

62794

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

SUNULLAH GAYBÎ

HAYATI, ESERLERİ, FİKİRLERİ

VE SOHBETNÂMESİ

(İNCELEME - METİN)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

62794

HAZIRLAYAN : Abdurrahman DOĞAN

DANIŞMAN : Prof. Dr. Mustafa KARA

BURSA-1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....V

GİRİŞ

GAYBİ'NİN YAŞADIĞI SOSYO-KÜLTÜREL ORTAM

- a- Kütahya'nın Tarihine Genel Bir Bakış.....1
- b- XVII. yy'da Osmanlı Toplumunda Tasavvuf...2
- c- Kütahya'da Tasavvufî Kültür.....3
- d- Melâmîlik.....4

BİRİNCİ BÖLÜM

SUNULLAH GAYBİ'NİN HAYATI

- 1- Doğum yeri ve tarihi.....7
- 2- İsmi ve künyesi.....7
- 3- Ailesi.....7
- 4- Tahsili.....10
- 5- Tasavvufa meyli.....10
- 6- Şeyhi İbrahim Efendi.....10
- 7- İbrahim Efendi Nazarında Gaybî.....11
- 8- Gaybî'nin Kütahya'ya Dönüşü ve Ölümü.....13
- 9- Tarikat Silsilesi.....15
- 10- Gaybî'nin yararlandığı kaynaklar.....17
- 11- Gaybî'nin tesirleri.....18

İKİNCİ BÖLÜM

SUNULLAH GAYBİ'NİN İLMİ-EDEBİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

- 1- İlmî ve Edebî Şahsiyeti.....19
- 2- Eserleri.....21
 - a- Divan.....21
 - b- Keşfü'l-Ğıta.....23
 - c- Tarîku'l-Hak fî-Teveccühi Mutlak.....24
 - d- Akâidnâme.....25
 - e- Mekârim-i Ahlak Fî-Tarîkı'l-Uşşak.....26
 - f- Biatnâme.....26
 - g- Risâle-i İlim ve Amel.....27
 - h- Tarîkat-ı Halvetiyye-i Bayramiyye.....28
 - ı- Ruhu'l-Hakîka.....29
 - k- Makâsıd-ı Ayniyye Tercümesi.....29
 - l- Risâle-i Esmâ.....29
 - m- Hüdâ Rabbim Manzûmesi.....30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIKİRLERİ

A- GENEL OLARAK ŞERİAT ANLAYIŞI.....	34
B- İSLAM AKİDESİNİN TEMEL KONULARINA BAKIŞI.....	35
A- ALLAH(c.c.).....	35
a- Allah'ın zâtı.....	37
b- Allah'ın Sıfatları.....	39
c- Allah'ın isimleri.....	40
B- KURAN-I KERİM ANLAYIŞI.....	41
C- PEYGAMBER ANLAYIŞI.....	42
D- AHİRET.....	44
E- KAZA KADER.....	46
F- İBADET.....	47
a- Namaz, oruç, hac ve Zekât.....	49

TASAVVUFİ İSTİLAHLAR :

A- ZİKİR.....	52
a- Kelime-i tevhid ve zikri.....	56
b- Allah ismi ve zikri.....	58
c- Hu ismi ve zikri.....	59
d- Esmâ-yı Hüsnâ ve zikri.....	60
B- BİAT.....	62
C- SEYR Ü SÜLÜK.....	64
D- TARİKAT.....	67
E- HAKİKAT.....	68
F- MARİFET.....	69
G- İLİM VE AMEL MUKAYESESİ.....	70
H- SOHBET.....	71
I- AŞK VE MAHABBET.....	73
J- İNSAN.....	75
a- insanın suretullah üzerine yaratılması.....	77
b- insanın kalbi ve gönlü.....	78
K- RUH.....	81
L- MELAMİ NESVE.....	83
M- RÖYA.....	84
N- TEVECCÜH.....	86
O- AHLAK.....	87
P- ZÜHDİ UNSURLAR.....	89
a- Uzlet.....	89
b- Takva.....	90
c- Terk.....	90
d- Şükür ve Sabır.....	91
e- Sulh.....	91
R- ALEM.....	92
S- VAHDET-İ VÜCUD MU VAHDET-İ MEVCUD MU.....	98
T-DEVİR.....	98

H- ALEM.....	92
I- VAHDET-I VÜCÜD MU VAHDET-I MEVCUD MU.....	98

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOHBETNAME (İNCELEME VE METİN)

a- Sohbetname(inceleme).....	99
b- Sohbetname(metin).....	104
SONUÇ.....	195
Bibliyografya.....	198
Belgeler ve fotoğraflar.....	200

Kısaltmalar:

age	:	Adı Geçen Eser
agm	:	Adı Geçen Mecmua
A.Ktp.	:	Atatürk Kütüphanesi
BEEK	:	Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi
Bl.	:	Bölümü
Bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
Ktp.	:	Kütüphane/si
Kit.	:	Kitaplığı
KMM Ktp.	:	Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi
MY Ktp.	:	Mustafa Yeşil Kütüphanesi
Nu.	:	Numarası
nr.	:	Neşir
OM	:	Osmanlı Müellifleri
O. Ergin Kit.	:	Osman Ergin Kitaplığı
öl.	:	Ölümü
S.	:	Sayfa
Ty	:	Türkçe Yazmalar
yy.	:	Yüz Yıl

ÖNSÖZ

Kütahya, adından söz ettirebilen şair yetiştirme geleneğini her asırda devam etmiştir. Osmanlı Devleti döneminde bu açıdan müstesna yerini almıştır. Şiirlerine Fuzulî, Bakî ve Nedim gibi şahısların nazireler yazdığı, Hacı Bayram-ı Veli'nin Halifelerinden Seyhî, Divan Edebiyatı'nın kurucularından XIV. yüzyıl şairlerinden Ahmedî ve takipçilerinden Seyhoğlu Mustafa Kütahya'dan yetişen şairlerden sadece bir kaçıdır.

Hayatının önemli bir bölümü Kütahya'da geçirmiş olan XVII. yüzyılın önemli sūfîlerinden biri olan Gaybî de, Kütahyalı şairler arasında haklı yerini almıştır. Seyhi İbrahim Efendi (ö.1065/ 1655)'nin yanında altı yıl kalarak ailesinden almış olduğu tasavvufî terbiye ve bilgisini zirveye ulaştırmıştır.

Kütahya'dan yetişen şairlerin en önemlilerinden birisi olan Gaybî, şairliği yönünden, çağdaşı Niyazi Mısrî (ö.1105/1705), eserleri yönünden aynı meşrebe mensup Abdullah Bosnevi (ö.1054 /1644) ve çağdaşı ve bir tarikat kurucusu Aziz Mahmud Hüdâî (ö.1038 /1628) kadar tanınmamıştır. Buna rağmen Gaybî'nin fikirleri ortaya koymuş olduğu eserler vasıtasıyla günümüze kadar ulaşabilmıştır.

XVII. yüzyılın en tartışmalı, hatta silsilesinden bazı şeyhleri idama götüren konularda fikirlerini çekinmeden açıklayabilen Gaybî ile Kütahya Bayramîliği tanımıştır.

Seyhî'nin, Bayrâmîliği Kütahya'da yaymak için gayret göstermemesine karşılık, Gaybî mizacı gereği olsa gerek duyduğu ve hissettiği tasavvufî telâkkîleri çevresine kabul ettirmeye çalışmış, halini anlamayanlara cevaplar vermiş, çevresine samimi olarak gelenlere de yolunun bütün inceliklerini açıklamıştır.

Anadolu tarikatlar tarihi açısından Kütahya önemli bir merkez olmasına rağmen, tarikatların gelişmesi, Kütahya'da yaşayan sūfîlerin hayatları ve eserleri hakkındaki bilgiler de o oranda sınırlı kalmaktadır. Bu yönüyle, Kütahya'da yaşayan sūfîlerden ayrılan Gaybî, fikirlerini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur.

İsminin Kütahya'da büyük bir mahalleye verilmesinin de etkisiyle Gaybî'yi ismen her kişi bilmektedir. İsmi bu kadar yaygın olmasına rağmen Kütahya'da "Hüda Rabbim Manzümesi"nden başka bir eseri yaygın değildir.

Bu çalışmayla XVII. yüzyılın Bayrâmî-Halvetî şeyhleri arasında yerini alan, ancak eserlerinin bir çoğunun adı dahi unutulmuş "Kütahyalı Sun'ullah Gaybî"nin hayatı, eserleri, fikirleri ve Sohbetnâme'si ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın bu duruma gelmesinde büyük katkıları olan Hocam Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara'ya en derin saygılarımla teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

GAYBİ'NİN YAŞADIĞI SOSYO-KÜLTÜREL ORTAM

a- Kütahya'nın Tarihine Genel Bir Bakış:

Adı Kütyom'dan gelen Kütahya'nın tarihi MÖ. VI. yüzyıla kadar uzanmaktadır.(1) Bizanslılar zamanında piskopostluk merkezi de olan Kütahya'ya Türkler, Malazgirt zaferinden 20 yıl sonra gelmişlerdir. 485 (1092) yılında Porsuk Bey buraları Selçuklu Hükümdarı adına fethetmiştir.(2) Daha sonra tekrar Bizanslıların eline geçen şehir II. Kılıçarslan zamanında Hazeri Dinar tarafından H.578(1182)'de tamamiyle Türk hakimiyetine dahil edilmiştir.(3)

702(1302) ile 832(1428) yılları arasında Kütahya, Germiyanogulları'nın beylik merkezi olmuştur. Bu dönemde beylik iki defa Osmanogulları'nın eline geçmiştir. Germiyanoglu Süleyman Şah beyliğinin, Osmanogullarıyla Karamanogulları arasındaki güç çatışmasının arasında kaldığını görünce tercihini Osmanogulları lehine kullanmış, kızı Devlet Hatun'u Yıldırım'a vererek, Osmanogullarıyla akrabalık kurmuştur. Kızının çeyizi olarak da Kütahya dahil, Germiyanoglu topraklarının büyük bir bölümü Osmanogulları'na geçmiştir.(4)

Süleyman Şah'ın vefatı ve Yıldırım'ın Timur'a esir düşmesiyle Beyliğin topraklarını Yakup Çelebi H.805(1402)'de tekrar geri almıştır. Bu durum Yakup Çelebi'nin ihtiyarlaması, Anadolu birliğinin tekrar sağlanıp Osmanlıların güçlenmesine kadar devam etmiştir.(5) Yakup Çelebi H.832(1428)'de bizzat kendisi E-dirne'ye giderek Beyliğini II.Murad'a teslim etmiştir. Bir beylik merkezi olan Kütahya, bu tarihten sonra, önce eyâlet H.855 (1451)'de de Anadolu Eyalet Merkezi olmuştur. Merkezi Kütahya olan bu eyâleti; Kastamonu, Çankırı, Bolu, Ankara, Afyon ve Bursa gibi sancaklar oluşturmuştur.(6) Kütahya'nın bu durumu

- 1- Kütahya'nın diğer isimleri için bk. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Kütahya Şehri" İst. 1932 s.7
- 2- Bk.Yıldız, Dursun Hakkı "Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılı-na Armağan. "Kütahya" İst. 1981-82 s.36 (Bu eser aşağıdaki dipnotlarda "Kütahya" olarak gösterilecektir).
- 3- Bk. Uzunçarşılı, age s.8
- 4- Bk. Uzunçarşılı, age s.32
- 5- Bk. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi", Ankara 1949 c.II s.571. Ayrıca Sevim, Ali ve Yücel, Yaşar "Türkiye Tarihi" Ankara 1990 s. 227 Germiyanogulları Tarihi için bk. Yıldız, Dursun Hakkı "Kütahya" s. 38-44
- 6- Bk. Uzunçarşılı, "Kütahya Şehri" s.89, Kütahya'ya bağlı olan sancakların tamamı için bk. Uzunçarşılı age s. 89 Kütahya'nın eyâlet merkezi olması için bk. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi" c.II s. 571

H.1248 (1832)'e kadar devam etmiştir.(1)

Bu dönemde Kütahya'da sahalarında söz sahibi bir çok şair, devlet adamı, mutasavvıf ve alim yetişmiştir.

Sunullah Gaybî'nin hayatının sonlarına doğru memleketi olan Kütahya'ya gelen Evliya Çelebi; şehrin ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziki yapısı hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilgilere göre bir çoğunun ismi bugünde kullanılan 34 müslüman, 3 Rum, 2 Ermeni mahallesi vardır. Bu mahallelerde 7000 ev, 77 saray, 11'nde cuma namazı kılınan ve diğerleri zaviye olan 32 cami, 7 medrese, 70 çocuk mektebi, 40 sebil, 30 çeşme, 17 han ve 9 hamam mevcuttur.(2)

Bu bilgiler, Gaybî'nin hayatının sonlarını yaşadığı H.1083 (1672)'de Kütahya'da canlı kültürel ve sosyal bir hayatın varlığına işaret etmektedir.

b- XVII. yy'da Osmanlı Toplumunda Tasavvufi:

Her alanda olduğu gibi tasavvufî sahada da bu yüzyılda bir duraklama söz konusudur. Tekke, medrese ve kışla arasında vuku bulan çatışmalar bu yüzyılın en önemli özelliklerindedir. Tekke medrese çatışmasının tipik bir örneğini teşkil eden Sivasizâdelerle Kadızâdeler arasında vuku bulan çatışmaların arttığı bu dönemde önceki iki asır kadar olmasa da önemli gelişmeler olmuştur.(3) Bu yüzyılda tarikatların toplum üzerindeki etkinliği artmış, tarikatlar kollara ve şubelere ayrılmıştır. Musiki ve zikrin dini sınırları aşmış tartışmalara neden olmuş bu tür tartışmalar ise toplumda gerginliği artırmıştır.(4)

Ayrıca seleflerini takip edip onları temsil edebilen önemli şüfiler de yetişmiştir. Bunlar arasında özellikle Abdullah Bosnevi (öl.1054/1644) İbrahim Efendi(öl.1065/1655), Sarı Abdullah Efendi(öl.1071/1661), Lâmekânî Hüseyin Efendi (öl.1035/

1- Bk. Yıldız, Dursun Hakkı age. s. 47 Aslanapa, Oktay "Kütahya" s. 14

2- Seyahatnâme'nin Kütahya ile ilgili bl. nşr. için bk. Uzunçarşılı "Kütahya Şehri" s. 14-15. Oktay, Aslanapa da "Kütahya" adlı esere yazdığı önsözde Seyahatname'den büyük oranda yararlanmış. Bk. age. s. 14-15 Mehmed Ziya'nın "Bursa'dan Konya'ya Seyahat" (ist. 1328) adlı eseri de son dönem Kütahya kültürüyle tasavvufî coğrafyası açısından önemli bilgileri içermektedir. Bu eserin Kütahya ile ilgili bl. nşr. için bk. Atlansoy, Kadir Yedi İklim Kasım 1995 c.10 s. 71-77.

3- Bk. Kara, Mustafa "Niyazi-î Mısri" Ankara 1994 s. 6

4- Bk. Kara, Mustafa age s.6

1626) ve Sunullah Gaybî gibi kişiler melâmîliği, İsmâil Ankara-
vî (ö.1041/1630), Ahmed Cünûnî (ö.1030/1621) gibi şahıslar
mevlevîliği, Karabaş Velî (ö.1090/1679) ve Niyazi-î Mısrî
(ö.1106/1694) gibi kişiler de Halvetîliği temsil etmiştir. Ay-
rıca Aziz Mahmud Hüdâyî (ö.1038/ 1628), Ramazan Mahfî (ö.1025
1616) ve Ümmî Sinan (ö.1075/1664) da bu yüzyılın tasavvufî
hayatında yerlerini almışlardır.

c- Kütahya'da Tasavvufî Kültür:

Kütahya ve havalisinde uzun yıllar canlı bir tasavvufî ha-
yat devam etmiştir.

Kütahya'nın beylik ve eyâlet merkezi olması, coğrafi ko-
num olarak ticaret kervanlarının yolları üzerinde kurulması yan-
nında uzun yıllar Bizansa komşu olan uç beyliklerden birisi ol-
ması; tekke ve zâviyelerin zamanla kurulup hem sayılarının
hem de hizmet alanlarının artmasına neden olmuştur.

Kütahya'da Kanunî döneminde tekke sayısı 30'dan fazladır.
(1) Bu sayı H.1320(1902)'lerde 37 olarak tesbit edilmiştir.(2)
Evliya Çelebi "Kütahya 32 mihrabtır. Onbiri cumadır ma-adası
zaviyelerdir", bilgisini verdikten sonra şehir içinde bulunan
zaviyelerin birer mescid olarak da kullanıldığını belirtir. (3)

Abdülkadir Geylani, Seyh Yasin, Hızırlık gibi tekkelerin
ismini veren Evliya Çelebi(4) Kütahya'nın tasavvufî yapısında
önemli bir yeri olan, yakınındaki hamam ve camiden bahsetmiş
olmasına rağmen, "Balıklı Tekkesi"nden ayrıca bahsetmemiştir.

Gaybî'nin de kendisini halifesi olarak gösterdiği(5) "Ba-
lıklı Tekke"'sinin kurucu şeyhi olan Muslihiddin Efendi'nin
vefat ettiği yıl(ö.1072/1661)'de görevli olarak Kütahya'ya
gelen Niyazi-î Mısrî'nin bu dergâhta hizmet gördüğü kuvvetle
muhtemel gözükmektedir.(6) Zira bu iki şahsın da şeyhi Ümmî Si-
nan (ö.1075/1664)'dır. Niyazi-î Mısrî'nin Bahşîzâde isminde Kü-
tahya'da bir halîfe bıraktığı da bilinmektedir.(7) Bu âileye bu
şahıstan sonra "Bahşîzâdeler" denilmiştir.(8) Gaybî'nin bu tek-
ke ile bir münâsebeti olduğu muhakkaktır. Ancak bunun boyutla-
rı tesbit edilememektedir. Gaybî'nin eserlerini istinsah eden
müridi Ahmed bin Rıdvan'ın "Biatnâme"'de geçen "...Sultanım Azî-

- 1- Bk. Barkan, Ömer Lütfi. Osmanlı İmparatorluğunda Bir İs-
kan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler.
I. İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri" Vakıflar
Dergisi Sayı, II İst. 1974 s. 308-317
- 2- Bk. Kara, Mustafa "Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler" Bur-
sa 1990 C.I. s.78
- 3- Uzunçarşılı, "Kütahya Şehri" s.124
- 4- Uzunçarşılı age s. 15
- 5- Bk. Gaybî, "Risale-i Esmâ" BEEK Genel Kit. 1441/4 84a
- 6- Bk. Kara, Mustafa "Niyazi-î Mısrî" s.11
- 7- Bk. Kara, Mustafa age s.40
- 8- Uzunçarşılı, age s. 124

zim Gaybî Hazretleri tekyesinde otururken.."(1) ifadesine göre de Gaybî'nin bir tekkesinden bahsedilebilir. Bu tekke evi olabileceği gibi bilinen bir tekke de olabilme ihtimali vardır.

Kütahya merkezinde ismi tesbit edilebilen tekkeler ve kurucu şeyhleri şunlardır:

- Mevlevîhâne: Celâleddin Ergun Çelebi (öl.897/1492)
Gazi Ali Baba Hangâhı. Rufâî. Hasan Baba (öl.1258/1842)
Şeyh Arap Dede Tekkesi. Rufâî. Ahmed Zimci(öl.?)
Balıklı Tekkesi. Halvetî. Muslihiddin Efendi (öl.1072/1661)
Mesudiye. Halvetî. Şeyh Sâlih Efendi (öl.1295/1878)
Balaban Paşa Tekkesi.Halveti. Cafer Efendi. (Nalınlı)(öl.?)
Gümüş Eşik Tekkesi. Halvetî. Şeyh Halit Efendi (öl.?)
Karadonlu Can Baba Tekkesi. Bektaşî. Can Baba. (öl.?)
Seyyit Nurettin Zâviyesi (Paşam Sultan) (öl.?)
Pir Ahmet Efendi Zâviyesi. Pir Ahmed Efendi (öl.974/1566)(2

d- Melâmîlik:

Hicri.II. asrın ortalarında bir karşı tasavvufî hareket olarak ortaya çıkan bu akım, III. asırda Horasan'da etkisini artırmıştır. IV. ve V. asırda ortaya çıkan tasavvufî hareketlerde kendisini hissettiren , Nişabur ve Irak'dan sonra Anadolu'ya'da yayılan melâmetiye tarih boyunca üç devre halinde gelişmiştir. (3) Hacı Bayram-ı Veli(öl.833/1429)'ye kadar olan birinci devre melâmîliğinin özellikleri olarak şunlar söylenebilir:

- a- Bir düşünce akımı halinde varlığını sürdürmüştür.
b- Melâmetîlik kalenteri dervişleriyle kırsal kesimde, fütüvvet teşkilatıyla da esnaf kesiminde etkisini göstermiştir.
c- Mevlevîlik gibi bir takım Türk tarikatlarının zuhur ve inkişafında önemli rol oynamıştır.
d- Nefsin arzusuna ters düşen şeyler yapmayı ön planda tutmuşlardır.(4)

Tarikat-ı Aliyye-i Bayramiyye olarak da bilinen orta dönem melâmîliğinin Anadolu'daki piri Hacı Bayram-ı Veli'dir. Osmanlı dönemi melâmîliği büyük çapta Bayrami melâmîliği olarak bilinmiştir. Bu dönemin önemli sâfileri arasında Bıçakçı Dede Ömer (öl.880/1475), Pir Ali Aksarayî (öl.936/1529), Muhyiddin İski-

-
- 1- Bk. Gaybî, "Biatnâme" BEEK Genel 854/5 31b
2- Kütahya'daki Tekkeler ve buralarda şeyhlik yapan şahıslar için bk. Güner, Hamza "Kütahya Câmileri" İst. 1964 s. 80-90
3- Gölpınarlı "Melâmîlik ve Melâmîler" isimli eserini bu üç devreye göre ele almıştır. bk. Gölpınarlı "Melâmîlik ve Melâmîler" İst. 1932 s. 22-26 Kara, Mustafa "Tasavvuf ve Tarikatlar" C.II Bursa 1992 s. 74-75
4- Gölpınarlı age 22-26 Kara, Mustafa age s.74 Ekrem, İşin "Melâmîlik" İstanbul Ansiklopedisi C.5 s.380-386 İst. 1994

libî (öl.910/1504), Hüsameddin Ankaravî (öl.964 /1557), Sarban Ahmed (öl.953/1546), Vizeli Alâaddin (ö.970/1562), Gazanfer Efendi (ö.974/1566) ve Hamza Bâli (ö.969/1561) bulunurlar.

Bayrâmî Melâmîliğinin önemli özellikleri olarak şunlar söylenebilir:

a- Horasan kökenli halvetilik ve naksibendiliğin fütüvvet teşkilatına dayalı ahi gelenekleriyle kaynaşmasından meydana gelmiştir.

b- Bayramîlik bu devre melâmîliğini şekillendiren bir kurum olmuştur.

c- Özel giysilere itibar etmedikleri gibi görkemli ayinler de düzenlenmemişlerdir.

d- Klasik tarikat organizasyonları oluşturmamışlardır.

e- Esnaf arasında güçlü organizasyonlar kurmaya çalışmışlardır.

f- Cezbe, sırr-î ilâhi ve muhabbet üzerine kurulmuş bir mesreb olmuştur.

h- Hamza Bali'nin öldürülmesini müteakip tarikat İstanbul dışında örgütlenerek şeyhlik kurumu ortaya çıkmıştır. Bu zamana kadar bir kutup ve çevresinde kalbe bakıcı tabir edilen yardımcılarından başka görevli yoktu.

1- Osmanlılar döneminde en çok takibe uğrayan tarikat mensupları bunlardır.

2- Bayrâmîyye'yi, Şemsiyye, Melâmîyye ve Celvetiyye kolları oluşturmuştur.(1)

Gaybî'nin de yaşadığı XVII. yüzyıl Bayrâmî melâmîleri açısından önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Melâmîliği Cafer Efendi(öl.1040/1630), Gazanfer-i Sani (öl.1112 /1700), Hasan Kabadüz (öl.1010/1601) Abdullah Bosnevî (öl.1054/1644) Sarı Abdullah Efendi (öl.1071/1660) Lâ-mekânî Hüseyin Efendi (öl.1033/1624), Neşâti Ahmed Dede (öl.1085/1674), İdris-i Muhtifi (öl.1024/1615) Hacı Kabayı (öl.1037/1628), idam edilen Sütçü Beşir Ağa (öl .1073/1663), Seyyid Haşim (öl.1088/ 1677) ve Dılanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve halifesi Sunullah Gaybi gibi önemli şahıslar temsil etmiştir.(2)

Ortaya koymuş oldukları vahdet telakkilerinden dolayı yapılan idam ve koğuştırmalara bu asırda da devam edilmiştir.

Devletin güvenini kazanamamakla beraber üst bürokrasi arasında taraftar bulmuşlardır. Sadrazam Halil Paşa (öl.1040/1631) Seyhu'l-İslâm Paşmakçı Zâde Nakî Efendi(öl.1124/1712) gibi şahısların yanında, şairlerden Neşati Ahmed Dede(öl.1085/1676), Cevri İsmail Çelebi (öl.1065/1655) gibi şahısları mesreplerine dahil edebilmişlerdir.

İdris-i Muhtifi ile yatay örgütlenmeye hız verilerek, tarikat mensupları vakıflarla değil, kendi alın teriyle geçinen

1- bk. Gölpınarlı age s. 22-26 Kara, Mustafa age s. 74

2- Bu kişilerin Melâmîliğe katkıları için bk. İşin, Ekrem age s.380-386

kişilerden oluşmuştur. Bu durum pek çok ulamanın melâmîliğe girmesine neden olmuştur. Bu yüzyılın sonlarından itibaren Bayramîlik devletin üst bürokrasisinin elinde kalmıştır ki; bu tarikatin zayıflamasına neden olmuştur.

Yine bu yüzyılda Vahdet-i vücûd düşüncesi bütün canlılığıyla devam ederek Muhyiddin-i Arabî tek otorite olarak kabul edilmiştir.(1)

Üçüncü dönem melâmîliğinin kurucusu olarak Muhammed Nuru'l-Arabî (öl.1305/1887) gösterilmektedir. (2)

Aslen arab olan Nuru'l-Arabî, hayatının ilk yıllarında Nakşîbendiliğe girmiş, Anadolu'ya gelince de, melâmî zümreleriyle tanışmıştır. Halvetî, Ekberî ve Üveysîliğe de mensup olan Nuru'l-Arabî H.1255(1839) ile H.1287(1870) arasında Melâmîlik ile Nakşîlik arasında tasavvufî bir sistem kurmaya çalışmıştır. H.1287(1870)'de kendisine kutubluk verildiğini açıklamıştır. Bundan sonra devamlı çevresi genişleyen Nuru'l-Arabî'yi Hıfzı Paşa (öl.1289/1872), Müşir İsmail Paşa, Hulûsî Maksut Efendi (öl.1348/1929), Mahmud Sadettin Bilginer(öl.1403/1983), izlemişlerdir.

Selefleri gibi aydın çevrede de taraftar bulabilmeleri, Nakşî ve Halvetîleri de mesreplerine dahil edip, sülûkü ilmi bir hale getirerek işrâkîlikten ayrılmaları son dönem melâmîliğinin önemli özellikleri olarak kabul edilmektedir.(3)

1- bk. Ekrem, Işın age s.384

2- Muhammed Nuru'l-Arabî'nin hayatı için bk. Kumanlıoğlu Hasan Fehmi "Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabî Hayatı, Şahsiyeti ve Tasavvufî Görüşleri" İzmir 1995

3- Gölpınarlı, age s. 26

kişilerden oluşmuştur. Bu durum pek çok ulamanın melâmîliğe girmesine neden olmuştur. Bu yüzyılın sonlarından itibaren Bayramîlik devletin üst bürokrasisinin elinde kalmıştır ki; bu tarikatin zayıflamasına neden olmuştur.

Yine bu yüzyılda Vahdet-i vücûd düşüncesi bütün canlılığıyla devam ederek Muhyiddin-i Arabî tek otorite olarak kabul edilmiştir.(1)

Üçüncü dönem melâmîliğinin kurucusu olarak Muhammed Nuru'l-Arabî (öl.1305/1887) gösterilmektedir. (2)

Aslen arab olan Nuru'l-Arabî, hayatının ilk yıllarında Nakşîbendiliğe girmiş, Anadolu'ya gelince de, melâmî zümreleriyle tanışmıştır. Halvetî, Ekberî ve Üveysîliğe de mensup olan Nuru'l-Arabî H.1255(1839) ile H.1287(1870) arasında Melâmîlik ile Nakşîlik arasında tasavvufî bir sistem kurmaya çalışmıştır. H.1287(1870)'de kendisine kutubluk verildiğini açıklamıştır. Bundan sonra devamlı çevresi genişleyen Nuru'l-Arabî'yi Hıfzı Paşa (öl.1289/1872), Müşir İsmail Paşa, Hulûsî Maksut Efendi (öl.1348/1929), Mahmud Sadettin Bilginer(öl.1403/1983), izlemişlerdir.

Selefleri gibi aydın çevrede de taraftar bulabilmeleri, Nakşî ve Halvetîleri de mesreplerine dahil edip, sülûkü ilmi bir hale getirerek işrâkîlikten ayrılmaları son dönem melâmîliğinin önemli özellikleri olarak kabul edilmektedir.(3)

1- bk. Ekrem, Işın age s.384

2- Muhammed Nuru'l-Arabî'nin hayatı için bk. Kumanlıoğlu Hasan Fehmi "Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabî Hayatı, Şahsiyeti ve Tasavvufî Görüşleri" İzmir 1995

3- Gölpınarlı, age s. 26

BİRİNCİ BÖLÜM

SUNULLAH GAYBÎ'NİN HAYATI :

1- Doğum yeri ve tarihi:

Gaybî'nin doğum yeri Kütahya'dır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisab ettiği H.1059(1649)'da 25-30 yaşlarında olduğu tahmin edilerek doğum tarihinin XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra olduğu söylenebilir.(1)

2- İsmi ve Künyesi:

Gaybî kendisini, risalelerinden olan "Risâle-i Esmâ"da "..Kalburcuzâde Sunullah Gaybî el-Kütahyavî",(2) "Akâidnâme'de" "..bu fakîr kesîrû't-taksîr, Sunullah bin Ahmed bin Beşir.." (3) olarak tanıtmıştır. Siirlerinde "SUN'Î" mahlasını kullanan Gaybî'yi müridlerinden olup risalelerini istinsah eden Ahmed bin Rıdvan da "...Azizim Sultanım el-Gaybî Hazretleri.." (4) olarak zikretmiştir. Hamza Güner'in tesbit etmiş olduğu bir beratla da Gaybî'nin seyyit olduğu anlaşılmaktadır.(5) Seyyit olmasını türbesinin yanında bulunan biraderinin mezartaşındaki "..Müftizâde Seyyid Abdullah..." ifadesi de doğrulamaktadır.(6)

3- Ailesi:

Babasıyla ilgili en önemli bilgi kaynağımız olan Biatnâme-de Gaybî, babasının tasavvufî vechesinden şöyle bahsetmiştir :

"...ve vâlid-i mâcidimiz Müftî Şeyh Ahmed Efendi Hazretleri dahi, Ceddî Kalburcu Şeyhi gibi yirmi sene mikdarı erbab-ı taklîdin dâmina giriftâr olub beşer takat getürmeyecek riyazat-ı şakka irtikâbindan sonra tekâmîl-i esmâ eyleyüb hilâfete mecaz

- 1- Bk. "Gaybî Divanı" Ankara, 1964 s.3 Divanın naşiri olarak Ali Nihat Tarlan belirtilmektedir. Ancak Ali Nihat Tarlan'ın böyle bir çalışmasının olup olmadığı belirsizdir.(Bk. Adnan Siyadet Tarlan, "Ali Nihat Tarlan-ın Hayatı ve Eserleri" Ankara 1995) Eser aşağıdaki dipnotlarda, ag nşr olarak belirtilecektir.
- 2- Gaybî, "Risale-i Esma", agm 84b
- 3- Gaybî, "Akâidnâme", BEEK Ulu Cami 5331/3 25b
- 4- Gaybî, "Biatname". agm 31b
- 5- Berat için bk. Güner, Hamza "Kütahyalı Şairler" İstanbul 1967 s.149
- 6- Gaybî'nin biraderinin mezar taşı için bk. Altun, Ara "Gaybî Türbesi", "Kütahya" İstanbul, 1981-1982 s.367

ve silsilenâmelerine mukayyed olmuşken âkıbet kendilere rahat bağışlayacak mertebe ma'rifet hasıl olmayub bi'l-ahire ahir ömürlerinde tarîk-i vahdet semtine azîmet ve himmet buyurmuşlardır."(1) Biatnâme'nin başka bir nushasında da şu ifade geçmektedir. "...Ve bu fakîlerine dahi ol tarîka himmet ü vasiyyet buyurmuşlardır."(2)

Bu ifadeye göre babası müftüdür. Ancak müftülük yaptığı yer kesin olarak bilinmemektedir. Eger Kütahya'da yaptıysa bu tarihin H.1060 (1650)'den önce olması gerekir. Zira H.1060(1650) ile H.1070(1659) tarihleri arasında Kütahya müftüsü Ebü'l-Kabu'l-Abdurrahman Efendi'dir.(3)

İbrahim Efendi'nin babası için, "pederinizde olan halet Cavidar Şeyh'inde yog idi", (4) ifadesine göre babasının da İbrahim Efendi ile bir yakınlığının olduğundan bahsedilebilir. Tasavvufî fikirlerinden olsa gerek Gaybî'nin babası hakkında da halk sū-i zan etmiştir.(5) Gaybî'nin, babasının vasiyeti üzerine İbrahim Efendi'ye intisab ettiği de düşünülürse, babasının ölüm tarihinin H.1059 (1649)'dan önce olduğu söylenebilir.

Gaybî'nin dedesi Beşir Efendi ve Büyük Dedesi Pir Ahmed Efendi de şeyhdir.(6) Tekke ve zâviyesinden Evliya Çelebi'nin de bahsettiği(7) Büyük Dedesi "Kalburcu Şeyh" olarak da bilinmektedir. "Burhanü'l-Elhan fî-Hükmi't-Teğannî ve'd-Deverân"(8) adlı bir risalenin de müellifi olan Pir Ahmed Efendi uzun bir arayıştan sonra Merkez Muslihiddin Efendi'ye (öl.959/1552) biat ederek halifelik almıştır.(9) Daha sonra Kütahya'ya gelen Pir Ahmet Efendi H.978(1570)'de vefat etmiştir. Kabri "Porsuk Barajı"'nın kenarındadır.(10) II.Selim Kütahya'da sancak beyi iken kabrini ziyaret etmiş ve buraya bir zaviye ve türbe yaptırmıştır.(11)

1- Gaybî, "Biatnâme" agm 31b

2- Gaybî, Biatnâme KM M Ktp. Gölpınarlı Bl. 233/2 63b

3- Bk. Uzunçarşılı, age s.274

4- Gaybî, "Sohbetname" BEEK Genel 5240/3 s.46

5- Gaybî, age agm s.89

6- Bk. Uzunçarşılı age s.213

7- Bk. Uzunçarşılı age s.213

8- Bu eser için bk. İÜ Ktp. Halis Efendi Nu. 5148

9- Bk. Hulvî Mahmud Efendi (öl.1064/1654), "Lemazât-ı Hulvî" nşr. Taysî, Mehmed Serhan İst. 1993 s.459 Ahmed Efendi'nin şeyhi için bk. OM c.I İstanbul 1333 s.136

10- Bk. Uzunçarşılı, age s.213

11- "Pir Ahmet Efendi'nin kabri, Porsuk Barajı inşası sırasında sular altında kalmaması için aktarılırken Gaybî'nin ahfadından bu konu ile bir rüya gördüğü de anlatılan Gaybî Bey ve Ressam Ahmed Yakuboğlu özellikle ilgilenmiştir. Mezarı kazılıp naası ortaya çıkınca Ahmet Yakuboğlu kafatasından bir alçı portre almış ve elindeki diğer bilgileri de gözönünde bulundurarak temsili bir resmini çizmiştir. Yakuboğlu, Pir Ahmed Efendi'yi Gaybî'nin ahfadından Hamdi Özeren'e (ö.1374/1954) benzetmektedir. Türbe ve çevresini o havaledede yaşayan Bektaşiler tekke olarak kullanmaktadırlar.

Gaybî'nin isimleri kesin belli olmayan iki kardesi daha vardır.(1)Gaybî'nin Seyh İlâhî isminde bir oğlu ve onun da Seyyid Ahmed ve Seyyid Osman adında iki oğlu olduğundan bahseden Uzunçarşılı, Gaybî'nin soyunun kendi çocuklarından değil de biraderlerinin çocuklarından devam ettiğini belirtmiştir.(2) Uzunçarşılı, Gaybî'nin soy şemasını şöyle tesbit etmiştir ; (3)

Kütahyalı Mehmed Efendi

!
Seyh Beşir

!
Fir Ahmed Efendi

!
Seyh Beşir

!
Müfti Ahmed Efendi

!
.....?
!

!
Abdüselam

!
Ayşe Hanım

!
.....?
!

!
Abdülhayy

!
Müderris Ali Efendi

!
Ahmed Arif Efendi

!
Abdurrahman Efendi

!
Ahmed Galib Efendi

!
Abdülhay Bey

!
Gaybi Bey

!
Hamdi Özeren (1374/1954) (4)

!
SUNULLAH GAYBî

!
SEYH İLAHî

! !
Seyyid Osman Seyyid Ahmed

Gaybî'nin biraderlerinin soyu bu günde bilinmektedir.(5)

- 1- Yukarıda da belirtildiği gibi ismi bilinmeyen biraderlerinden birisinin adı kabri yanında bulunan, üzerinde "Müftizâde Seyyid Abdullah" yazılı şahıstır. Ölüm tarihi H.1085(1674)'dir. Gaybî'nin "Risale-i Esmâ"'sını telif etmiş olduğu tarihtir. Bu biraderinin büyüğü mü yoksa küçüğü mü olduğu bilinmemektedir.
- 2- Uzunçarşılı age s. 236
- 3- Gaybî'nin biraderlerinden, Müftizâde Seyyid Abdullah'ın soy şemasında hangisi olduğu bilinemediğinden Uzunçarşılı'nın tesbit ettiği soy şemasında belirtilmedi.
- 4- Gaybî'nin eserlerinin de elinde olduğu bilinen bu şahsın resmi için bk. Belgeler ve Fotoğraflar
- 5- Bk. Uzunçarşılı age s.236

4- Tahsilî:

Gaybî'nin ailesinin hem tasavvufî hem de ilmî çevrelerle yakın bir ilişkisinin olduğu yukarıda belirtilmişti. Böyle bir ailenin çocuğu olarak onun İslâmî ilimleri öğrenmesinde özellikle ailesinin etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Eserlerindeki ifadelerinden İslâmî ilimlere vakıf olduğu anlaşılan Gaybî'nin tahsilini nasıl yaptığı hakkında ise kesin bilgi yoktur.

Yaşadığı dönemde Kütahya'da 7 medrese ve 70'den fazla çocuk mektebi olduğuna göre Gaybî'nin bunlardan birisinde tahsil görmüş olma ihtimali oldukça yüksektir.(1)

Eserlerindeki ifadelerin yanısıra H.1087 (1676)'de "Makasid-ı Ayniyye"'yi tercüme ettiğine göre de iyi bir Arapça öğrenimi gördüğü muhakkaktır. Risâle-i Esmâ'nın ilk bölümünde isim, müsemma ve sıfat gibi konularda mutasavvıflarla kelamcıların fikirlerini karşılaştırması da gösterir ki, Gaybî dînî ilimlerden kelâmî konularda da kendisini yetiştirmiş bir şahıstır. Fikirlerini Farsça temellendirebilecek kadar bu dile de hakim olan Gaybî, eserlerinde bir çok Farsça beyite de yer vermiştir.

5- Tasavvufa meyli:

Gaybî'nin tasavvufa meyletmesindeki en önemli etken ailesi olmuştur. Tasavvufî bir ortamda dünyaya gelip gençlik yıllarını bu ortamda geçiren Gaybî, babasının tavsiyesi üzerine de Bayramî-Melâmîlerinden, Halvetîlik yönü de olan "Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi"'ye biat etmiştir. Gaybî, babasının tavsiyesini "Biatnâme" de şöyle ifade etmiştir: "...ve bu fakîrlere dahi bu tarîka himmet ü vasiyet buyurmuşlardır".(2)

6- Şeyhi İbrahim Efendi:

Şeyhi İbrahim Efendi H.999(1591)'de Eğirdir'de Dünya'ya gelmiş, çocuk yaşta Dedesi Tap Tap Şah Ali'den Melâmîliği öğrenmiştir. Oğlan Şeyh olarak anılmasını Gaybî, Sohbetnâme'de şeyhinden nakille şöyle anlatmıştır.

"...sinnimiz altı ve sekizde iken, Ceddimiz Pîri Mektebdâr Hazretlerinin ilâhiyyâtından hıfz itdirirdi. Hatta bir gün; "Varımı ol Hakk'a virdim han ü mânım kalmadı" mısra'ın hıfz ederken"(3) "dedeciğim bu dahi Pîrin ilahisi midir" didim. Beli oğlancığım didikde, "dedeciğim Pîrin vâri varımı idi hatta vi-re deyü" söyledüğümüzde, ceddim "bu oğlancık şeyhdür" deyü oh-sar idi. Oğlan şeyh tesmiyesine bâdi vü bâis budur".(4)

İbrahim Efendi İstanbul'da Hakîkîzâde Osman Efendi (öl.1038/

1- Bk. Uzuncarsılı, age s. 15

2- Gaybî, "Biatnâme" agm 63a

3- Bu ilâhi Sarban Ahmed'e aittir. ilâhinin devamı için bk. "Sergüzeşt" Lâli'zâde Abdülbâki. İst. s.31-32

4- Gaybî "Sohbetname" agm s.91

ye intisab etmiş, hilâfet alarak postnişin olmuştur. Daha sonra Aksaray'daki Oğlanlar Tekkesini canlandırmıştır. (1) Bu arada İdris-i Muhtifî, Hüseyin Lâmekâni ve Aziz Mahmud Hüdayî'den de istifade etmiştir. (2)

İbrahim Efendi Halvetîlik ve Bayramî'liğe olan yakınlığını şöyle ifade etmiştir : "Silsile-i süriyyemiz Halvetiyyeden Şeyh Osman Hakîkîzâde'ye ve silsile-i maneviyyemiz Ceddîm Şah Ali'ye müntehidir". (3)

H.1065(1655)'de vefât eden(4), İbrahim Efendi'nin "Divan"-ın dan başka, (5) "Müfîd ü Muhtasar"(6) ve Risale-i Esrar-ı Tarikat-ı Aliyye"(7) adlarında eserleri vardır. Gaybî'nin önemli eseri, "Sohbetnâme"'de O'nun fikirlerini yansıtmaktadır.

7- İbrahim Efendi Nazarında Gaybî:

Gaybî, Şeyhi İbrahim Efendi'nin yanında kaldığı dönemde özellikle tasavvufi bir çok konuda O'ndan etkilenmiştir. İbrahim Efendi O'na genel olarak önceki yollarını yasaklamamış bilakis şu tavsiyede bulunmuştur ;

"Abâ vü ecdâdınız yolın terk itmeyin. Anların âyin ü erkânları üzre ehîbbâya va'z u nasihatdan ve ihyay-ı giceleri tevhid-i şerîf-i devrândan hâli olmayun..."(8)

Ayrıca, İbrahim Efendi Gaybî'nin tasavvuf kitaplarıyla meşgul olmasına da rızasının olmadığını belirtmiştir. Bu durumu Gaybî "Sohbetnâme"'de şöyle ifade etmiştir :

"Pîrin keşf-i zamâirlerindendir ki, kütüb-i tasavvuf mütalâasına mübtelâ olub meşrebime nâ-mülâyim ba'zı mahalle musadif oldukça, kalbe nev'an inkar 'arız olurdu ki, nice günler teveccühden kalub bana 'azîm helecan virirdi. Ahir bu halden 'âciz olub Pîre teveccüh-i tam ile derunumdan tazarru' u niyaz eyledim ki, bu vartadan halas bulam. Ol gün bir cüzî nesneyi

1- Oğlanlar Tekkesi'nin tarihi Fatih dönemine kadar uzanmaktadır. Oğlanlar, Gavsî, Şeyh İbrahim Efendi, Yakupağa ve Cism-i latîf olarak da bilinen tekkeyi ilk defa H.857-865 (1453-1461) yılları arasında Yakub Ağa yaptırmıştır. XIV. yy'ın başlarında Dede Efendi olarak tanınan bir şeyh tarafından Halvetîliğin Şabanî koluna geçirilmiş olan tekke H.1288 (1871)' de Kadirilerin eline geçmiştir. Saffet Yetkin tarafından da kullanılan tekke yol çalışmaları nedeniyle yıktırılmıştır. (Tekkenin tarihi için bk. İstanbul Ansiklopedisi c.6 s.123, 124)

2- Bu şahıslar hakkındaki İbrahim Efendi'nin sitayişkâr ifadeleri için bk. İbrahim Efendi, "Divan" BEEK Genel 678, 42a,

3- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.72

4- İbrahim Efendi'nin ölümü için bk. Gaybî, age agm s.92

5- Divan'ın yazma nüshası için bk. BEEK Genel 678

6- Yazması için bk. İÜ. Ktp. Ty. 698, 16a-b

7- Yazması için bk. Atatürk Ktp. Osman Ergin 292

8- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.46

bahane eyleyüb beyne'l-ahbab fakîri kemâl mertebe azar idüb "asla kütüb-i tasavvuf mutala'a eyledigine rizam yokdur", deyü men' ile inkârimızı def' ", buyurdılar (1)

Gaybî'nin anlatmış olduğu şu iki mesele de aralarındaki yakınlığı daha açık olarak ortaya koymaktadır.

a- "Keşf-i zamairlerindendir ki ; derunumda helecan virirdi ki, dehhalin vâlid-i merhum kuddise sirruhu hakkında nice sezâ-var değil ta'anlar iderler. 'Acaba hakikat-ı emr ne ola deyü zamîrimden istifsar eyledigimde fi'l-hakika, "bak a çelebi ehl-i ta'n ne halva yerse yesün. Lisan-ı şer' üzre ol a'la-yı 'illiyine vasıl öldi.

Nazm; "Derviş İbrahimde kendini gizledi
Ehl olanlar geldi anı izledi", buyurdılar.

b- "Keşf-i zamairlerindendir. Bir gün kalbime bir cüzice şübhe gelmiş idi. Ba'de't-ta'am el yurken suyu bahane idüb 'ala tarikı'l-lutf, "çelebi gel sana 'itab idelüm" deyü bizi huzuruna çağırdık da, Hazret-i Cüneyd'in ademlerinden biri sizin gibi elini yaykamakda mübalâğa itmişler. Cüneyd, "mevlâna biz suyumuz sakınmazız amma bu kadar dikkat gönül yaykamakda lazımdır. Var gönlün yaykayub şübheden pak eyle deyü telmih", buyurdılar. (2)

Görmüş olduğu rüyalara Şeyhi İbrahim Efendi'nin verdiği cevaplar Gaybî'ye bakışını yansıtmaları açısından önemlidir. Bu yorumlardan bir kaçı şunlardır ;

a- "...ta'bîri taleb olundukda " الشيطان يجرى في العروق مجرى الدم " (Avlunî, C. II, s.12) fehvasınca Hazreti Risâletde Cibrîl-i Emîn sîne-i mübârekini şerh idüb bir legence kanı çıkarub şeytandan halas eyledikleri işaretin beyanı üzre, sülükünüzde sırrınızdan bi'l-küllîye vehm-i tabi'iyet-i şeytan huruc ve hakikat-ı emre ve 'alemi melekîyyete vülûcunuzun şerhidir".

b- ".... Hazret-i Pire 'arz olundukda " vücudun cami'inde vezîr-i a'zam ki; hilâfet-i kübra ile tahakkuk suretidir. Ve şeyhu'l-islâm, şeri'at-ı mutahhere ile tahakkuk suretidir. Ve sair eşhâs cemî'-i kuvâ-yı ruhânînin cemiyetidir. "

رأيت ربي في صورة امرئ شاب (Aclunî, c. II, s.436) hadisi mücibince ol mahbub-ı ruhânî tecelli eyleyüb bûdelâ-yı seb'a makâmında idiginizi tebsîr eylediklerinin şerhidir."

Gaybî'nin de ulaşmış olduğu bûdelâ-yı seb'a makamını İbrahim Efendi şöyle açıklamıştır.

"Amma ki, kırklar ve yediler ve üçler şeyhin ve ana mütaba'at idenler takrîr eyledikleri gibi degildir. 'Ale't-tahkîk üçler ve kırklar ve yediler mazhar-ı zât-ı Hak ve mirat-ı cemâl-i mutlak olan kevn-i câmi' hazretlerini bi-kemâlihi üç adem

1- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.92

2- Gaybî, age agm s.91

idrak iderse üçler ve yedi adem idrak iderse yediler ve kırk adem idrak iderse kırklar ta'bir olunur. Gayri, vehme mütaba'atdır. Tahkîk ve nefse'l-emr budur".

c- "...bu müşâhedemiz dahi 'arz olundukda makam-ı imamane nâil olduğınızı telmihtir. Sol tarafa işaret olduğu, kalb sol tarafda olub ve imamanın kutb-ı makamına kâim olanı sol tarafında olan idüğün şerh ü beyan".

d- "...Sahib-i se'adete 'arz olundukda ol nefh " **نفث** **فيه من روحى** (Hicr Suresi, 15/19) tabkınca nefes-i ilâhinin nefhi- dir ki, hakikatde ruh-ı ilâhî kabulüne isti'daddan nâşidir. Bizim lisanımızdan hakâyık-ı ilâhiyyeye muvafık, me'arif-i rabba- niye ki, istima' olunur. Can ü dilden kabulünüzün şerhidür".

e- "...ta'bir taleb olundukda; "tevhidi haliye vasıl olub nazm;

"Kamu zerrat-ı 'alemden işit innî enellahı

Ki, her zerre ene'l-Hak nevbeti cengin çalar bir bir", (1) mazmunı hem haliniz olduğının şerhidir". (2)

Bu dönem sonunda ulaşmış olduğu tasavvufî telâkkîsini dile getirirken Gaybî, Seyhi İbrahim Efendi'nin şu sözünü nakletmiş- tir :

"Kutbu'l-Muvahhidîn ve Tâcü'l-Muhakkikîn Hazret-i Pîr Ru- şen-i Zamîrimiz Lübb-i Alem olan İslambul'da kırk sene mikdarı vardır vahdet tabulı çalarız ancak bir ademe işittirebildik. Andan gayri muhabbetimiz giriftârı ve sırrımız ve hakîkatimiz yarı yoktur. Sayır gelüb gidenler müellefe-i kulûb makûlesi- dir". (3) Bu ifade Kütahya'da, "ancak Kütahya'lı Gaybî'ye işit- tirebildik", şeklinde bilinmektedir. (4)

Bu cümlede Gaybî, her ne kadar kendisini zikretmemiş olsa da bu sözün muhatabı ancak Gaybî'dir. Zira İbrahim Efendi'yi Gaybî kadar temsil etmiş başka bir müridi yoktur.

Yukarıda anlatılanları Gaybî'nin şu beyiti toplamaktadır:

"Geldi altun silsileyle nur-ı Hak birden bire
Vech-i İbrahim'den oldı Gaybî'ye Hak rûnemâ". (5)

B- Gaybî'nin Kütahya'ya dönüşü ve ölümü:

Seyhi İbrahim Efendi'nin H.1065(1655) de ölümünü mütea-

1- İbrahim Efendi, "Divan" 60b

2- Gaybî'nin tabirleri verilen rüyaları için bk. Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.90-91

3- Gaybî, "Biatnâme" BEEK Genel 854/6 33a

4- Kütahya'da Şabanî-Halvetî Seyhi Mehmed Dumlu ve Ressam Ahmed Yakuboğlu Gaybî'nin durumunu böyle anlatmaktadır.

5- Gaybî, "Biatnâme" agm 30a, Gaybî, "Divan", MY Ktp. 436 s.7 (Bu Yazma aşağıda MY olarak gösterilecektir.)

kip Kütahya'ya dönen Gaybî, bundan sonra kendisini tamamiyle tetebbuata vererek risaleler te'lif etmiştir.

Istanbul'a H.1076(1676)'da tekrar giden Gaybî'nin hayatının bundan sonraki seyri tamamen bilinmemektedir. Bu dönemde şeyhinden almış olduğu tasavvufî telâkkîleri çevresinde yaymaya çalıştığı da eserlerinden çıkan bir sonuçtur. Ancak fikirleri Kütahya'da şüpheyle karşılanarak, ithamlara uğramış, bu ithamlardan kendisini kurtaramamıştır. Çevresiyle bu tür çekişme içinde iken de vefat etmiştir. Ölümü için anlatılan menkıbeyi Uzunçarşılı şöyle tesbit etmiştir :

"Akaid-i sufiyyesinden dolayı Sunullah Efendi'ye Kütahya uleması zındık etiketi yapıştırmışlar ve sözü halkın ağzına kadar düşürerek zavallıya ta'n u teşni'a başlatmışlar. Bu halden müteessir olan Gaybî, sufiyye rumuzatını anlamayanlara karşın akâid-i dîniyye-i rehnedâr idecek bir fikri olmadığını izah için Kütahya halkınca "Hüda Rabbim" ismi verilen manzumesini neşreylemiştir."(1)

Ölümünden evvel böyle bir manzume yazıp yazmadığı hakkındaki değerlendirmemiz aşağıda gelecektir. Uzunçarşılı'nın belirttiği olduğu menkıbedeki olaylar Gaybî'nin diğer eserleriyle de bağlantılıdır.

Eserlerinde kendisine yapılan ithamlardan bizzat kendisi bahsetmiştir. Çevresinde dervişanından geçinip kendilerini hal-ka yanlış tanıtan, seyr ü sülûkün kurallarına uymayan, ahlak ve itikatları yüzünden halk arasında sû-i zanna sebep olan kalles ve yüzüzlükle nitelenmiş olduğu kimseler vardır. Bu gibi kişilerin aleyhlerinde açmış oldukları sıkıntıları def etmek ve gerçek taliblerine yollarının doğruluğunu anlatmak için, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" adlı eserini te'lif etmiştir.(2) "Akâidnâme"de de aynı konuya değinerek bu eserini şu ifadelerle bitirmiştir ;

"Bâb-ı itikatta sû-i zannı dâfi' ve cemî'-i itikadâtın icmalen mazmunını cami' bir kel'am-ı se'adet encam ile mahüve'l-maksudumuz itmam eyleyelim.

"Her kişi bir din ve bir mezheb tutar illa bize
Din-i İslâm, ser'-i Ahmed, mezheb-i Nu'man yeter".(3)

Bu ifadeleri kullandıktan sonra en az yirmi yıl daha yaşayan Gaybî'nin hayatının sonlarına doğru hakkındaki ithamların artmış olduğu muhakkak gözükmektedir.

Gaybî'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yazılış tarihi kesin belli olan "Risâle-i Esmâ"'sını H.1087 (1676)'de yazdığına göre ölümünün de bu tarihten sonra olduğu kesindir. Hamza Güner hiç bir kaynak belirtmeden, kabrinin civarın-

1- Uzunçarşılı, "Kütahya Şehri" s. 236

2- Bk. Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" BEEK Genel 1441/1 9b

3- Gaybî, "Akâidnâme" agm 27a

daki araştırmalarına dayanarak ölüm tarihi olarak H.1106 (1693) tarihini vermektedir.(1) Ancak, Güner bu araştırmaların mahiyetinden ayrıca bahsetmemiştir.

Mezar taşına rastlanılamayan Gaybî'nin kabri Kütahya'nın "Musalla Mezarlığı"ndadır.(2)

9- Tarikat Silsilesi:

İbrahim Efendi; "Silsile-i suriyyemiz Halvetiyye'den Hakî-kizâde Osman Efendi ve silsile-i ma'neviyyemiz Ceddîm Şah Ali'ye müntehidir"(3) diyerek, manevî ve suri olmak üzere iki silsileden bahsetmiştir. Şeyhi gibi Gaybî'de kendisini hem İbrahim Efendi'nin hem de Kütahya'da Balıklı Tekkesi'nin kurucusu olan Muslihiddin Efendi'nin Halifesi olarak göstermiştir. "Risâle-i Esmâ"da Halvetî ve Bayramî silsilesini Gaybî, şöyle vermiştir:

Mâye-i Kâinât, Kalem-i Mevcûdat Hatem-i Enbiya
Muhammed Mustafa Hazretleri
Ademi Evliyâ Hatem-i Hulefa İmam-i Ali Hazretlerine,
Ve andan İmam-ı Hasan Hazretlerine,
Ve andan İmam-ı Hüseyin Hazretlerine,
Ve andan İmam-ı Zeynelâbidin Hazretlerine,
Ve andan Hasan-ı Basrî Hazretlerine,
Ve andan Habibi-i Acemî Hazretlerine,
Ve andan Davud-ı Ta'î Hazretlerine,
Ve andan Ma'ruf-ı Kerhî Hazretlerine,
Ve andan Mimsad-ı Dineverî Hazretlerine,
Ve andan Muhammed Bedri'ye
Ve andan Kadı Vecihüddin'e
Ve andan Ebu Necîd Sühreverdi'ye
Ve andan Kutbeddin-i Ebherî'ye
Ve andan Rukneddin-i Muhammed Necâşî'ye
Ve andan Şehabeddin-i Bitrizî'ye
Ve andan Seyyid Cemaleddin'e
Ve andan Şeyh İbrahim Zâhid-i Geylânî'ye

!
Ahi Muhammed Halvetî'ye

!
Sun'uddin'e

1- Bk. Güner, Hamza "Kütahyalı Şairler" İst. 1964 s.149

2- 1980'de onarımdan geçmiştir. Kütahya Belediyesindeki onarım fotoğraflarına göre tamirat şu aşamalardan geçmiştir. Duvarlar elden geçirilmiş güneydeki yuvarlak kemerli açıklık demir şebekelerle yenilenmiş ve kapısına da demir doğrama yapılmıştır. Korniş biçimi yuvarlak geniş işlemeli saçak, meyilli çimento kaplı ara dam ve kare geometrik desende kaplanmış yeni kubbe eklenmiştir. Cephenin iki yanında ve kapı kemeri üzerindeki rozet ve şeritler seramikle kaplanmıştır. Sandukanın üzeri çinilerle örtülmüştür. "Hüda Rabbim Manzumesi"nin ilk beyti Ahmed Yakuboğlu tarafından yapıştırılmak üzere hazırlanmış, ancak işleri henüz bitmemiştir.

3- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.72

Pir Ömer Halvetî'ye	Sadreddin Hazretlerine
Ahi Bayram Halvetî'ye	Hamid Aksarayî Hazretlerine
Sadreddin Halvetî'ye	Hacı Bayram-ı Velî Hazretlerine
Azîzeddin Halvetî'ye	Ömer Sikkînî Hazretlerine
Seyyid Baba Halvetî'ye	İbn-i Yâmin Hazretlerine
Pir Erzincanî'ye	Pir Ali Aksarayî Hazretlerine
İbrahim Kâmil Kayserî'ye	İsmail Şehid Hazretlerine
Seyh Alaeddin Uşşakî'ye	Sarban Ahmed Hazretlerine
Yigit Başî Ahmed Marmaravî'ye	Tap Tap Şah Ali Hazretlerine
Abdulvahhab Tekevî'ye	İBRAHİM EFENDİ HAZRETLERİNE
Er Oğlun'a	SUN'ULLAH GAYBÎ
Ümmi Sinan Elmalî'ya	
SEYH MUSLİHİDDİN KÜTAHYAVİYYE'YE	
KALBURCUZADE SUN'ULLAH GAYBÎ EL-KÜTAHYAVİYYE'YE (1)	

İbrahim Zâhid-i Geylânî'den sonra silsileyi ikiye ayırmıştır. Suniddin ve Ahî Muhammed Halvetî ile devam eden Bayramî ve Halvetî silsilelerini Gaybî kendisinde birleştirmiştir.

Biatnâme'de sadece Bayramî silsilesini veren Gaybî, İbrahim Zâhid-i Geylânî'den sonra verdiği silsiledeki şahıslar için ; "nitekim Pir Hacı Bayram'a müntehi olunca gelen ashab-ı sır beyne'l-muvahhidîn istitar üzre olmağla "Kasideyi Elifiye"lerinde istiharların ihyar eyleyüb.." (2) değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu ifadeye göre Hacı Bayram-ı Veli ile Gaybî arasında başka şahıslarda vardır. Lamekânî Hüseyin Efendi (Öl.1033/1624), Sütcü Beşir Ağa (Öl.1073 /1661) ve Hacı Kabayî (Öl.1037/1637)'ye yer verilmemiş olmasına rağmen İbrahim Efendi'nin bu şahıslar hakkındaki düşüncesi müsbet olub haklarında sitayişkâr ifadeleri vardır.(3)

Gaybî'nin "Risale-i Esmâ"'dan başka hiç bir eserinde değinmediği, Ümmi Sinan'ın (Öl.1075/1664) halifelerinden, Muslihiddin Efendi (Öl.Kütahya.1072/1661)'nin halifesi olarak kendisini göstermiş olması dikkat çekicidir. Ümmi Sinan'ın bir diğer halifesi olan Niyazî-i Mısrî H.1072 (1661) de Kütahya'ya gelmiş-

-
- 1- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 84a-b
 - 2- Gaybî' "Biatnâme" agm 30a
 - 3- İbrahim Efendi'nin bu şahıslarla ilgili kanaatları için bk. "Divan" agm 24a, 42a, 43b, vd.

tir.(1) Niyazî-i Mısırî Kütahya'da, Muslihiddin Efendi'nin torunlarından olan Bahşi Efendi'yi (öl.1151/1738) halife bırakmıştır.(2) Bu şahıstan sonra bu aileye Kütahya'da Bahşizâdeler denilmiştir.(3) Niyazi-i Mısri'nin Muslihittin Efendi'nin vefat etmiş olduğu yıl Kütahya'ya gelmesi ve bir de halife bırakması düşünüldüğünde Gaybî'nin Muslihittin Efendi ile ilgisi daha da muğlak duruma gelmektedir.

Özellikle mezar taşları dikkate alınarak oluşturulan Muslihiddin Efendi'ye ait Halvetîlik silsilelerinde ne Gaybî ne de Niyazî-i Mısırî'ye rastlanılamamaktadır. Muslihiddin Efendi'den sonra sırasıyla ; İsmail Efendi (öl.1113/1701), Bahşi Efendi (öl.1150/ 1737) ve Hacı İsmail (öl.1185/1771) tarikatı devam ettirmişlerdir.(4)

Gaybî, Muslihiddin Efendi'den halifelik aldıysa bu H.1059 (1649)'dan önce olmalıdır. Zira İbrahim Efendi'nin (öl.1065/1655) vefatıyla beraber hemen Muslihiddin Efendi'ye biat etmesi uzak bir ihtimaldir. Gaybî'nin böyle bir silsileyle kendisini Halvetî olarak da göstermesinin nedeni ise bilinmemektedir.

Biatnâme'de de sadece Bayramî silsilesini veren Gaybî, (5) Seyhi İbrahim Efendi'nin bu silsileyle ilgili yazmış olduğu kasideinin şu son beytine Gaybî de şu beyiti ilave etmiştir.

"Bu tertib üzre sârîdir âlemde ademde
Bu sırrın sırrını İbrahimde sır eyledi 'ama.

"Geldi altun silsileyle nur-ı Hak birden bire
Vech-i İbrahim'den oldı Gaybî'ye Hak rûnemâ".(6)

Silsilesine "Silsile-i Mukaddese-i Muhammediye"(7) adını veren Gaybî bu silsilenin özellikleri olarak şunları zikretmiştir:

"Füyûzat-ı ilâhiyye'ye ve Esrâr-ı Rabbanîyye'ye mazhar olan silsile-i sahiha ancak bu silsiledir. Hatta muhakkikîn bu silsileye silsiletü'z-zeheb dirler. Bu silsile erbabında olan ulûm-i me'ârif ve mükâşefât-ı rumuz-ı hakâyık ve işârât, gayri silsile erbabında bulunmamağla sayir erbab-ı turuk mâ-beyninde mat'un u medhul belki ilhad ü zendeka ile müttehem olub asla makbul değildir. Hatırına bu gelmesün ki, bu silsiletü'z-zeheb erbabının medhul olub sırları mestur oldığı heman ancak bu za-

-
- 1- Niyazî-i Mısri'nin Kütahya'ya gelişi için bk. Kara, "Niyazi-i Mısırî" Ank. 1994 s.11
 - 2- Bahşî Efendi'nin şeyhi için bk. Kara, age s.40
 - 3- Bk. Uzunçarşılı, age s.124
 - 4- Bk. Uzunçarşılı, age s.124 Altın, Ara "Kütahya'da Balıklı Tekkesi Üzerine Notlar" Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ankara 1978 s.7
 - 5- Gaybî, "Biatnâme" agm 30a
 - 6- Gaybî, "Biatnâme" agm 30a, İbrahim Efendi, "Divan" agm 40b Siirin Tamamı için bk. Gölpınarlı, "Melâmîlik ve Melâmîler" s. 91
 - 7- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 84b

mana mahsus u maksur ola. Belki Sultan-ı Enbiya ve sırrı çeşme-i evliya zaman-ı se'adetlerinde ve evlad-ı rasulullah olan on iki imam ve sayir meşayih-i izam zamanlarında bile meşhûf u meşhur değil idi."(1)

10- Gaybî'nin Etkilendiği Kişi ve Eserler :

Yukarıda da ifade edilmiş olduğu üzere Gaybî'yi etkileyen kişilerin başında Şeyhi İbrahim Efendi gelmektedir.

Her ne kadar muğlak gibi görünse de Gaybî, Kütahya Balıklı Tekkesi'nin kurucu şeyhi Muslihiddin Efendi'den de etkilenmiş olması muhakkaktır.(2) İstanbul'da kalmış olduğu sürede, devrinin önemli ilim çevrelerinden de etkilenmiştir. Sakızlı Hüseyin Efendi ile de görüşüğünü bizzat Gaybi, rivayet etmiştir.(3)

Gaybî'nin Kütahya'da olduğu bir dönemde sürede Kütahya'ya geldiğinde şüphe olmayan, Niyazî-i Mısırî ile görüşüp sohbet etmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Yazma Divan'larından sadece birisinde yer alan bir şiirde Battal Gazi'ye olan sevgisini de belirtmiştir. Bu şiirin ilk iki ve son bir kıtası şöyledir ;

Erenler Sultanı Battal Gazi
Anlar makamında irişdi Şuca'
Bana da ihsanı olduğın gördüm
Göründi gözüme Pir Sultan Şuca'

Mürüvvet Ali Baba sancağın çekdi
Bana da ak didi hembendim akdı
Nice demler idi haraba dikdi
Gül gülistan Sultan şuca'

ĞAYBÎ'yem kudreden söyledi meni
Cihan bir sefine alda dümeni,
ilâhi ayırma, aldım reseni
Bağlandım aşkına sultan şuca. (4)

Gaybî'nin eserlerini okuyarak etkisi altında kalmış olduğu şahısların başında Muhyiddin ibn-i Arabî gelmektedir. Kendisinin okumaya meraklı olduğunu bundan muzdarip kalınca da şeyhinin kendisine bunu yasaklamış olduğu yukarıda belirtilmişti.(5)

-
- 1- Gaybî, "Biatnâme" agm 30a
 - 2- Bk. "Risale-i Esma" 84a
 - 3- Bk. Gaybî, "Sohbetnâme" agm s. 90
 - 4- Gaybî, "Divan" MY Ktp. 438 s.59
 - 5- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.89

İbn-i Arabî'nin eserleri arasında "Dürri-i Mekkun", (1) "Kavlü's-Sedîd fî's-Şeyh ve'l-Mürîd", (2) Şarihi belirtilmeyen "Fusus Şerhi" (3) gibi eserler sayılabilir. Fahreddin Razi'nin, "Tefsiri", (4) Taftazanî'nin olması muhtemel "Akâid Şerhi", (5) Mevlânâ'nın, "Mesnevî"si, (6) Yazıcıoğlu Muhammed'in, "Muhammediye"si, (7) Sadreddin Konevî'nin, "Hadis-i Erbaîn"i, (8) Suhreverdi'nin "Avarifü'l-Meârifî" (9) gibi eserlerden, iktibaslar yapmıştır.

11- Gaybî'nin Tesirleri ;

Gaybî kendisinden sonra tarikatını devam ettiren bir şahıs bırakamamıştır. Ancak tesirlerini eserleriyle göstermiş bir sufidir. Melâmîler arasında özellikle, Sohbetnâme ve Divan'ı tanıyıp okunmaktadır. Kütahya'da ise, Hüda Rabbim Manzumesi oldukça yaygındır. Aşağıda eserleri tanıtılırken de ifade edileceği gibi Kütahya'da hemen herkesin tanıyıp sevdiği ve saygı duymuş olduğu kabri halen ziyaretgâhtır. Yakınında bulunan bir öğrenci yurdu yıllarca adını taşımış Kütahya'da sonradan teessüs etmiş olan bir mahalleye de "Gaybi Efendi Mahallesi" adı verilmiştir. Kütahya'da mahalle mekteplerinde bu kasidesi ezberletilmekte olduğu bilinmektedir. Yukarıda bir nedenle ismi geçen Şabanî-Halvetî şeyhi olan Mehmed Dumlu Divan'ın hemen her şiirini ezberlemekte ve tasavvufî yorumlarında Gaybî'nin şiirlerini referans olarak kullanmakta ve Divan'ı da müridlerine okutmakta tasavvufî içeriğini serh etmektedir. Divan'ı da şu anda tanıtan Mehmed Dumlu ve ihvanı görünmektedir.

- 1- Bk. Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 12a
- 2- Bk. Gaybî, "Ruhu'l-Hakika" agm 33b
- 3- Bk. Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 12a-b
- 4- Bk. Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 53a
- 5- Bk. Gaybî, "Risale-i Esmâ" 105a
- 6- Bk. Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 86a ve "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 12a
- 7- Bk. Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 12a
- 8- Bk. Gaybî, "Risale-i Esmâ" 66a
- 9- Bk. Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 135a

Gaybî'nin Türkçeye hakimiyeti kendisinden sitayişle bahsedilmesine neden olmuştur. Sunullah Gaybî'yi Yunus Emre (öl.843 /1440) takipçileri arasında zikreden Fuad köprülü, şiirlerinden hareketle Gaybî için "Yunus Emre gibi hakiki bir mutasavvıf ve kıymetli bir şairdir"(1) değerlendirmesini yapmıştır. Rıza Tefvik, en iyi Türkçe yazan sûfi şairler arasında gösterdiği Gaybî'yi, inancını gizlemeyen, bildiklerini kemâl-i hulûs ile söyleyen ve o güne kadar sır olarak bilinip, sadece ehil müridlere ifade edilen husûsî sûfi akîdesini büyük bir cesaretle şiirlerinde ortaya koymasından övgüyle bahsetmiş ve bu felsefeyi Gaybî'den daha iyi ortaya koyan Türk sûfisi tanımıyorum değerlendirmesinde bulunmuştur.(2) Abdülbaki Gölpınarlı da Gaybî'nin şiirlerindeki sanatı için şu yorumu yapmıştır; "Muhtelif telakkilerini o selis lisan ve pürüzsüz ahenkle o kadar güzel izah eder ki...!"(3) Yukarıda da ifade edildiği gibi Gölpınarlı ve Köprülü Gaybî'yi Türkçe'ye hakimiyeti açısından şeyhi İbrahim Efendi'den daha üstün görmüşlerdir.

Gaybî'nin aruza hakimiyeti ise diğer ifade tarzlarına göre daha kusurlu bulunmuştur.(4)

O'ndan bahseden hemen her müellifin dikkatini çekip, Gaybî hakkındaki müsbet fikirlerini doğrulamak amacıyla eserlerine aldıkları Gaybî'nin şu şiiri bu konudaki müsbet yorumları doğrular mahiyettedir:

- a) Tâc mârifet tâcıdır
Sanma gayri tâc ola
Taki'd ile tok olan
Ledünnîden ac ola.
- b) Düşe düşüb aldanma
Kendini hayrete salma
Senden özge ne vardır
Tabire muhtac ola.
- c) Sana alem görünen
Hakikatde Allah'dır
Allah birdir vallahi
Sanma ki bir kac ola.
- d) Bir ağaçtır bu alem
Meyvesi olmuş adem
Meyvedir maksud olan
Sanma ki ağac ola.

-
- 1- Köprülü Fuad "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" Ank. 1991 s.348
 - 2- Uçman, Abdullah "Rıza Tefvik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile ilgili Makaleleri" İst. 1992 s. 203-204
 - 3- Gölpınarlı age s. 119
 - 4- Bk. Uçman, Abdullah age. s. 204, Uzunçarşılı age s. 235

- e) Bu adem meyvesinin
Çekirdeği sözündür
Sözsüz bu adem alem
Bir anda tārâc ola.
- f) Bu sözlerin me'âli
Kişi kendin bilmekdir
Kendi kendin bilene
Hakikat mirac ola.
- g) Hak denilen özündür
Özündeki sözündür
GAYBÎ özün bilene
Rubûbiyyet tac ola. (1)

2- ESERLERİ:

Eserler yazılış tarihlerine göre tanıtılmıştır.

a- Divanı:

Bilindiği gibi "Türk Edebiyatı"'nın önemli bir bölümü "Tekke Edebiyatı"'ndan meydana gelmiştir. "Esrefoğlu Rûmi" (öl.874/1470), "Niyazi-î Mısri" (öl.1106/1694), "İbrahim Efendi" (öl.1065/1655) ve daha pek çok sūfî şair gibi "Sunullah Gaybî"'de Divan sahibi sūfîler arasında yerini almıştır. "Divan"'ın yazma nüshaları kütüphanelerde mevcuttur. "Divan" hakkındaki ilk çalışma naşiri belli (2) olmayan bir şahıs tarafından yapılmış ve 1963'de de basılmıştır. Bu çalışmanın bazı eksiklikleri varsa da bu konuda bir boşluğu doldurmuştur. "BEEK'nin Genel Bölümü 678 No'da kayıtlı "İbrahim Efendi Divan"'ının 59b-67b varakları arasında yer alan "BİR BİR" redifli şiir mezkûr çalışmada yer almıştır.(3)

Diğer eserlerine göre daha çok tanınan "Divân"'ında Gaybî, Allah, aşk, alem, kalb, gönül, söz, nutk, sohbet, tecelli, ahlak, zikir, tarikat, hakikat, marifet, men aref sırrı, yaşadığı devirdeki dervişlerin durumu ve en önemlisi insan konularını değişik açılardan tekrar tekrar ele almıştır.

Gaybî'nin şiirlerine "Divan"'ından başka eserlerinde de rastlanılmaktadır. Aşağıda tanıtacağımız "Keşfü'l-Ğıta" ve "Hüda Rabbim Manzûmesi"'nden başka "Risâle-i Esmâ", "Risâle-i İ-

1- bk. Gölpınarlı age s.121, Köprülü Fuad age s.348 Uçman Abdullah, age s.205, Uzunçarşılı age s.236
3- Bk. "İbrahim Efendi", "Divan" agm 59b 67b

lim ve Amel", Mekârim-i Ahlak" ve "Teveccüh-i Mutlak fî-Tarîki'l Uşşak" gibi eserlerinde de şiirleri mevcuttur. Bunlar bazen beyit halindeyken bazen de uzun manzumeler şeklindedir. Konusu ruh, rü'ya ve uyku olan "Risâle-i Esmâ" daki 38 beyitlik manzume:

"Mustafa "en'nevmü ehu'l-mevt" dir
Bunda çok esrar var aklını der", beyitiyle başlayıp

" Alemin maksudu canı sen
Çık ola gör şakird isen", beyitiyle sona erer. (1)

Aynı eserde Allah'ın sıfatları, isimleri, zatı ile sıfatlarının aynılığının anlatıldığı biri 13 diğeri 4 beyitlik şiiri de öne mlidir. 4 beyitlik şiirin son beyti şöyledir:

"Güneş nuru Güneşden gayri midir
Bu ondan ya o bundan gayri midir". (2)

"Mekârim-i Ahlak fî-Tarîki'l-Uşşak"ta da iki manzumesi vardır. Bunlardan 33 kıtalık şiirin ilk ve son beyti şöyledir:

" Ey tâlib-i hakikat ne söyler ehl-i irfan
Bu sözlerden anla halin yeter sana bu tibyan

"Bir mürşid-i kâmil'e teslim eyle gölünü
Süretde ve ma'nada olmak dilersen insan". (3)

Aynı eserdeki, 24 beyitlik manzume ise;

"Eyu hulk olsa sende hoş adâlet
Seni hak yoluna eyler dalâlet , başlayıp,

"Ten ü canın kaçan hoş olsa hali
Zuhura gelir ilm-i i'tidali"(4) beytiyle sona erer.

Bu manzumelerde ne hece ölçüsüne ne de kafiyeyle dikkat edilmiştir. Basit ifadelerden oluşan bu manzumelerin önceden anlatılan konuyu temellendirmek için yazıldığı anlaşılmaktadır. Divan"ında yer almayıp "Teveccüh-i Mutlak fî-Tarîki'l-Uşşak" ve "Risâle-i İlim ve Amel"de geçen iki şiirine bu eserler tanıtılırken yer verilecektir.

Yukarıda "İlmi ve Edebî Kişiliğini" anlatırken de belirtildiği üzere şiirlerinde kullandığı sade ve anlaşılır dile şu şiirleri de örnek gösterilebilir:

-
- 1- Gaybî, "Risale-i Esmâ", agm 103b-104ab
 - 2- Gaybî "Risâle-i Esmâ" agm 67a-b
 - 3- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fî-Tarîk-ı Uşşak" BEEK Genel 1441/2 17a
 - 4- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fî-Tarîk-ı Uşşak" agm 17b

"Gönül gitti elimden Hallâk ile bir oldı	Ele giresi değil Artık ölesi değil.
Ol bir ile bir olan Böyle sultanlık bulan	Cümle âleme tolan Kulluk kılması değil.
Erişmeyen vahdete Girse de cennete	Vahdetdeki lezzete Lezzet bulası değil.
Can iline dalmayan Bu sûretle gülmeyen	Hak varını bulmayan Sonra gülesi değil.
İkiliği silmeyen GAYBÎ kendin bilmeyen	Hakkı canda bulmayan Rabbın bilesi değil". (1)

Şu şiirinde de "Divan"'ın temel konusu olan insanın Allah ile yakınlığını dile getirmiştir.

"Aşık özün bilmeğe Hakkı ayan görmeğe	Kendine gel kendine Kendine gel kendine.
Hakka giden doğru yol Sa'y it seni sende bul	Senden gider sana ol Kendine gel kendine.
Her ne var alemde Bul seni sen bu demde	Evrenge var ademde Kendine gel kendine.
Sensin dâr-ı âhiret Senden göründi Hazret	Sende bulundu cennet Kendine gel kendine.
Ko bu zühd-i ta'ati Geç cümle hayalati	Terk idegör adeti Kendine gel kendine.
Mushaf-ı Hak'dır yüzün GAYBÎ bilegör özün	Ayet-i Kur'an sözün Kendine gel kendine. (2)

b- "Keşfü'l-Ğita Kasidesi":

Eserleri arasında önemli bir yeri vardır. Hazret-i Ali'ye atfedilen "eğer perde açılrsa yakınımda değişme olmazdı" sözüne istinaden yazıldığı anlaşılan kaside 99 beyitten oluşmaktadır. Gaybî bu eserinin 99 beyitten oluşmasını kasidenin şu son iki beyitiyle şöyle açıklamıştır:

"Bu kasiden ile GAYBÎ keşf-i esrar eyledin
Lâyık olursa dinile nâmına "Keşfü'l-Ğita"

Geldi dokzan dokuz esmaya mukabil beytimiz
Ma'nisini derd idenler ahir olur pişva". (3)

- 1- Gaybî, "Divan" MY Ktp. 316 21b
2- Gaybî, age 23b.
3- Gaybî, "Keşfü'l-Ğita" BEEK. Genel 1441/6 164a

Sanatını düşüncelerini anlatmak için bir araç olarak kullanılan Sunullah Gaybî'nin "Divan"'ından daha yaygın olan bu kasidenin ifade tarzı kusurlu görülmüştür.(1) İhtiva ettiği mana açısından da bu hususa dair yazılan eserlerin en güzeli olarak gösterilen(2) kaside, İbrahim Efendi'nin "Dîl-i Dâne"sı kadar yaygındır. Hatta O'ndan daha anlaşılır bir ifade tarzı vardır.

Muhyiddin-i Arabî gibi Gaybî de hakkındaki en önemli tenkitleri "Allah ile eşyanın ayniyyeti" konusundaki fikirlerinden almıştır.(3) Gölpınarlı "Melâmîlik ve Melâmîler"'de hiç değinmediği ancak "100 Soruda Tasavvuf"'da kasidenin ilk 5 beyitine atfen Gaybî'nin; kâinatı tüm bir varlık sayıp o varlığın aynını Allah tanıdığını, kâinatdan münezze bir ma'bud tanımadığını, vahdet-i mevcûd yolunu tutarak bütün varlıkları tek bir varlığın çeşitli sûretleri olarak görme yolunda olduğunu bu fikirlerinin de kâinatsız ve maddesiz Allah'ın varlığını kabul etmemek sonucuna yol açtığını belirtmiştir.(4) Bu konudaki değerlendirmemiz fikirleri bölümünde tekrar gelecektir.

Bütün düşüncesini kasidenin şu ilk beyitine sığdırdığı fikri de yaygındır.(5)

"Bir vücuddur cümle eşyâ ayn-ı eşyâdır Hüdâ
Hep hüvviyettir görünen yok Hüdâ'dan mâ-adâ".

Gölpınarlı "Melâmîlik ve Melâmîler"'de Gaybî'yi bu kasidesi üzerinde yoğunlaşarak tanıtmıştır. Bu kasideyle bütün tevhid ve şuhut mertebelerini izah ettiğini, Gaybî'nin tenâsüh fikrinde olmadığını önemle belirtmiştir.(6) Rıza Tefik de kaside hakkında müstakil bir makale yazmıştır.(7)

Gaybî, kaside de yaratılışın gayesi, devir, haşir, Allah'ın Evvel ve Ahir sıfatları, istivâ, insan, tecellî, gibi konuları ele almıştır. Meyve ve ağaç misaliyle de konunun muhtevası temellendirilmiştir. Kaside Matbu Divan'ın 7-15. sayfalarında basılmıştır.(8)

c-Sohbetnâme:

Bu çalışmanın inceleme ve metin bölümünde bu eser ve esere ait bilgilere yer verilecektir.

d-"Tariku'l-Hak fî-Teveccühi Mutlak" :

"Divan"'ındaki bir çok şiiriyle de mana açısından yakın-

1- Bk. Uçman Abdullah age s.203

2- Uzunçarşılı age s.235

3- bk. Aynî, M. Ali "Seyhi Ekberi Niçin Severim" Hazırlayan Kara, İsmail İstanbul 1992 s.192

4- Bk.Gölpınarlı, "100 Soruda Tasavvuf" İst. 1985 s. 46

5- Uzunçarşılı age s.236

6- Bk. Gölpınarlı "Melâmîlik ve Melâmîler" s.120

7- Bk. Uçman Abdullah age s.274-282

8- Kaside'nin yazması için bk. BEEK Genel 1441/6 164a 166b

lığı olan eserin yazılış tarihi H.1071(1660)'dir. Teveccühün insan-ı kâmile yapılmasının gerekliliği, Allah, âlem ve insan münasebeti, muhabbet, aşk ve zikir konularını ihtiva eder. Müridi Hakk'a ulaştırın en emin yol olarak şeyhe teveccühün gösterildiği risâlede Şeyhi İbrahim Efendi'nin etkisi açıkça görülür. Şeyhe teveccüh konusunda Sohbetname'de geçen ifadeler bu risâlede de aynen geçmektedir.(1) Teveccühle ilgili olup "Divan"ında yer almayan şiirlerinden birisinin bes beyiti şöyledir;

"Hüdâ'ya irmek istersen Hüdâ'ya irmişi sen bul.
Çü buldun yoluna harç eyle malı, cismi, canı.

Ana şol denlü gönül vir ki, gayrın sevgisi kalksun.
Sakin ayırma gönül gözün yüzünden kible bil.

Seni sen Hak katında otururam söyle farz eyle.
Gönül yüzün ayağına sürüb özinü kıl fânî.

Anun sevgisi gönlünü şu denlü eylesün fânî
Neye baksan gözine görüne ol pîri ruhânî

Bu hal üzre gice gündüz gönül bekler isen
Görünür yüzüne şübhe idinme Vech-i Yezdânî (2)

Bazı konularda "Kimyâ-yı Saâdet"'inde referans olarak gösterildiği eserde, kendisini panteist olarak değerlendirmeye neden olan esya ile Allah'ın ayniyyeti konusu geniş olarak açıklamıştır. Gaybî kesin isim vermeyip bazı ehl-i Hak dediği kişilerden de alıntılar yaparak bu mevzudaki fikirlerine açıklık getirmiştir. Eser hakkında hiç bir çalışma yapılmamıştır.(3)

e- Akâidnâme:

Sunullah Gaybî seyr ü sülûk esnasında şeriatın zahirine uymanın gerekliliğini sık sık ifade etmiş bir sâfidir. Bu şekildedeki düşüncelerini ele almış olduğu risâlelerinden birisi de "Akâidname"'dir. Eserin giriş kısmında teşviklerle tarikata girmiş olan dervişlerin seyr ü sülûkleri esnasında bazı fâsit ve bâtıl îtikâda kapıldıklarını, belirtilen bu halin kendilerinde de olduğunu îma eden ifadeler kullanmıştır. Ancak batıl olarak nitelenmiş olduğu bu düşüncelerin mahiyetinden de bahsetmemiştir. Kendisine aitliği ihtilâflı olan "Hüda Rabbim Manzûmesi" bu eserin şiirleştirilmiş şeklidir. Risâlede Allah, peygamber, melek, sual, azabın cismani olacağı, nebi-veli karşılaştırılması, ilim ve amel mukayesesesi, dünyanın fani ahiretin baki olacağı amele karşılık cezanın vuku bulacağı, ehl-i kible den Cenâb-ı Hak'ın birliğini ve Hazret-i Peygamber'in risâletini kabul edenleri tekfir etmemenin gerekliliğini muhtasar

1- Bk. Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.74

2- Gaybî, "Tarîku'l-Hak fî't-Teveccühi'l-Mutlak"
Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 3137/3 43a

3- Eserin Yazması için bk. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi
3137/3 42-46

bir şekilde ortaya koymuştur. Hazreti Muhammed hakkındaki "Divan"ında yer alan "Muhammed mazhar-ı Hak'dır muhakkak"(1) mısrasıyla başlayan şiirine üç beyit ilâveyle tekrar bu eserinde de yer vermiştir.

Risâlede vahdet-i vücudla ilgili konular bu risaleden önce ve sonra yazdığı eserlerinde de geçmektedir. "Keşfü'l-Ğıta"nın ilk beyti olan, "Bir vücuddur cümle esya ayn-ı esyadır Hüdâ", (2) mısrasındaki düşüncesini;

"Bir durur ol birden artık yok durur

Var ise dahi ayn-ı Hak durur", beyitinde tekrar etmiştir.(3) Şu ifadeleri de kendisi hakkındaki bazı sū-i zanları def etmek amacının yanında, etrafının baskısı altında yazıldığını göstermektedir.

"Bâb-ı itikâdda sū-i zannı dâfi' ve cemî'i itikâdatın icmalen mazmunını câmi'bir kelâm-ı se'adet encâm ile mâ-hüve'l--maksudumuz itmâm eyleyelim:

"Her kişi bir din ve bir mezheb dutar illâ bize
Ser'-i Ahmed Din-i Islâm Mezheb-i Nu'man yeter".(4)

Risâle Hamza Güner'in Kütahya'lı Şairler kitabında latince edilerek basılmıştır.(5)

f- Mekârim-i Ahlâk fî-Tarîkı'l- Uşşak":

Eserin giriş kısmında Allah, Hazreti Muhammed ve insanın ahlakı, ahlakın kaynağı, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmanın yolu, ilim amel ilişkisi, gibi konuları veciz ifadelerle ele alınmıştır. Gaybî, daha sonra bu eserini "Ey Aziz"... hitâbıyla devam eden 35 paragrafa ayırmıştır. Bu paragraflarda ahlaka bağlı olarak insani hareketlerin tahlili, kaza ve kader anlayışı, züh-dün unsurlarından uzlet, takva, sabır, rıza gibi konulardaki fikirlerine yer vermiştir. Bütün eserlerinde olduğu gibi insanın Allah karşısındaki durumu, halîfeliği, Allah'ın ve insanın sıfat ve isimleri itibarıyla benzeyişi gibi konuları ifade etmiştir. "Risâle-i Esmâ"dan sonraki en hacimli bu eser hakkında hiç bir çalışma yapılmamıştır.(6)

g- Biatnâme:

Gaybî'nin değişik tasavvufî konulara bağlı kalarak bi'at konusunu anlattığı bir risaledir. "Bey'ât-ı Rıdvan" olarak Islâm Tarihine geçen, Hazreti Muhammed'in Hudeybiye Anlaşması öncesinde müslümanlardan aldığı biat ile şeyhlerin tarîkate gi-

1- Gaybî, "Divanı" MY Ktp. s.49

2- Gaybî, "Keşfü'l-Ğıta Kasidesi" agm 164a

3- Gaybî, "Akâidnâme" BEEK Genel 854/2 23b

4- Gaybî, "Akaidname" agm 24a

5- bk. Güner, Hamza age s.178-179 Eserin yazma nushası için bk. BEEK Genel 2287/4

6- Eserin yazma nushası için bk. BEEK Genel 1441/2

rerken müridlerinden aldığı biatın benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya konularak başlanılan eserde mevzu şeyh ve mürid ilişkisine getirilmiştir. Bu konuda özellikle "Bayramî" âdâb ve erkânını yansıtmaya açısından da önemli olan risâlede babası ve Büyük Dedesi Pir Ahmed Efendi hakkında bilgilere de yer vermiştir. Ayrıca biata bağlı olarak zikir ve muhabbet istilahlarını da ifade etmiştir. Hamza Güner tarafından latine edilerek "Kütahyalı Şairler" de basılan eserde(1) Gaybî, sahih bir silsileye bağlı olarak yapılan zikrin önemini de belirtmiştir.(2)

h- Risale-i İlim ve Amel:

Gaybî bu risâlesinde hakikat ve ma'rifete ulaşmada ilim ve amelin fonksiyonunu ortaya koymuştur. Diğer eserlerine nazaran ele almış olduğu konularda daha çok ayet, hadis ve tasavvuf tarihinin önemli sîmalarının sözlerine yer vermiştir. İlim ve ma'rifete bağlı olarak amel, sohbet ve sohbetin kaynağı, nefes, nutuk, kelâm, gibi istilahlar hakkındaki fikirlerine yer vermiştir. Amellerden zevk almanın sakıncalarını da dile getirdiği risalede "Divan"ında bulunmayan şu şiirine de yer vermiştir

"Özinü bilmeyen nâdân ü câhil
Ne sanur aceb kendüyi kâmil.

Amel hammalıdır erbâb-ı berzah
Hakikat erleridir ilm-i hâmil.

İlim billaha sa'yeyle yürivar
Bu beyhûde amellerden ne hâsıl.

İlim ayn-ı amel hem ayn-ı zâtdır
Anınla olur Hakk'a kat'-ı menazil.

Gönül mülkü Hüda'nın ilm-i mülkü
Amel olmaz hakikat ana dahil.

İlim Hakk'ın amel halkın kemâli
İlim bâki amel lâ-büdd zail.

Tahallukdur hakikatda tasavvuf
Ola gör muttasıf ilmiyle amel.

Seni sen nur-ı Hakk'la bildinse
Komadın kıl kadar ortada hâil.

Özün bilmekte ola gör mücâhid
Olasın sende GAYBÎ Hakka vâsıl.(3)

Eser hakkında çalışma yapılmamıştır.(4)

1- Bk. Güner, age s. 169-172

2- Gaybî, "Biatnâme" BEEK Ulucami 5131/3

3- Gaybî "Risâle-i İlim ve Amel" BEEK Genel 1441/3

4- Eserin yazması için bk. BEEK Genel 1441/3

1- Tarikat-ı Halvetiyye-i Bayramiyye:

Risalenin Gaybî tarafından belirlenmiş bir ismi yoktur. "Halvetiyye-i Bayramiyye" Tarikatı'nın temel fikirlerini muhtasar olarak bir bütün halinde ehl-i sünnet akidesine bağlı kalarak ele aldığı için bu isimle anılagelmıştır.(1) Giriş cümlelerinden anlaşıldığına göre Sun'ullah Gaybî, çevresindeki bir takım kişilerin kendileri hakkındaki yanlış tutumlarından son derece rahatsızlık duymuştur. Bu kişilerin bir grubu şeriatin itikadi ve ameli hükümlerini hafife alarak sohbet esnasında kendilerinden öğredikleri kelimelerin felsefesini yaptıklarında hedefe ulaştıklarını zannedenlerdir. Diğer bir kesim ise bu kişilerin yanlış tutumlarına göre kendilerini değerlendiren ve haklarında sü-i zanna kapılıp, kendilerinin de aynı itikadi taşıyıp aynı fiillerde olduğu zannında olan kişilerdir. Gaybî bu iki kesime de yaptıklarının yanlışlığını anlatmak ve kendilerini samimi olarak takip edeceklerine de yollarının hangi temellere oturduğunu ortaya koymak amacıyla bu risaleyi te'lif etmeye niyetlenir. Risalenin telifi için yapmış olduğu istihare sonucunda görmüş olduğu rüya şöyledir ;

"Alem-i gaybdan bir latif güderiden destvane içine bir yeşil zümrüd tesbih ki ca-be-ca altun ile tezyin eylemişler ve semse yerleri cümle altın ile munakkaş getürdüler, önüme sundular"(1) Bu rü'ya sonunda böyle bir risalenin telifine Allah'ın da izni olduğu sonucunu çıkaran Gaybî bu risaleyi yazmıştır.

Risalede öncelikle itikad, amel, şeriatsız tarikatın olmayacağını vurgulamıştır. Bir tarikat istilahı olarak tarikat, hakikat ve marifet konularındaki fikirlerinden sonra insan, evliya ve aşkı izah etmiştir.

Su cümle eserin yazılış gayesini ve eserde ele alınan fikirleri daha iyi yansıtmaktır.

"Ve'l-hasıl bu babda mizan-ı muhakkikin ve mi'yar-ı muvahhidin budur ki, zahirin batında ve batının zahirde te'siri muhakkak ve mukarrerdir. Şeri'at-ı mutahherenin itikadiyyat ü ameliiyyatında kâmil olmayan, hakikat-ı münevverenin zevkiyyat ve halatında kâmil olub derece-yi velayete vasıl olmak ihtimali yoktur. Kanğı salık ü talibde kim şeri'at ve hakikate ri'ayet üzere sülük bulunmaya müdde'î vü kazibdir. Asla kavî ü fi'line ve va'z u haline i'timad olunmayub ala tariki't-taklîd erbab-ı hakikat mesleğine istinadına nazar olunmaya. Allah bu ve bunlar gibilerin şerlerinden Allah bizi korusun".(2)

Yatsı ve sabah namazını müteakip yapılması gereken evradı özellikle sayı belirterek tavsiye etmesi "Melamilikde belli bir vird yoktur" tezini çürütmektedir.(3) Hakkında hiç bir çalışmanın olmadığı eser, Gaybi'yi en iyi tanıtan eserlerindedir.(4)

1- Bk. Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" BEEK.

Genel "1441/1 9b

2- Bk. Gaybî, agm 9b

3- Bk. Gaybî, age 12a

4- Bk. Gölpınarlı, age s.194

5- Eserin yazması için bk. BEEK Genel 1441/1

k- Ruhu'l-Hakika:

Her cümlesi "Bayramiyye"'nin temel rükunlarını içeren eserin te'lif tarihi H.1072 (1661)'dir. Tarikatlarının temeli olarak Seyhi İbrahim Efendi cezbe, muhabbet ve sırr-ı ilahiyi gösterirken, (1) Gaybî'de bu eserinde muhabbet, sohbet ve ma'rifeti temel göstermiştir. Bu terimlere bağlı kalarak şeyh-mürid münasebetinde aşırı ifadeler kullanmıştır. Risalede "Şeyhi Allah'ı sever gibi sevmeyi" tavsiye etmesi hakkındaki ithamların sebeplerinden biri gösterilebilir. Aşk ve muhabbet olmadan yapılan devranı insanda hastalık artıran sebeplerden birisi olarak değerlendirdiği eserde bu konunun detayı için İbn-i Arabî'nin "Kavlü's-Sedid e's-Şeyh ve'l-Mürid" eserine müracaat etmeyi de tavsiye etmiştir. Eser Hamza Güner tarafından latinize edilerek "Kütahyalı Sairler" isimli eserinde basılmıştır. (2)

l- "Makâsıd-ı Ayniyye Tercümesi":

Sunullah Gaybî'nin böyle bir tercüme çalışmasından ilk öncelikle İsmail Hakkı Uzunçarşılı bahsetmiştir. Buna göre Gaybî H.1076 (1665)'de Yar Bin Ali Siyavuş'a ait olan bu eseri tercüme etmek için İstanbul'a gitmiştir. İfadelerinden Uzunçarşılı'nın eseri gördüğü anlaşılmaktadır. Son olarak Erzurum Üniversitesi Kitaplığı'nda olduğunu bildiğimiz eseri araştırmalarımıza rağmen göremedik. Ulaşılabilseydi Gaybî'nin el yazısı görülüp, tercüme tekniği hakkında bilgi sahibi olunabilecekti. (3)

m- "Risâle-i Esmâ":

"Hüda Rabbim Manzumesi" hariç en son yazdığı eserdir. Gaybî diğer eserlerinde yer alan fikirlerini bu eserinde yeniden ele almıştır. Anlatım tarzı olarak özellikle soru-cevap metodunu kullanması eserde ortaya konan fikirlerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Diğer eserlerine nazaran isim, Esmâü'l-Hüsna, rü'ya, alemin yapısı ve oluşumu konularında detay bilgiler vermiştir. BEEK'nin Genel Bölümü 1441 No'lu Mecmuasının 47a ile 137b varakları arasındaki tek nüshaya göre eser, bizzat Gaybî tarafından "tarikât-ı vahdetiyye" ve "tarikât-ı berzahiyeye" olarak ikiye ayrılmıştır. Belirtilen mecmuaya göre I. bölümde isim, müsemma, ism-i zât; şariat ve tarikat ehillerinin anlayışına göre ayrı ayrı ortaya konmuştur. Allah'ın 99 Esma-yı Hüsna'sını ayrı ayrı ele almış anlamlarını, hassalarını ve o ismin hangi isim grubuna dahil olduğunu beyan etmiştir. Eserin II. bölümünü ise tarikata taalluk eden konulara ayırmıştır. Eser belirtilen mecmuanın 107a'sından sonra bir rüya tabirnamesi görünümündedir. Son iki varığında da Allah, nur, ruh ve insan görüşlerini muhtasar olarak ifade etmiştir.

1- Bk. "Müfid ü Muhtasar" İÜ Ktp. Ty. 698 16a-b

2- "Ruhu'l-Hakika"'nın yazma nüshası için bk. BEEK Genel 854/4

3- Bk. Uzunçarşılı age s. 235, Güner, age s.178

"Melâmilik ve Melâmiler"'de Bayramî adab ve erkanını ortaya koyarken, Gaybî'nin ulaşabildiği eserlerinden büyük oranda yararlandığı görülen Abdülbaki Gölpınarlı, Gaybî'nin bu eserini görmemiştir. Daha sonra ulaşılmış olduğu kaynaklara göre "Melâmilik ve Melâmiler"'i tekrar yazmayı düşünen(1) Gölpınarlı'nın kastedtiği kaynaklar arasında bu eserinde olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira Gaybî'nin bu eserinden kütüphanesinin kataloğunda bahsetmiştir. Gölpınarlı Gaybî'nin eserlerini genel olarak değerlendirirken de "Gaybî bu eserleriyle her kesin anlayabileceği bir şekilde tasavvufi telakkilerini anlatmıştır" ifadesini kullanmıştır.(2)

n- "Hüdâ Rabbim Manzumesi":

Sunullah Gaybî'ye aitliği ihtilafıdır. İhtilafın nedeni de İbrahim Hakkı Erzurûmi'nin " Marifetnamesinde de" benzer bir manzumenin olmasıdır.

Manzumede ehl-i sünnet inancı ve dinin ameli hükümleri psiko-pedagojik bir öğretim yöntemiyle şiir halinde açıklanmıştır. Gaybî'nin ölümüne bağlı olarak Manzumenin yazılmasıyla ilgili Kütahya halkı arasında bu günde bilinen menkıbeyi İsmail Hakkı Uzunçarşılı şöyle tesbit etmiştir. "Akaid-i sufiyyesinden dolayı Sunullah Efendi'ye Kütahya uleması zındık etiketi yaptırmışlar ve sözü halkın ağzına kadar düşürerek zavallıya ta'n ü teşni'a başlatmışlar. Bu halden müteessir olan Gaybî, süfiyye rûmûzatını anlamayanlara karşı akaid-i diniyyeyi rehnedar edecek bir fikri olmadığını izah için Kütahya halkınca "Hüdâ Rabbim" ismi verilen manzumesini neşreylemiştir."(3)

Abdülbaki Gölpınarlı'ya bir arkadaşı tarafından iletilen manzume'nin yazılması ve Gaybî'nin ölümüyle ilgili menkıbede şu tesbitte vardır. Gaybî, manzumeyi yazar ve ölür. Halk, Gaybî'yi ölü bir halde risaleyi de bir tarafta bulunca Gaybî'nin kadriğini anlayıp aleyhinde bulduklarına nadim ve pişman olurlar.(4)

Yukarıda tanıttığımız "Halvetiyye-i Bayramiyye" nin giriş cümlelerine göre menkıbenin birinci bölümü doğrudur. Zira eserin giriş cümlelerinde kendilerini halka yanlış tanıtan, dervişanından geçinip tarikatın kurallarına uymayan, ahlak ve itikatları yönünden de aleyhlerinde şû-i zanna sebep olan kalleslik ve yüzsüzlükle değerlendirdiği kimseler vardır. Bu kimseler yüzünden de halk kendilerine şû-i zan etmektedir. Kendilerinin zannedildiği gibi itikatları ve fiilleri olmadığını ortaya koymak için "Halvetiyye-i Bayramiyye-yi" te'lif ettiği

1- Bk. Alparslan, Ali "Abdülbaki Gölpınarlı" Ank.1996 s.18

2- Bk. Abdülbaki Gölpınarlı'nın Kütüphane'sinin basılmamış Kataloğu c.II s.233

3- Uzunçarşılı, age s.238

3- Gölpınarlı, "Melâmilik ve Melâmiler" s.216

yukarıda da ifade edilmisti. "Osmanlı Devleti"nde tasavvufi fikirlerinden dolayı en çok koğuşturma ve idamların olduğu bir tarikata mensub olması da düşünülürse Gaybî'nin hayatı boyunca ithamlar altında kaldığı kesinleşmiş olur. Artan bu türlü ithamlar karşısında böyle bir risale yazıp yazmadığı veya yazılan bu manzumenin ona ait olup olmadığı ihtilaflıdır.

Su nedenler manzumenin Gaybî'ye ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir:

a- Çevresinden kendisine gelen ithamlar karşısında sessiz kalmamış, bu türlü ithamların doğru olmadığını izah etmek için yazdığı başka eserleri de olduğu yukarıda belirtilmişti. Buna göre hayatının sonlarına doğru artan bu türlü ithamlar karşısında bu manzumeyi de yazmış olmasının ihtimali oldukça yüksektir.

b- BEEK'nin Genel Böl.'nün 2287 numarasında kayıtlı 52 beyitlik "Hüda Rabbim Manzumesi" Edirneli Süleyman Feyzullah tarafından "Sunullah Efendi Beyan-ı İtikad" başlığı verilerek H.1149(1736)' da istinsah edilmiştir. Bu tarih Marifetname'nin yazılmasının bitiminden 18 yıl öncedir.(1) Bu "Manzume"nin beyit sayılarıyla Kütahya'da yaygın olan "Manzume"nin beyit sayıları eşittir. "Marifetname"de geçen fazla beyitler bu nushada yoktur. "İstanbul Kütüphane"lerinden geniş yararlanma imkanı olan İsmail Hakkı Erzurumi'nin manzumeyi görüp bazı beyitler ilave ederek "Manzume"yi ansiklopedik eseri olan "Marifetname"ye aldığı söylenebilir.

c- "Marifetname"deki "Manzume" ile Kütahya'da bilinen "Manzume" arasında karşılaştırma yapan Dr. Kadir Güler şu sonuca varmıştır."Manzumelerdeki beyit sayıları, vezin bozuklukları ve kafiye alan kelimeler karşılaştırıldığında Risale'nin Gaybî'ye ait olma ihtimalinin daha fazla olduğu anlaşılır."(2)

d- Gölpınarlı'nın inceleme ve araştırma yapmadan sadece Marifetname'de yer almasına dayanarak, "muahhar bir zamanda Gaybî'ye halk tarafından ithaf edilmiştir"(3) şeklindeki yaklaşımı tutarlı gözükmemektedir. Zira H.1307 (1891) tarihinde "Kütahya Maarif Matbaası"nda basılan "Manzume" şöyle başlamaktadır. Hazza Hüda Rabbim Gaybî Kütahyavî Kütahya Sancığı Maarif Matbaası tab' ve temsil kılınmıştır. Buna göre H.1307 (1891) yıllarından beri Kütahya'da manzume Gaybî'ye ait olarak bilinmekteydi.

(4)

-
- 1- Bk. Altıntaş Hayrani "İbrahim Hakkı Erzurumî" İst.1992 s. 52
 - 2- Bk. Güler, Kadir "Sunullah Gaybî ve Hüda Rabbim Manzumesi" Yedi İklim c. 10 sayı 68 Kasım 1995 s.98
 - 3- Bk. Gölpınarlı, age s.216
 - 4- Bk. Güler, Kadir age s.98

e- Yukarıda da ifade edildiği gibi "Manzume" ihtiva etmiş olduğu mana açısından, bu türlü ithamlar karşısında yazılan "Akâidnâme" adlı eserinin şiirleştirilmiş şeklidir. Manzume'de Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ortaya koyduğu fikirler "Akâid-nâme"'nin ilk 6 satırında, "Risâle-i Esmâ"'nın 67a-b, 70a vavraklarında; kaza-kader ile ilgili 35, 36, 37 ve 38. beyitlerdeki fikirleri de "Mekârim-ı Ahlak fî-Tarîk-i Uşşak"'ın 21b ve 22a' sında geçmektedir. "Manzumede" İslâmın Şartları, melek, kitap, nebi, teyemmum ve abdest ile ilgili fikirleri de "Mekârim-ı Ahlak fî-Tarîk-i Uşşak" ve "Risâle-i Halvetiyye-i Bayramiyye" de de geçmektedir. Tevbe ettiği Manzume'nin son iki beyti de şöyledir:

"Dahi şer'a muhalif var ise efal ü akvalim
Ul hali maziyi terk idüb döndüm li-vecnullan

Muhammed Mustafa'nın itdiği teblig-i ankamı
Kabul itdim ve tasdiken didim hem amentü billah".

Yatsı Namazı'ndan sonra tevbe etmeyi vird olarak tavsiye eden(1) Gaybî, "Divan"'ında da şöyle tevbe eder.

"Batılda itmedik karar
Şer'a muhalif her ne var

Hak'dan yana itdik firar
Estagfirullah el-azim.

Şer'i bırakmamış selef
Olmayalım bizde telef

Sonra gelen hayrû'l-halef
Estagfirullah el-azim.

Gaybî heman budur sözüm
Döndi mebahiden yüzüm

Şer' üzre muhkemdir özüm
Estagfirullah el-azim"(2)

f- Gaybî'nin hayatı ve eserleri için yukarıda belirtilmiş olan değerlendirmelerde gösteriyor ki ; Kütahya'da yaygın olan nushanın "Marifetname"'den alınarak, 116 beyitten 52 beyite tecrid edilerek Gaybî'ye atfedilmesi için her hangi bir neden görülememektedir.

Gaybî'nin böyle bir manzume yazmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Kutanya'da Gaybî, en çok bu manzumeyle tanınmış ve sevilmiştir. Hatta birçok koyde hatimlerin değişmez kasidesi durumundadır. Mezarının yanındaki 200 yataklı bir "Kur'an Kur-su" yıllarca "Hüda Kabbim" adını taşımıştır. 40-50 yaşın üzerindeki birçok insan Allah'ın sıfatlarını, kitapları, peygamberleri, kaza ve kaderi, namaz, abdest, teyemmum ve guslün farzlarını bu manzumeyi ezberleyerek öğrenmişlerdir.

1- Bk. Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 13a
2- Gaybî, "Divan" MY s.60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : FIKIRLERİ:

A- GENEL OLARAK ŞERİAT ANLAYIŞI :

Şerî hükümlere bağlılığını ifade etmek amacıyla Sunullah Gaybî'nin risaleler te'lif etmiş olduğu yukarıda belirtilmiştir.

"Allah'a kulluk ederek rububiyetin hakkını eda etmek"(1) olarak tarif ettiği şerî'atı; hakikatin zahiri, hakikatı da; şerî'atin batını olarak niteleyerek, zahire uymayan batını, esrar-ı hakikat diye iddia edenlere mühid, şeriata uygun hakikat-ı camî' olanlara da muvahhid adını vermiştir.(2) Gaybî şerî hükümlere bağlılığını şiirlerinde de şöyle ifade etmiştir.

"Müeddeb ol şeriatla Mühezzeb ol tarikatla
Müessesek ol hakikatle Edeb gözle edeb gözle". (3)

"Şer'î şerif imiş temel Bildik işimiz hep halef
Makbul değil cansız amel Estagfirullahe'l-azim".(4)

Gaybî Allah'ın ahlakıyla ahlaklanarak, nur-ı ilahi sahibi olmanın yolu ile, şerî hükümleri şöyle irtibatlandırmıştır;

"Her mürid hareketinde hükm-i şer'a nazar ve sairin muamelesi cihatından gayrı muameleden hazar olub şer'den tışara bir kadem ve hükm-i şer'a muhalif bir dem urmayasın. Ta ki, cümle ahlakın ahlak-ı rabbani olub 'indellah me'mun ve sahib-i nur-ı ilâhi olasın".(5)

Esrar-ı hakikate ulaşmak için de adab-ı şerî'ate hiyanet etmemeyi"(6) önemle tavsiye eden Gaybî, tarikatlarının temelinde şeriat olduğunu ortaya koymak amacıyla yazdığı "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" adlı eserinin konuyla ilgili önemli cümlelerinden birisinde seyr ü sülûk esnasında şerî kurallara uymanın gerekliliğini şöyle ifade etmiştir:

"Ve'l-hasıl bu babda mizan-ı muhakkikin ve mi'yar-ı muvahhidin budur ki: zahirin batında ve batının zahirde te'siri muhakkak u mukarrerdir. Şerî'at-ı mutahherenin itikâdiyyat u

- 1- Bk. Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 11b
- 2- Bk. Gaybî, "Akaidname" agm 26b
- 3- Gaybî, "Divan" MY s.75
- 4- Gaybî, "Divan" MY s.60
- 5- Gaybî, "Mekarim-i Ahlak fî-Tarik-ı Uşşak" agm 16a
- 6- Bk. Gaybî, age agm 24a

ameliyyatında kamil olmayan hakikat-ı münevverenin zevkiyyat u halatında kâmil olub derece-i velayete vasıl olmak ihtimali yoktur. Kangı salık u talibde kim şeriat u hakikate riayet üzre sülûk bulunmaya müdde'î vü kazibdir. Asla kavî ü fi'line ve vaz'ı haline itimad olunmayub ala tariku't-taklid erbab-ı hakikat mesleğine istinadına nazar olunmaya".(1)

Manevi hastalıklarla şeriat arasındaki bağlantıyı da şöyle kurmuştur:

"Hazreti Muhammed'in şeriat-ı mutahhereleri tıbb-ı ilahidir ki, 'ibadullah'ın emraz-ı ma'neviyyelerine deva-yı ruhanî düşüb min-indillah irsal buyurulmuşdur".(2)

Gaybî'nin şeriata bağlılığını çok açık olarak ortaya koyan bu şekildeki ifadeleri çoğaltılabilir. Bu konuda çevresinin kendisi hakkındaki yanlış tutumlarının doğru olmadığını şeriata bağlı olduğunu ifadeye çalışmıştır.

Gölpınarlı da Sarban Ahmed, Hüsameddin Ankaravi, Hasan Kabadüz ve Besir Ağa gibi önemli melamî mensublarının risale ve mektuplarını delil göstererek, genel olarak melamîlerin şeriata bağlı oldukları sonucuna varmış ve melamîlerin ukubete uğramalarını şer'î hükümlere uymamaya değil vahdet sırrını ifşa etmelerine bağlamıştır.(3)

Yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu tesbit Gaybî içinde geçerlidir. Şeriata bağlılığını hiç bir şüpheye muhal vermeden ortaya koyan Gaybî, düşündüğü vahdet telakkisinden de hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

B- İSLAM AKİDESİNİN TEMEL KONULARINA BAKIŞI :

1- ALLAH (c.c.) :

İslâm akîdesinin de önemle üzerinde durmuş olduğu Allah'ın sıfatlarını Gaybî'de tenzihi bir yaklaşımla şöyle ifade etmiştir;

"Bulunmaz ol Hüdâvendin naziri vü misli vü ma-nendi,
Ki süretden münezzehdir müberradır Te'allallah.

Şeriki yok beridir toğmadan dahi toğurmadan,
Ahaddır küfvi yok ihlas içinde zikr ider Allah.

1- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 12a

2- Gaybî, "Akaidnâme" agm 26b

3- Bk. Gölpınarlı "Melamîlik ve Melamîler" s.204

Tebeddülden tağayyürden dahi eşkâl vü elvandan,
Muhakkak ol müberradır budur evsafı zatullah.

Ne göklerde ne yerlerde ne sağ u sol ne ön ü artda,
Beridir şeş cihetden, ol ki yokdur hiç mekanullah.

Hüdâ vardır, dahi varlığına yok evvel ü ahir,
Yine varlığı kendüden budur akval-i vasfullah.

Bu alemler yoğ iken var idi ol kadir ü kayyum,
Degildir kimseye muhtaç. Ki, muhtaç cümle gayrullah.

Sıfat-ı ber kemâliyle o daim muttasıfdır hem,
Dahi noksan sıfatlardan beridir Hazret-i Allah"(1)

Kendisine aitliği ihtilafı olan "Hüda Rabbim Manzumesin"ndeki bu şekildeki ifadelerini, "sahih itikadımız şudur" diyerek telif etmiş olduğu "Akaidnâme"de de Allah'ın zatı ve sıfatlarını şöyle ifade etmiştir:

"Allah ehadiyyün bi'z-zat kesirün bi'l-esma ve's-sıfatdır. Ferdaniyyet ulühiyyet ve rububiyyetine seza-var yokdur.(2) Bu bilgilere daha sonra "Bir vücuddur cümle eşya ayn-ı esyadır Hüdâ"(3) mısrasıyla aynı anlamı taşıyan şu cümleyi de ilave etmiştir ki, hakkındaki tenkitlerin odak noktası olma durumundadır.

"Bir durur ol birden artık yok durur
Var ise dahi ol ayn-ı Hak durur.

Anın için cümle muradan-ı rah
Didiler la-zıddün lehü la-niddün lehü"(4)

Allah'ın zatı ile sıfatları arasındaki bağlantıyı İbrahim Efendi'nin "Can görünmez tensiz ey canım benim"(5) mısrasını açıklarken şöyle kurmuştur. Vahdeti vücüd düşüncesinde olan süfiler bu konuda müttefikler.

"Ehadiyyetde tecelli memnu' ve inde't-tahkik kendi zatı min haysü'z-zat idrak olunmak muhal olub zat sıfatsız görünmediği mukarrer (dir).(6)

"Hakkın zatı sıfatından görünür
Sıfatı dahi zatından görünür", beytini de şöyle açıklamıştır:

-
- 1- Gaybî, "Hüda Rabbim Manzumesi" BEEK Genel 2287/6 42b
 - 2- Gaybî, "Akaidname" agm 26b
 - 3- Gaybî, "Keşfü'l-Ğıta Kasidesi" agm 162b
 - 4- Gaybî, "Akaidname" agm 26b
 - 5- Gaybî, "Sohbetname" agm s.81
 - 6- Gaybî, age agm s. 82

"Zât min haysü'z-zât görülmek muhal olub sıfat zatın aynı olduğuna binaen zât sıfat ayinesinde nemayan olur".(1)

Gaybî, Allah'ın cisim olmadığını isimleriyle şu bağlantıyı kurarak kabul etmemiştir.

"Allah cisim değildir.(2) Cenab-ı Bârinin zâtı cümle eşyanın üzerine mukaddem olduğu gibi ismi şerifleri de cümle umurun üzerine mukaddemdir."(3)

"Cesed olmak şanından olmayan me'anî" (4) ifadesiyle de Gaybî Allah'ın cisim olmasını kabul etmemiştir. Aşağıda tekrar geleceği üzere Allah'ın zatı karşısında alem ve ademin durumunu da şöyle anlatmıştır;

"Alem adem her ne var ise zerredir ol afitab
Nokta-i harf-i kitab. Ol dürür ümmülkitab.

Zerrelikten kurtulub ol afitaba ire gör
Katrelikden kurtulub ol bahr-i zata iregör

Asl-ı alem asl-ı adem ol kişinin zatıdır
Ol hakikat şemsidir alem kamu zerratıdır

Vahdetinin nefhasıdır kainatı seyr ider
Bir tecelli sırrıdır geh ayn ider geh gayr ider".(5)

"Hak budur kim Hak bilinmekden menezzehtir zatıdır
Yaratılmış zâtının varlığına isbatıdır.

Zât-ı pake ayinedir zerrat-ı alem serteser
Her eserde ol müessir her eser ondan eser".(6)

a- Allah'ın Zâtı:

İnsanın nutku ve nefesi ona göre Hakk'ın zatıdır. Bu konuyu şu şiirlerinde açık olarak ifade etmekten çekinmemiştir.

"Hak denilen özündür
Özündeki sözündür".(7)

O'na göre Hak insanda sıfatlarıyla tecelli etmiş olduğu gibi zâtıyla da tecelli etmiştir.

-
- 1-Gaybî, age agm s.75
 - 2-Gaybî, "Risale-i Esma" agm 52a
 - 3-Gaybî, "Mekârim-i Ahlâk fi-Tarîk-i Uşşak" agm 26b
 - 4- "Gaybî Divanı" ag nşr. s. 178
 - 5- Gaybî, age s. 189
 - 6- Gaybî, age s. 186
 - 7- Gaybî, "Divan" MY s. 8

"Ey kitabullahı münkir Hak Te'ala sendedir
Suretin ars-ı Hüdâ'dır Zât-ı Mevlâ sendedir.

Gaybî mutlak zâtını ademde izhar eyledi
Ayn-ı Hak'sın cümle dünya vü ukba sendedir".(1)

Sıfat-ı Hak suret-i ademdir. Zât-ı Hak nutk-ı ademdir. Zât ne mikdar letafet bulursa nutk ol mertebe letafet ve taravet ve halavet bulur".(2) şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu konuda İbrahim Efendi'nin ona te'siri açıktır

Gaybî, bu meseleyi " دواؤك وما تشعر " şeklinde başlayan şiiri delil göstererek, Allah'ın sıfat ve zâtının tecelligâhı olan insanı söyle ifade etmiştir:

"..alem-i ekber denilen sana nisbet alem-i asgârdır. Zira inde't-tahkik alem-i ekber mazhar-ı sıfattır. Alem-i asgar hem mazhar-ı sıfatdır, hem de mazhar-ı zâtdır... Zira esma vü sıfat ve zâtı ile Hak sende tecelli etmiştir."(3)

Allah'ın zâtının insanda tecelli ettiği yer olarak da şu tesbitte bulunmuştur.

"Cilvegâhı zât-ı Hüda olan kalb..."(4)

Allah'ın zâtına nur-ı has adını veren Gaybî, bunun özellikleri olarak da şunları zikretmiştir:

"Allah-ü Te'ala Hazretlerinin zât-ı mukaddesesi nur-ı hasdır. Nur-ı has Allah'ın zâtıdır. A'la-yı illiyyindir. A'la-yı illiyyinden esfeli safiline dek insanın makamıdır. Ki buna nüzül u urûc ider".(5)

Bu şekilde tavsif ettiği Allah'ın nuruna kavuşmayı, Gaybî " ويهدا الله لنوره من يشاء " (Nur Suresi 24/35) ayetini de delil kabul ederek, vehbî olduğunu belirtmiştir.

Bütün insanlardaki nutka zât-ı Hak demeyen Gaybî, insanların vehbî olarak ruh kesbedebilecekleri gibi ahlak-ı hamîde ve evsaf-ı pesendîde kazanarak da ruh-ı izâfi elde edebileceklerini belirtmiştir. İnsanların kazanmış oldukları bu ruh-ı izâfi de Hakk'ın zât ve sıfatlarının mazharı durumundadır.

1- Gaybî, Divan s. MY 29

2- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.75

3- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 14a

4- Gaybî, age agm 14a

5- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 136b

b- Allah'ın Sıfatları:

"Hüda Rabbim Manzumesi"'ndeki şu beyitte Allah'ın sıfatlarını genel olarak şöyle açıklamıştır;

"Sıfat-ı ber kemâliyle o daim muttasıftır hem
Kamu noksan sıfatlardan berîdir Hazreti Allah".(1)

Gaybî'nin Allah'ın sıfatlarıyla zâtının aynı olduğu hakkındaki fikirleri onu bir çok sufiden ayıran önemli bir özelliği olma durumundadır.

Tarikat ıstılahında sıfata "zât me'al-sıfata" denildiğini zât-ı ehadiyetin bir sıfatla zuhur etmesine de isim tabir edildiğini belirtmiştir.(2)

"Zât sıfatın aynıdır fehm etmedi şeytan bunu
Bu zât-ı Hak savt-ı insan değilde ya nedir".(3)

Bu beyitte ifade ettiği zât ile sıfat ayniliğini Gaybî şöyle izah etmiştir:

"Süal olundu ahval-i sıfatın
Ki, aynimi gayri mi bu zâtın

Cevabında didiler çü ulema
Ki ne ayni ne gayri bu amma

Ola mı gayri anın vasf-ı zâtı
Ki zât olmasa bulamazsın sıfatı

Güneş nuri güneşden gayri midir
Bu andan ya bundan ayırımıdır".(4)

Gaybî'nin bu görüşlerinde, şu ifadesinde de açıkca görüleceği üzere İbrahim Efendi'nin etkisi açıktır :

"Ehl-i vahdet katında "zât-ı bahtın esya-ı hariciyye ve mevcûdat ü mümkinat ve 'alem ü masiva" ta'bir olunandan, katma nazarına muttasıl ve munfasıl vücud-ı müstakilli yoktur. 'Aleme muttasıl ve 'alemden munfasıl başka bir vücûdı olub 'aleme mübayin değildir. Belki mevcûd-ı hakîki oldur ve 'alem 'anın suretidir".(5)

1- Gaybî, "Hüda Rabbim Manzumesi" agm 41b

2- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 67a

3- Gaybî, "Divan" MY s. 25

4- Gaybî, "Risale-i Esma" agm s. 67b

5- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s. 48

c- Allah'ın isimleri:

Gaybî, Risale-i Esmâ adlı eserinin giriş kısmında mütakellimin ve mutasavvifinin bu konudaki temel fikirlerini ayrı ayrı ele almıştır. Tarikat ehline göre ele almış olduğu isim anlayışı şöyledir;

ismi; "hayy, me'a'l-zata, ilim, zat me'a'l-ilme, mürîd, zat me'a'l-iradete ve kadîr, me'a'l-kudret", (1) şeklinde örnek vererek isimleri Allah'ın zatı ile beraber düşünmüştür.

İsimlerin zatî, sıfatî ve fi'liyye olarak üç kısma ayrılmış olduğunu belirten Gaybî, Hayy, alîm, mürîd, kadîr, semî' basar ve mütakellim isimlerine, esma-ı fi'liyye, hayat, ilim, irade, kudret, semî, basar ve kelâm isimlerine de sıfat-ı zatiyye olarak adlandırmıştır. (2)

O'na göre hayat Hak'dan zuhur eden ilk isimdir. (3) İlim iradet, kudret, semî', basar, kelâm isimleri alemin nizamını sağlamaktadırlar. Bu isimlere ayrıca esma-ı seb'a, esma-ı zatiyye ve ümehat-ı asıl ismi de verildiğini belirtmiştir. Bunların dışındaki isimlere sıfatîyye ve fi'liyye denilerek nisbî ve me'anî olup vücutlarının olmadığını ve zâta işaret etmekte olduklarını zikretmiştir. (4)

Bütün esmaya Allah denildiğini, diğer isimlerin zâtı yanında müstehtlik olduğunu, bu isimlerin meratibde açığa çıktıklarını bu mertebelerinde ademî özellikler taşıdığını belirtmiştir. (5)

Gaybî harf ve isimlerden oluşan isme de ism-i isim denildiğini şu örnekle açıklamıştır.

"Muhammed ismin süretidir. Mazhardır. Cisimdir. Muhammed'in hurufu; M H M D 'dir. O süretin ismidir. Hil'atı gibidir. Muhammedi tutan gayb-ı zât-ı ma'naya müsemma ve zahir derler". (6)

Gaybî Allah'ın 99 esma-ı hüsnasından başka isimleri de olduğunu, Allah ve Rahman isimlerinin nihayeti olmayan cüz-î isimleri ihtiva ettiğini belirtmiştir.

Allah'ın Allah ve Rahman isimden başka, 99 esma-ı hüsnâ, 1001 vardır. -Bu isimlerin naslarda mevcud olduğunu ve Fah-

-
- 1- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 67a
 - 2- Gaybî, age agm 67a-b
 - 3- Bk. Gaybî, age agm 67a
 - 4- Bk. Gaybî, age agm 67a
 - 5- Bk. Gaybî, age agm 69a 70a
 - 6- Gaybî, age agm 67b

rettin Razi'nin Tefsir'ini de delil göstererek bunlardan baş-
ka Allah'ın 4000 isminin varlığından bahsetmiştir.(1)

Gaybî Allah'ın cüzî isimlerinin nihayetinin olmadığını
söyle açıklamıştır;

"Esbab ü mevcüdata nihayet olmaz. Mesayih katında cemi'
esbabın esması Allah'dır... Pes lazım gelür ki esma-yı esbab
esmaullah ola. Ana lisan-ı halle tazarru' idüb çağıravuz. Me-
sela acıksan gıdaya muhtacız ki, elem-i cü'i def' eyleye. Me-
'a-haza biz gıdaya muhtacız. Gıda bizden müstağnî. İmdi ma'-
nen ihtiyacımız Allah'adır. Ol gıda esmadan bir isimdir ki,
ol suret-i gıda esmaullah'ın lafz-i münezzelesindedir. Ahir-
lerin dahi, buna kıyas eyle ki, bu üslüb üzre mulahaza olun-
cak esma-yı cüziyye ye nihayet var mıdır !."(2)

B- KURAN-I KERİM ANLAYIŞI :

Sunullah Gaybî, Allah, Hazret-i Muhammed ve insan ara-
sındaki bağlantıyı, Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak açısından
ele alırken, Kur'an-ı Kerim'in şu temel özellikleri üzerinde
durmıştır :

"Pes rivayet olundu ki, Hazret-i Aişe'ye Hak Te'ala, Ha-
bibî Muhammed Mustafa hakkında " انك لعلى خلق عظيم
(Kalem, 68/5) buyurmuş. Acaba Hazretin hulki ne ola deyü su-
al eylemişler. Buyurmuşlar ki, Kur'an idi. Pes ma'lûm oldu
ki, Hazret-i Kur'an Cami'-i Ahlak-ı Rahmandır. Zira "
" وان للقرآن ظهرا وبطنا mucibince Kur'an'ın zahiri
var batını var. İnsanın dahi zahiri var batını var. Her kim
ki, Kur'an'nın zahiri ile zahirin arasta ve batını ile batı-
nını rast eyledi hulk-ı azîm ile muttasıf olub ahlak-ı ilahî
ile mütehallik oldu".(3)

Yukarıda da belirtildiği üzere Kur'an-ı Kerim'in zahiri-
ni şeri'at-ı mutahhere, batınını da hakikat-ı münevvere ola-
rak niteleyen Gaybî, Kur'an-ı Kerim'in bilinen şu özellikler-
ini de dile getirmiştir:

"Kuran-ı Mu'cizü'l-Beyan" ol Azimü'l-Hulk ve's-San üye-
rine münezzel olmuştur. 90 bin ma'na-yı latîfi vardır. 30
bini ulema-yı amilin olan ehl-i şeri'at elindedir. Ve 30 bini
süleha-yı salikin olan ehl-i tarikat elindedir. Ve 30 bin
ma'nâyı ledünnisi urefa-yı muvahhidin ve evliya-yı muhakkikin
olan erbab-ı marifet ve ashab-ı hakikat elindedir."(4)

1- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 53a

2- Gaybî, age agm 69b

3- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fî-Tarîk-ı Uşşak" agm 16a

5- Gaybî, "Akaidnâme" agm 26a-b

Şeyhin elinden Kuran-ı Kerimi bırakmaması ve her sözüne "kalellahü" diyerek başlamasını şeyhin en önemli özellikleri, arasında zikretmiştir.(1)

Kur'an-ı Kerim ile insan-ı kâmil'in sözü nefesi ve nutku arasında sıkı bir ilişki gören Gaybî, kurb-ı feraiz(2) mertebesine ulaşan kâmillerin sözlerinin de, ayet-i Kur'an mertebesinde olduğunu beyan etmiştir. O'na göre, insan-ı kâmil, kalamullahı natıktır. Gönüle istiva etmiş ve insanda bi'l-kuvve olarak var olan, şekli, nişanı ve mekânı olmayan ayrıca Hakkın zatıdır, dediği bu nutku harekete geçirmek için kalamullah-ı samit olan Kur'an-ı Kerim ve sahifeler nazil olmuştur. Bu konuda Şeyhi İbrahim Efendi'nin etkisi açıktır.(3)

"Kalamullahı samit kalamullah-ı natığı şerh ü beyan için nazil olmuştur".(4) diyen şeyhine karşı şöyle demiştir.

"Mushaf-ı Hak'tır yüzün Ayet-i Kur'an sözün
Gaybî bilegör özün Kendine gel kendine".(5)

"Pirin yüzi Hak yüzi Pirin sözi Hak sözi
Pirin özi Hak özü Gayrı sözi neylerim".(6)

C- PEYGAMBER ANLAYIŞI :

Nübüvvet konusunda tasavvufun temel görüşlerine Gaybî'de de rastlanılmaktadır. "Velayet nübüvvetden efdaldır" şeklindeki Şeyhi İbrahim Efendi'nin sözünü şöyle açıklamıştır:

"Ya'ni nebinin velâyeti mertebesi nübüvveti mertebesinden efdaldır, dimekdir. Yohsa mutlak velayet nübüvvetden efdal demek değildir. Zira velinin nebi üzerine efdaliyeti lazım gelür ki, buna kâil olmak ilhaddır fehm lâzımdır".(7)

Hazret-i Muhammed'in peygamberliğinin özelliklerini ise şu şekilde ifade etmiştir :

"Ve cemi' enbiya ve mürselin... cümlesi Hakdır. Hususan a'rafi sabikin ve lahikin ve câmi'-i ulüm-i evvelin ü ahirin efdal-i enbiya ve mürselin olan Muhammed Mustafa hateme'n-nebiyyindir... Nübüvvetleri cihetinden hâtem ve velâyetleri cihetinden ilâ inkırazı'd-devran mugız-ı etemdir".(8)

- 1- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm
- 2- "Gaybî Divanı" ag nşr. s.148
- 3- Bk. age ag nşr. s. 148, 149, 150
- 4- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s. 71
- 5- Gaybî, "Divan" MY s.74
- 6- Gaybî, age MY s. 59
- 7- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s. 48
- 8- Gaybî, "Akaidnâme" agm 26a

Şu ifadelerinde de Hazret-i Muhammed hakkındaki fikirlerini şiirleştirmiştir :

"Muhammed mazhar-ı Hak'dır muhakkak,
Ne mazhar bil ki ayn-ı Hak'tır el-Hak.

Hakikat masdarıdır kainatın,
Anun zatından oldu cümle mustak.

Mezahir maye-i feyzine muhtaç,
Hakikatde O'dur feyyaz-ı mutlak.

Kemâl-i kibriyasın bundan anla,
Buyurdu "Men rae fekad rae'l-Hak.

Ne sultan dü alemdir o serdir,
Anın mi'racıdır çerh-i mu'allak.

Zuhur-ı rahmeten li'l-alemindir,
Ulivv-i şanına Kur'an'dır entak.

Risaletle bilenler anı bilmez,
Anı hak bilen ehl-i hakdır ancak.

Ana münkir olan müşrik olandır,
Konulmamışdır anda dîde-i Hak.

Velîler cümleten ubbad-ı vakittir,
Düşerler şer'-i vakte hep muvaffak.

Vücuda gelmese ol sırrı levlak,
Küşad olur muydı bu muğlak.

Şefî'olmasa Gaybî'ye o hazret,
Velayet tahtına olurmydı el-yak". (1)

Yukarıda geçtiği üzere Hazret-i Muhammed'in ahlakı ile Kur'an-ı Kerim arasında da şöyle bir bağlantı kurmuştur;

"Pes rivayet olundu ki, Hazret-i Aişe'ye Hak Te'ala, Habibi Muhammed Mustafa hakkında " ^{انك لعلي حياك عظيم} " (Kalem, 68/5) buyurmuş. Acaba Hazretin nuhki ne ola deyü sual eylemişler. Buyurmuşlar ki, Kur'an idi. Pes ma'lûm oldu ki, Hazret-i Kur'an Cami'-i Ahlak-ı Rahmandır...".(2)

Gaybî, Cüneyd-i Bağdadî'ye atfedilen "cemi'u't-turuki i- lillahî mesdûdün illa meni'k-tefa bi-eseri rasulillahî" sözüne atfen Hazret-i Muhammed'in izine uyulmadan yapılacak seyr

1- Gaybî, "Divan" MY s. 49 "Akaidnâme" agm 26a

2-Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fi-Tarîk-ı Ussak" agm 16a

ü sülükü zındıklık ve mülhidlik olarak değerlendirmiştir. Hâlef, selef bütün evliyaların onun izini takip ettiklerini belirterek bunun haricinde takip edilecek olan bütün yolları dalalet ve seyvaniyyet olarak tavsif etmiştir.(1)

D- AHİRET :

Sahih itikadımız şudur diyerek ele almış olduğu konularda ehl-i sünnet akidesiyle ters düşebilecek herhangi bir fikir beyan etmemeye özen gösteren Gaybî, ahiret konusundaki düşüncelerini şu cümlede hulasa etmiştir :

"Ve dahi dünyanın fenası ve ahiretin en bekası muhakkaktır. Eğer hayr eğer şerr amel mukabelesinde ceza ve fak muhakkaktır. Eğer hayır eğer şerr amel mukabelesinde ceza ve fak dahi hakdır. Ve dahi mu'ad-ı cismanî ve ruhanî hakdır. Keyfiyyeti ehl-i keşfin zevkine muallakdır. Ve dahi ümur-ı ahirete müteallak olan ahvalin küllisinde ulamayı kiramın şeriat-ı mutahhara yüzünden batınen tetkîk buyurdıkları dahi hakdır. Nihayete'l-emr erbab-ı zahir ahval-i ahiretde olacak vakayi'-i gaybiyyenin vuku'una vakıflardır. Ve erbab-ı batın hem vuku'ına ve hem keyfiyyetine ariflerdir".(2)

Gaybî, ahirete ta'alluk eden konularda bir taraftan alimlerin diğer taraftan da mutasavvıfların tedkiklerini kabul ettiği görülmektedir. Tasavvuf ehlinin ahirete ta'alluk eden konulardaki tetkiklerinin başında burüz ve tenasüh inancı gelmektedir. Bu açıdan, Gaybî'nin de, tenasühe kail olup olmadığı konusu tartışılmıştır.

Sûfiler, Hakk'ın ehadiyyet, vahidiyyet, taayyun-ı evvel, hakikat-ı Muhammediyye, eflak-ı tis'a ve anasır-ı erba'a gibi unsurlarda tecelli etmesine kavsi nüzül adı vermişlerdir. Buna göre bütün tevhid ve fena makamlarını geçebilen sûfi, matlubunu elde etmiş olur.(3)

Gaybî'nin, 99 beyitlik "Keşfü'l-Ğita Kasidesi" bu görüşü anlatmaktadır. Bu devir nazariyesine göre tecellilerde tekrar yoktur.

"Suret-i misliyyesinden cilve eyler ol yine
Devr-i daim bu tecelli üzre olur rû-nümâ.

Sanma anı kim tecellisinde tekrar eyleye
Nev-benev her neşeden eyler tecelli daima".(4)

- 1- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 11a
- 2- Gaybî, "Akaidnâme" agm 26b
- 3- Bk. Gölpınarlı, age s.115-116
- 4- "Divan-ı Gaybî" ag nşr. s. 12

Bu şiirinde de bu konuyu daha açık olarak ifade etmiştir.

"Bu suretler kamu bir bir bozılır
Girü ma'na denizine düzilür.

Ne suret huyı kesbettindse bunda
Tamam olunca devrin hep gezilir.

Gele gide çünkü olasıñ insan
Ebed mülkünde insanlık yazılır".(1)

Tekrar dünyaya dönmek olan tenasüh inancını Gaybî şu şiirinde tamamen red ederek kimseye böyle bir inanca sahip olmamasını tavsiye etmiştir.

"Zahirde bu iş olmaz dinini itme viran
Gerçe tenasühiler olur cihanda dirler.

Bu sözi itme tasdik onlarda yokdur iman
Bu makama gelince "temütüne tühşerüne"dan.

Hadisinin şerhidir budur delil ü burhan
Ne hal üzre ölürse o süretde koparsın
Bu söze müttefikdir ehl-i hakikat inan".(2)

Ahiret hallerine dair meşayih-i izam dediği kişilerin tetkikleri arasında "arif bir kimsenin vefatından sonra ıtlak aleminde olduğu halde bu unsuriyyat aleminde olan diğer bir arifden bariz ve o arif öbürünün aynıyla zahir olması inancı söylenebilir. Bu mesele hakkında "Sohbetname"de İbrahim E-fendi'den şöyle bir olayı nakletmiştir :

"... Gazanfer Sultan Ceddin Piridir. Valideme ben. senden bürüz idüb mecma'ü'l-bahreynde yedi yol kavuştuğı mahalde ismin semmi Halilullah olub hala keşf-i 'ayan eylediğim es-rardan nice esrar-ı ilâhiyye ve hakayık-ı rabbanıyye izhar ü 'ayan eylesem gerekdür" buyurdıkları diyarımız halkı içre te-vatüre karibdür".(3)

Gaybî, ahiret konusunda ehl-i sünnet akidesinin "azabın cismani olması" da dahil değişmez kurallarını aynen kabul et-menin yanında bazı mutasavvıfların öldükden sonra dünyadaki suretlere benzer suretlerle haşrolunmak gibi inanışları da i-zah edererek kabul etmiştir.

1- Gaybî, "Divan" MY s. 58

2- Gaybî, "Mekarim-i Ahlak fi Tarik-ı Uşşak" agm 17a

3- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s. 92

e- KAZA-KADER :

Kaza ve kaderin sırrından agah olmayı sülükün edeblerinden birisi olarak zikreden Gaybî, kazayı; hüküm, hükmü de; takdirden ibaret olarak tanımlamıştır.(1) Ayrıca kaza ve kaderi, hayır ve şerri, irade ve isti'dadı, şöyle değerlendirmiştir :

"Kaza ve kader hak'dır. Ya'ni kaza ki; hükm-i Hüda'nın icmalidir. Ve kader ki; tafsilidir. Eğer hayr ve eğer şer ve eğer nef' ve eğer zarr, Hak'dandır. Ancak ibadullah ef'allerin de muhtarlar ve isti'datlarında mecburlardır. Ve dahi emn ya'ni azab-ı Hak'dan korhuyı kesmek küfürdür. Ve ye's ya'ni rahmet-i Hak'dan ümidi kesmek ol dahi küfürdür. Havf ü reca beraber gerek".(2)

Gaybî kaza ve kader konusunda eşyanın özellikleri olarak şunlar üzerinde durmuştur:

"Sülük edeblerinden birisi dahi icmalen salık kaza ve kader sırrından agah ola . Kaza hükümden ibarettir. Ve hüküm takdirden ibarettir. Takdir ve kaderin ma'nası eşyayı keyfiyet, kemmiyet ve izafet yüzünden endaze itmektir. Takdirin ma'nası bi-ğayet zahir idi. Ve gayet zahirden halk kadri bilmediler. Ve kaza ve kader bahsinde sergerdan oldılar. Alemin cevherlerinin ve arazlarının her birinin mikdarı vardır. Ve imkanı yokdur ki; bir nesne ola, anın mikdarı olmaya. Alemin cevherleri ve arazları cümle kader olurlar. Mesela toprak mukadderdir. Ve toprağın sulılığı ve kuruluğı dahi mukadderdir".(3)

Misallerle bu konuyu temellendiren Gaybî'nin, genel olarak eşyanın özellikleri konusunda ortaya koymuş olduğu fikirleri şöyle özetlenebilir ;

- a- Cevher ve arazdan her biri mukadderlerdir.
- b- Her biri kendi işini yapmaya kadirdir.
- c- İnsan, bütün eşyanın işlerini yapmaya gücü yeter.(4)

Gaybî, kaza ve kaderi klasik ifadesi ile, ilim ve malûmu bilmeye bağlamıştır. İnsanın irade-i cüziyyesini şöyle izah etmiştir ;

"Ademîler kendi işlerinin mücididir. Ve kendi işlerinin icadında muhtarlardır. Eğer dilerse hayır iderler. Eğer di-

-
- 1- Bk. Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fî-Tarik-ı Uşşak" agm 21a "Akaidnâme" agm 26b
 - 2- Gaybî, "Akaidnâme" agm 26b
 - 3- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fî-Tarik-ı Uşşak" agm 21a
 - 4- Gaybî, age agm 21b

lense itmezler. Ve eger dilerse şerr iderler ve eger diler-
lense itmezler. Böyle olmasa işi eyü olan sevab ve merhamete
müştehak olmazdı. Ve işi yaramaz olan ıkab ve müzimmete müs-
tehak olmazdı. Hal buna olur ki, ve eger böyle olaydı ki Hak
Te'ala'nın ma'lümü ilm'-i Hüdâ'ya tabi'olaydı cebir lazım ge-
lürdi. Ve çün ademi kendi ef'alinde mecbur ola, da'vet-i en-
biya ve terbiyyeti evliya bî-kâr olurdu. Ve emr-i bi'l-ma'ruf
ve nehyi münker bî-fayide olurdu. Amma böyle değildir. Pes
ma'lüm oldu ki, ma'lüm ilme tabi' olmaz. İlim ma'lüma tabi'
olur"(1)

C- İBADET :

Seriat anlayışı değerlendirilirken de temas edildiği gibi
Gaybî, ibadeti itikadi ve ameli olmak üzere iki bölümde muta-
la etmiştir. O'na göre itikadi ibadet; "Allah katından her
ne geldiyse hepsine inanmaktır. Ameli ibadet ise "بني الإسلام
على خمس شهادة أن لا إله إلا الله
şartlarını tasdik ederek onları yerine getirmektir.(2)

Genel olarak namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibadetlerin
vücûbiyyetini inkar etmeyi, itikadi küfür, puta tapmak, zün-
nar bağlamak, Kur'an-ı Kerimi murdar olan yerlere atmak gibi
hareketleri de ameli küfür olarak değerlendirmiştir.(3)

Allah'a kulluk etmeyi rububiyetin hakkını eda etmek ola-
rak da değerlendiren Gaybî, ibadeti seyhinden mülhem olarak
tekrar ikiye ayırmış birisine; asl, diğerine de fer' adını
vermiştir.(4) İbadette asıl dediği teveccüh ve murakabe, fer
dediği diğer ameller arasındaki ilişkiyi şöyle izah etmiştir:

"Ma'lüm oldu ki, tarik-ı Hak'da ve sırat-ı müstakimde
asl-ı külli teveccüh-i kalbîdir. Teveccühden ma'ada her ne
kadar a'mal-i salihâ varsa, enva-ı ibadat ü ta'at ve esnaf-ı
mücahedat ve riyazat gibi, cümle anın fer'idir. Kangı talib
ki, ...cilvergâh-ı zât-ı Hüdâ olan kalbe yapuşursa asla ulaşır.
Ve illa bu mu'temedün aleyh olan asıldan âgâh olmayub mücahe-
dat-ı bedeniyye ve ibâdât-ı hariciyye müteferri'atında bula-
şırca fer'de kalur".(5)

İbadetleri zât ve sıfatî olmak üzere tekrar ikiye ayıran
Gaybî, ibadetlerin yapılış gayesini "Zariyat Suresi"'nin 56.
ayetini de delil göstererek şöyle açıklamıştır :

- 1- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak Fi-Tarîk-ı Uşşak" agm 21b
- 2- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 12a
- 3- Gaybî, age agm 12a
- 4- İbrahim Efendi'nin bu konudaki fikirleri için bk.
"Sohbetnâme" agm s.50
- 5- Gaybî, age agm 13b

"Ya'ni ben insanın batını ki, ruhudur, zahiri ki, cis-
midir yarattım. İlla bana ibadet eylesünler için yarattım,
dir. Bu nassı şerifin şehadetiyle âgâh olundu ki, halaktü
insandan murad Allah'a ibadettir. İbadette ya zâtiyye olur ya
sıfatiyyedir. Zâtiyye ilimdir. Sıfatiyye ameldir. İlimden
murad marifetullah ve amelden murad "tehalluku bi-ahlakillah-
dır. Cemi' seyr ü sülükün ve cümle makamın me'abı vü kemâla-
tı ilâhiyyeye tâlib olan ademinin kemâli " راس العلوم معرفة الله

" mucibince ma'rifetullah ile mütehakkık
olmaktır. Ki mertebe-i zatdır. Ve " خَلِقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ mucibince
ahlakullah ile mütehakkık olmaktır ki, mertebe-i sıfatdır".(1)

Sıfatla tahalluk olmadan zâtla tahakkuk olunamayacağını
önemle belirten Gaybî,(2) ilim ve amel arasındaki efdaliyeti
şöyle ifade etmiştir :

"Ve dahi ilim amelden efdaldır. Ve cemi' ulûmun efdali
ilim billahdır. Ve cemi' a'malin efdali zikrullahdır. İlim
zâtın aynı olduğu cihetden bâkîdir. Ve amel mahluk sıfatı
oldığı haysiyetden fanîdir. Ve Cenab-ı Rabbü'l-izzetin rü'ye-
ti ilme ve cennetin derecesi vü rif'ati ameile dayırdır".(3)

İbadetleri ilim billah elde etmek için bir vasıta olarak
gören Gaybî, zikirde devran konusunda tekrar geleceği üzere
ibadetlerdeki fiziki hareketlerin önemi için de şu değerlen-
dirmede bulunmuştur.

"Eger sükundur eger hareket cemi' a'malden maksudun
bi'z-zât tahsili ma'rifettir. Ol hasıl olmadıktan sonra cemi'
ef'al ü evza'ımız, lü'b u lehivden nâsi bir beyhude hareket-
dir"(4)

İbadetlerde kişinin kendisini bulması yegâne gayedir. Ta-
savvufun özellikle durmuş olduğu ma'rifet-i nefis ile ma'ri-
fet-i rabbi Gaybî şöyle belirtmiştir.

"Zakir olan kande ise gafil ü ebleh olur.

Zakir oldur kendin anub kendinden âgâh olur,
Arif-i nefis, arif-i rahman değildir ya nedir".(5)

"Ko bu zühd ü ta'ati Terk idegör adeti
Geç cümle hayalatı Kendine gel kendine".(6)

"Cümle a'mal oldı ten ruh-ı ameldir aşk-ı Hak
Ömrini tende geçürme şimdi bil-can devridir".(7)

-
- 1- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak Fi-Tarîk-ı Uşşak" agm 15b 2-
Bk. Gaybî, age agm 15b
 - 3- Gaybî, "Akaidnâme" agm 26b
 - 4- Gaybî, "Ruhu'l-Hakîka" agm 33b
 - 5- Gaybî, "Divan" MY s.25
 - 6- Gaybî, age MY s. 70
 - 7- Gaybî, age MY s.25

Aşağıda tekrar geleceği üzere namaz, oruç, hac, zekat zikir gibi ibadetlerin gayesi mahv-ı vücûd etmemektir. Gaybî, diğer sufiler gibi en büyük günah olarak Allah'ın varlığı ile kendi varlığını kıyaslamayı görmüştür. İnsanda rabbanî tecellîlerin kemâle ermesi için ubudiyeti şart koşturmuş. Bu meselede şeyhinin te'siri açıktır.

"Allah'lığım abdiyyetim ile olur zahir".(1) şeklindeki şeyhinin ifadesiyle şu sözleri arasında hiç bir fark yoktur.

a- "Bu sözlerin me'ali
Kişi kendin bilmektir
Kendi kendin bilene
Hakikat mi'rac ola | b- Hak denilen özündür
Özündeki sözüdür
Gaybi özün bilene
Ububiyet tac ola".(2) |
|--|--|

"Ol bir ile bir olan
Cümle aleme tolan
Böyle sultanlık kılan
Kulluk kılması değil".(3)

Bu kıtada Gaybî, kulun kulluktan azad olabileceği şeklinde bir idade kullanmıştır. Kulluk kılmamak tamamıyla ibadetlerden âzâd olur şeklinde anlaşılmalıdır. Bütün olarak ifadeleri düşünüldüğünde, ibadeti hafife alıcı hiç bir ifadesi yoktur. Allah'a kul olduğu oranda Rabbanî tecellîlerin zuhur yeri olduğundan bu tür sultanlık gerçekte heva ve heves gibi şeylere yapılan kulluk gibi değildir.

Gaybî, rububiyetin nisyanına neden olabileceği için, kulluktan safa duymamayı, bu duyulacak safa ve lezzetin şirk ile aynı derecede olduğunu, insana enaniyet gibi en kötü davranış ve düşünceye yol açabileceğinden dikkatli olunması gerektiğini, Nuri, Vasiti, Bayezîd-i Bistamî ve Ebu Bekir Varrak gibi sufilerin sözleriyle belirtmiştir.(4)

a- Namaz, oruç, hac ve zekât :

Namazı ahlak-ı hamide ile muttasıf olub(5) Allah'a ulaşmak(6) olarak tarif eden Gaybî, namazın vücubüyyetini inkar etmeyide küfür olarak nitelemiştir.(7)

Hakka vuslat olarak da tarif ettiği bu ibadeti ariflerin namazıyla gafillerin namazını şöyle kıyaslamıştır;

- 1- İbrahim Efendi, "Dil-i Dâna" BEEK Genel 678 43b
- 2- Gaybî, "Divan" MY s. 8
- 3- Gaybî, age MY s. 55
- 4- Gaybî, "Risale-i İlim ve Amel" agm 29b-30a
- 5- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 78b
- 6- Gaybî, "Mekarim-i Ahlak Fi-Tarîk-ı Uşşak" agm 22a
- 7- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 11b

"Namaz-ı eblehan sehv-i sücûdest
Namaz-ı arifan mahv-ı vücûdest"(1)

İbrahim Efendinin "...ibadat u ta'at suretinde olan resm ü adet hicabından halas az talib-i kabilin karıdır..."(2) salat-ı mefrûza bir mazhar-ı kâminden bir resimdir..."(3) belki her tavırda bî-hodluk tariki üzre vakt geçirmek lazımdır. İmdi salavata ibretle mübâşeret olursa bir hab nesne olur. "(4) şeklindeki düşüncelerini rivayet etmiş bir kişi olarak Gaybî'yi de etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu ifadelerde söz edilen ibadetin resminden halas olmak konusu Melâmîlerin şeriata bağlı olup olmadıklarını gündeme getirmiştir.

Günlük olarak yapılması gereken bazı evradları sabah, akşam, yatsı ve teheccüd namazlarına bağlı olarak tavsiye etmiş bir kişi olarak Gaybî'nin "Hüda Rabbim Manzumesi"'nde de namazın şartları ve rükünleri gibi konuları işleme Gaybî'nin namazlarını hayatının sonuna kadar şekline bağlı kalarak ifa etmiş olduğu sonucuna götürmektedir.(6)

Ayrıca eserlerinde de namazın şeklini hafife alıcı hiç bir ifadesine rastlanılmamaktadır.

Dini anlamının yanında orucu şöyle tarif etmiştir;

"Cenab-ı Hakkın muhabbetinden ma-adasından ac ve susuz olub rü'yetullah ve ta'amullah ta'am ve şerbeti ile iftar etmektir".(7) "Cehil, şirk ve kesretten ac olub şarab-ı muhabbet ve ta'am-ı ma'rifeti vahdetle iftar etmektir".(8)

Haccı da; "kendi varlığından ve alem-i kesretten geçerek alem-i vahdete kadem basmak"(9) ve "hane-i Hüda olan gönül ziyareti olarak tarif etmiştir.(10)

Gaybî, zekâtı iki bölümde ele almıştır. Bunlardan birincisi müridin zekâtıdır. Mürid muhabbetini isbat etmek ve tarikatına olan sadakatini ortaya çıkarmak için elinde olan malını "bu benim değildir" diyerek şeyhine vermesidir. Biatın gerçekleşmesi için ileri sürdüğü üç temel şarttan birisi de

-
- 1- İbrahim Efendi, "Dil-i Dâna" BEEK Genel 678 43b
 - 2- Gölpınarlı, age s.121
 - 3- Gölpınarlı, age s.122
 - 4- Gaybî, "Risale-i İlim ve Amel" agm 29b-30a
 - 5- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 78b
 - 6- Bk. Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 12b
 - 7- Gaybî, "Mekarim-i Ahlak Fi-Tarîk-ı Uşşak" agm 22a
 - 8- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 11b
 - 9- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 78b
 - 10- Gaybî, "Mekarim-i Ahlak Fi-Tarîk-ı Uşşak" agm 28b

mal ile sevmektir. Bunun da yukarıda ifade edildiği gibi malın hepsini şeyhine vermekle olacağını belirtmiştir.(1)

Mürşidin zekâtını ise "esrar-ı ilmi ledünnî hazinesinden müste'id ve kabil-i vücud olan muhtaçlara husûlesi tahammul itdiği miktar ma'rifetullah zekâtını sakınmayub vermek olarak tanımlamıştır.(2)

Bunları tarikat açısından tarif etmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu ibadetlerin vucubiyetini inkâr etmeyi itikadi küfür olarak niteleyen Gaybî ibadetlerin zahiri ma'nasını da korumuştur.

-
- 1- Gaybî, age agm 28b
 - 2- Gaybî, age agm 28b

TASAVVUFİ İSTILAH VE MESELELER:

A- ZİKİR :

Olumlu yönüyle hatırlamak ve anmak, olumsuz yönüyle de unutmamak ve gafil olmamak anlamına gelen(1) zikir hakkında Gaybî'nin izahlarında da önemli yer almıştır.

İbâdet anlayışında da belirtildiği üzere Sunullah Gaybî, diğer sūfiler gibi, men aref sırrının gerçekleşerek kişinin Allah'ı bilmesi için zikri şart koştur.

Ruhun miracının gerçekleşebilmek için, yapılacak zikri dört mertebede ele almıştır.

Makam-ı meyl adını verdiği bu birinci makamda zikir dille yapılır. Laklaka adını da verdiği(2) dille yapılacak olan bu türlü zikrin aşırı bir faydasını görmediği bu ilk basamakta kalbin istense de belli bir yerde zabdedilemeyeceğini belirtmiştir.

Makam-ı iradet adını verdiği ikinci makamda ise birinciden farklı olarak zorlada olsa kalb dille yapılan zikre iştirak ettirilebilir. Zakirlerden çoğunun bu makamda olduğunu belirtmiştir.

Makam-ı muhabbet olarak değerlendirdiği üçüncü mertebede ise zikir, zakirin gönlünü istila etmiştir. Zakir istesede kalbini zikirden ayıramaz. O'na göre bu şekilde yapılabilecek olan zikri az talib başarabilir.

Ömer Nesefî'nin "İnsanı Kâmil"inde de aynen tarif edilen (3) zikrin dördüncü mertebesinde aşk gerçekleşmiştir. Bu makamda zikir değil zikredilen zakirin gönlüne müstevli ve galib olmuştur. Üçüncü makamın devamı olarak gördüğü bu makamda zikir zakirin gönlünü istila etmemiş olsaydı mezkûr zakirin gönlünü müstevli olmayacaktı.(4)

Biatnâme'de bu dört makama üç makamda ele almıştır. Üçüncü makamın içinde, muhabbet ve aşk makamını birlikte mutala eden Gaybî, kalbin sevgisi olmadan yapılan zikre

- 1- Bk.Uludağ, Süleyman "Bayezîd-i Bistami" Ank.1994 s.131
- 2- Bk. Gaybî, "Biatnâme" agm 29b
- 3- Bk. Azizüddin Nesefî "İnsan-ı Kâmil" Türkçesi, Mehmet Kanar İstanbul 1990 s.58-59
- 4- Bk. Gaybî, "Risale-i Esma" agm 68a-b

adet, sevap kazanmak için yapılanına ibadet, bütün organlarla yapılanına selefleri gibi muhabbet zikri adını vermiştir. " انا جليس من ذكرني " " ذكره عليه السلام الحضور والمراقبة " " فاذا كروني اذ كرتم " (Bakara 2/152)'deki gibi naslarda belirtilen zikirleri bu kabilden saymış ve bu türlü yapılacak zikrin temel faydalarını şöyle dile getirmiştir ;

"Bu zikre muhabbet ve marifet dirler. Havassu'l-havassın zikridir. Fayidesi kaleme gelmez. Ve dille beyan olunmaz. ancak Allah bilür. Bu zikri muhabbet ve zikri marifet sırrı haddi ve sırrı velayet olub cami'-i ulüm-i evvelin ve ahirin olan " "(2) hadis-i şerifinin mazmunu bundan gayri ile hasıl olmadığı için Hazret-i Sultan-ı Enbiya Muhammed Mustafa hassatan Sırrı Çesmeyi Evliya Aliy-yi Murtaza'ya bu zikri telikin buyurdılar. Anın için Aliyyi Veli dahi hıyn-i telkînde cemi'-i ulüm-i evvelin ve ahirin bana münkesif oldı buyurdılar.(3)

Gaybî'nin bu tarzdaki zikir telakkisinde başta Şeyhi İbrahim Efendi'nin şu şekildeki ifadelerinin etkisi açıktır.

"Her nefesde hazır bulunub nefesinden agah isen cümle zikir olur. Her ne dersen di. Eger nefesinden bî-haber isen zakir değilsin. Gerek hayy di gerek hu".(4)

İbrahim Efendi'nin bu şekildeki zikir telakkisini Gaybî şu şiirlerinde daha açık olarak ele almıştır.

"Zakir olan kande ise gafil ü ebleh olur
Hazır gaib sanan nadan değilde ya nedir.

Daima feryad idersin Hak deyü ya Hu deyü
Sende Hak, Hu diyen Sübhan değilde ya nedir

Zakir oldur kendin anub kendinden âgâh olur
Arif-i nefis arif-i rahman değilde ya nedir.(5)

"Gice gündüz sa'y idüb kendinden agah olagör
Yere göğe sığmayan nur-ı tecellâ sendedir".(6)

"Her ne denlü ah ü feryad ile eyle hay hu
Ma'rifet olmayacak gelmez sana Hak'dan kohu

1- Aclunî, I 232

2- ...fekad arefe nefsehu" olarak bk. Acluni, II 262

3- Gaybî, "Biatnâme" agm 29b 30a

4- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s. 78

5- Gaybî, "Divan" MY s. 25

6- Gaybî, "Divan" MY s. 29

"Vird vü esma çille, rü'ya oldı nurani hicab
Geçtin nuraniyyetden kim ola feth ola bab

Alimin ilmi hicab, sofinin zikri hicab
Ma'rifetden ikisi de olmadılar behreyab
ilm ü zikri perde itme bulagör rah-ı sevab".(1)

"Zikir u tevhid ile talib Hakk'a vasıl mı olur

.....

Darb u devran ile virme yok yere ömre hanel
Suğl-ı esma ile itsen aç susuz hem ah u vah

Sen günah anladığından komasın hergiz günah
Çille vü halvetde görsen nice bin nur-ı siyah".(2)

a- "Çille vü halvet	b- Düşme esmaya
Bais-i gaflet	Er müsemmaya
Aşk-ı kıl adet	Kalma rüyaya
Aşık ol aşık	Aşık ol aşık"(3)

Gaybî, tarikatlarının muhabbet sohbet ve marifet üzerine teessüs edilmiş olduğunu diğer tarikatlarda olan meşakkat verici riyazatın, bedeni mücahede ve devranın kesret ü evrad-ı ezkarın resmi olarak tarikatlarında bulunmadığını beyan ettikten sonra bütün amellerden maksudun marifet tahsil etmek olduğunu, marifet hasıl etmeyen hareketlerin beyhude hareket olduğunu belirtmiştir.(4)

Gölpınarlı "Melamilikte evrad ve ezkar yoktur şeklindeki tezini savunurken Gaybî'nin bu sözünü de delil olarak göstermiştir.(5)

Ancak, Gaybî ve şeyhi İbrahim Efendi'nin bu ve benzeri ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda bu sonucu çıkarmak oldukça zordur. Zira "Sohbetname"'de geçen İbrahim Efendi'nin şu ifadesi zikirde devranı tavsiye eder mahiyettedir.

"Aba vü ecdadınız yolın terk itmeyin. Anların ayin ü erkanları üzre ehıbbaya va'z u nasihatden ve ihya giceleri tevhid ü şerif ü devrandan hali olamayın".(6)

Ayrıca Gaybî'nin yukarıda da geçmiş olan, marifeti kasde-

-
- 1- age ag nşr. s.138
 - 2- age ag nşr. s. 127
 - 3- Gaybî, "Divan" MY s.50
 - 4- Gaybî, "Ruhu'l-Hakika" agm 33b
 - 5- Gölpınarlı, age s.194
 - 6- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s. 47

derek, "...ol hasıl olmadıktan sonra..."(1). ifadesi, marifet hasıl eden devrana karşı olmadığını açıklamaktadır.

Zikirde devran yapmak için, altı şart ileri süren Gaybî, (2) "Divan"'ında geçen şu şiirinde, yaşadığı asır olan XVII. yüzyılın en tartışmalı konularından olan devran hakkındaki fikirlerini veciz ifadelerle dile getirmiştir.

"Raks idenler feyz-i aşkdan cennetde tavus olur
Tura kail olmayanlar düzaha casus olur.

Turmak dönmek kamu Hak'dan ise ger ey fakih
Hak için dönmekten sana neden pes olur.

Sureta raks itmez isek ma'nide raks üzreyiz
Biz hayal-i alemiz, alem bize fanus olur.

Bahre-irmez su gibi çağlamayınca aşıkân
Sakin olan evliya Gaybî, kaçan kâmus olur".(3)

Muhammed (a.s)'ın "Biat-ı Rıdvan" olarak İslâm Tarihine geçen biatta, zikir değil de muhabbet telkini yaptığını savunan Gaybî(4), tarikatta muhabbetin farz, sünnet üzere el almanın sünnet olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen biatta zikir telkini yapmanın gerekliliğini şöyle dile getirmiştir ;

"Sâliğin gönli sūd mesabesinde dir. Mürşidin telkini ateş mesabesinde dir. Kaçan aşk u muhabbet mayesi, telkini zikir a-
teşi vasıtasıyla salığın gönli sūdine çalına. Sâliğin gönli mayelenüb ma'rifetullah kaymağı hasıl olur".(5)

Hayvani şehvetleri hatırlamakda batmış olup beşeriyet zindanında hapis olmuş kimseye Gaybî, darb-ı sedid ve hareket-i kaviyye ile zikretmeyi tavsiye ettikten sonra tarikatlarının hem cehri hemde hafi zikri kuşattığını ifade etmiştir. (6)

Özellikle kelime-i tevhidin kuvvetle zikredilmesi halinde, bu kelimenin nurunun cesetten kalbe erişerek bütün organların nasibini aldıktan sonra hafi zikre devam etmeyi tavsiye eden(7) Gaybî, şu şiiriyle tasavvufun klasik zikir anlayışını özetlemiştir.

-
- 1- Gaybî, "Ruhu'l-Hakika" agm 33b
 - 2- Zikirde devran yapabilmek için gerekli gördüğü altı şart için bk. Gaybî, "Risale-i Esma" agm 135 a-b
 - 3- Gaybî, "Divan" MY s.21
 - 4- Biatta muhabbetin önemi için bk. Gaybî, "Biatnâme" agm 28b, 29a (Gaybî, "Biatnâme"'yi bu konuya hasretmiştir)
 - 5- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 86b
 - 6- Gaybî, age agm 86b
 - 7- Gaybî, age agm 86b

"Ey hakikat gencine irsem diyen
Zikr-i Hakk'a candan tâlib ol.
Marifet cennetine girsem diyen
Zikr-i Hakk'a candan tâlib ol.

Zikr-i Hak'dan dilini itme cüda
Ta ire dilden dile feyz-i Hüda.
Kıl tazarru can ile baş it feda
Zikr-i Hakk'a candan tâlib ol.

.....
Her kimin olsa dilinde zikr-i Hak
La-cerem kalbine düşer fikr-i Hak.
Zikr ü fikr ile bulunur sırrı Hak
Zikr-i Hakka candan tâlib ol.

Zikr-i Hakk ile olursa kim enis
GAYBÎ'ya Hak iledir ana la-büd celis.
Meclis-i Hak'da nefaisden nefis
Zikr-i Hakk'a candan tâlib ol".(1)

a- Kelime-i tevhid ve zikri:

Farzların en güzeli olarak göstermiş olduğu "La-ilâhe illallah"ın sırrının ancak havastan dinlemekle elde edilebileceğini beliten Gaybî, Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçen kelime-i tevhide göre insanları iki gurubda mutalaa etmiştir. Bunlardan birincisi; " وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَاسْتَكْبَرُوا " (Saffat, 35/37)(2) ayetinin şumûlüne girenlerdir ki, havasa karşı kibirli olup sadece dilleriyle bu kelimeyi söyleyen avam-ı mukallidin zümreleridir. İkinci guruptakiler ise " فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ " (Muhammed, 47/19)(3) ayetinin şumûlüne giren havas-ı muvahhidindir. Havas-ı muvahhidin olan kişiler, nefy ve menfiyi, icab ve mücibi bilen, lisanlarıyla dediklerine kalbleriyle de iştirak edebilen kişiler olarak değerlendirmiştir. (4)

Gaybî, kelime-i tevhidin "LA"'sını şeriata, "İLAHE"'sini tarikata, "İLLA"'sını marifete ve "ALLAH"'ını da hakikata benzetmiştir.(5) Dinin esası ve seyr ü sülûkün tafsilatı olarak değerlendiren Gaybî, bu kelimeyi diliyle zikredip sırrıyla tasdik eden kişinin öncelikle alemin ruhu olup, alemde gizli olan kelimelerin mazharı durumunda olacağını ve dünyanın bekasının nedeni olacağını belirtmiştir.(6)

- 1- Gaybî, "Divan" MY s. 57
- 2- Onlar tevhide çağrıldıklarında kabul edecekleri yerde kibirlenip icabet etmezler.
- 3- Bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur.
- 4- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 12b
- 5- Gaybî, age agm 10b
- 6- Gaybî, age agm 10b

Amellerin en efdali olarak zikrullahı, zikrullah olarak da "Lailahe illallah-ı" gören Gaybî, bu zikirten hasıl olacak marifetullahın da hiç bir amelde olmadığını belirtmiştir.(1)

"Lailahe illallah"'ın zikirlerin en faziletlisi olmasının nedenlerinden birisi olarak, bu kelimenin sırrı mürebbe'at olması ve bunun yanında on iki harfine izafeten "sırrı isna aşeriyyi cami' olmasını göstermiştir.(2)

"La-ilâhe illallah" cümlesindeki on iki harfin on iki burç olup bu kaleye girenlerin cehennem azabından kurtulup vahdet cennetine gireceklerini, bu üslûb ile zikredenlerin alemin dili ve Cenab-ı Hakk'ın nutukda halife-i naibi olarak "Hakkı alem zikr eder, alemi de Hak zikreder" ya'ni "fezkürîni ezkürküm", sırrının zahir olacağını belirten Gaybî, kelime-i tevhidi zikrederken şu düşüncede olunmasını ifade etmiştir;

Allah'dan başka ma'bud, matlub, mahbub ve mevcut yoktur. "illa Allah" vardır. Sabah namazından sonra darb ile 99 kerre zikretmeyi, bu sayını da esmayı hüsnaya denk geldiği için adede riayet etmenin gerekliliği üzerinde önemle durmuştur. Bu niyet, bilis ve disiplinle yapılmayan zikre ise münafık ve kezzab zikri adını vermiştir.(3)

Gaybî, yukarıda da geçtiği üzere kelimeyi tevhidin başlangıçta darb sonrada hafi olarak yapılmasının nedenini şöyle izah etmiştir :

"Kacan kuvvet-i şedid ile zikrederek "Lailahe illallah" ın nurunun eseri kalbden cesede erişe. Cemi'a'za nasibin ala. Ba'dehü zikri hafiye müdavemet göstere. Ve'l-hasıl tarik zikri hafi ve zikri cehriyyeyi cami'dir.(4)

Gaybî, "Beyat-ı Rıdvan"'da zikir telkini değil muhabbet telkini yapıldığını belirtirken, son eserlerinden olan "Risale-i Esma"'da ise biatta özellikle zikir telkini yapmanın amaçlarını şöyle anlatmıştır;

"Ehl-i telikin ikinci gibidir. Talibin kalbi tarlasını tevbe vü inabet çifti ile nadas eyledikten sonra kelime-yi tevhid tohumun eker. O1 tohumdan yedi esma başı çıkar. Her baştan bu kadar me'rif-i ilahiyye ve esrar-ı rabbaniyye danesi hasıl olur." (5)

-
- 1- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 82a
 - 2- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 10b
 - 3- Gaybî, age agm 12b
 - 4- Gaybî, "Risale-i Esma" 86b
 - 5- Gaybî, age agm 87a

Zikir telkini yapan kişinin silsilesinin sahih olmasını da şart koşan(1) Gaybî, "La-ilahe illallah"-ı seyr ü sülûk esmalarında asıl diğer yedi esmayı da bu aslın ferî' olarak göstermiştir.(2)

Şu şiiri kelime-i tevhid hakkındaki fikirlerini hulasa etmektedir.

"La ile eşyayı nefy it müsbet ol illa ile
Daima zevk üzere ol mahfice müstesna ile.

Süretin la'dır hakikat-i ma'nân, illadır senin
Lafz ile olma mukayyed, mutlak ol ma'na ile.

Nefy içinde menfi hem müsbet içinde müsbet ol
Sırrın izhar itme illa remz ile İma ile.

Fi'l-hakika nefy-i ma'na müsbet eşyadır heman
Sabit u bakîdir Hak daima eşya ile.

Gaybiya teşbih u tenzih üzere devr it dem be-dem
Suret-i tevhitte çünkim geldi la ile illa ile". (3)

b- Allah ismi ve zikri:

Bütün isimlerde olduğu gibi Allah isminin de bir ma'na, bir de suret yönü olduğunu İbn-i Arabî'den mülhem olarak kabul eden(4) Gaybî, Allah isminin suret yönüne Rahman, ma'na yönüne de Allah adını vermiştir. "İbn-i Arabî'nin "el-'alemü zahiruhu halkun, batınuhu Hakkun. Ve'l-insanü zahiruhu halkun ve batınuhu Hakkun", (5) cümlesini açıklarken Allah isminin şu özellikleri üzerinde durmuştur;

"Alemin bi-hasebi'z-zahir halkiyyeti cihetine nazır olup mazhar-ı rahman deriz. Ve istersen bi-hasebi'l-batın hakiki cihetine nazır olup mazhar-ı Allah diriz. Ve istersen kevnî cami' olan insanın min haysü'z-zahir hilkatî ve suretî cihetine nazır olup mazhar-ı Allah diriz. Ve istersen min haysü'l-batın halkiyyeti ve me'basî cihetine nazır olup mazhar-ı Allah diriz"(6)

Gaybî " قل ادعوا لله اودعواالرحمان "(İsra, 17/110) ayeti-

- 1- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 86a
- 2- Gaybî, age agm 87a
- 3- Gaybî, Divan s. 51
- 4- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 69b
- 5- Gaybî, age agm 69b
- 6- Gaybî, age agm 69b-70a

ne istinaden bütün isimlerin Allah ve Rahman ismine munhasır olduğunu belirterek yukarıdaki ifadelerinden farklı olarak bu ismin şu özelliklerini de dile getirmiştir;

"Zatı mukaddesenin alem ve lafzatullah'ın hakikati ve hassası (şudur); Hakikati bilinmekden münezzehtir olan kendi zatı, ancak delil olmaktır. Eger zatiyye ve eger sıfatiyye cümle esmaların zatı münezzelesinde ve hüvviyeti mertebesindedir. Cümle esmaların ma'naları bunda mündericidir. Cemi' esma bundan hurc ve yine buna 'uruc ider".(1)

Allah ismiyle zikrin faydalarını ise şöyle belirtmiştir;

"Ve hassası her kim daima ya Allah diye nuraniyyet gelür. Kalbini ihata ider. Küşada tabi' olur. Şantari olmaz. Ve muradı hasıl olur."(2) Ve dahi vird ü lisaniye meşgul olmak murad eyleye. "Allahü me'î ve hüve nazirun ileyye"yi kalbinde tahkik eyleyüb o mülâhaza üzre heman harf ü nidasisiz sesizce "Allah Allah" diye. Murad eylediği kadar. Bu vird ü şerifde olan keyfiyyet ve te'sir bir virdde dahi olmak muhtemel değildir. Tecrübe ile sadaktır".(3)

c- Hu ismi ve zikri:

Gaybî hu ism-i şerifinin evvel ahir, zahir ve batın cami' olan bir isim olduğunu şu beyit ile ifade etmiştir;

"Ha batın, vav zahir bûd
Ya'ni hü evvel ü ahir bûd".

Hu ismindeki "HA"'nın; hüvviyete, gaybe, batına, nefse ruha, sırra ve Hakk'a, "VAV" ında; şehadete, kayada, zuhura, cisme, surete ve tecelliye delalet ettiğini belirterek bir kimsenin "HU" demesiyle evveli, ahiri, zahiri, batını, gaybî şehadeti, mülkü ve melekütü cami'an zikretmiş olacağını belirtmiştir.(4)

Ehl-i tarikin bu ismi özellikle seçmesinin nedeni olarak da bu kelimenin telaffuzda hafif ma'nada ise latif olmasını göstermiştir.

Bu ismin Allah'ın 1001 ismini kuşattığını belirterek her gün kelime-i tevhidden sonra 1000 defa "HU" ismini zikretmeyi tavsiye etmiştir.(5)

-
- 1- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 54b
 - 2- age agm 54b
 - 3- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 13a
 - 4- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 91b
 - 5- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 12a

d- Esmâ-yı Hüsna ve zikri:

Gaybî, Fahreddin-i Razî'nin "Tefsîr-i Kebir" ini delil göstererek esma-yı hüsna'nın hepsini değil de onlar içinden ba'zılarını vird edinmeyi şöyle tavsiye etmiştir :

"Esmâ'ullah'dan her bir isim bir ma'nayı mu'îne delalet eyler. Pes her hangi nefesde ki, ol isim ma'nası galib ola. Nefes ol isim ma'nası ile şedidü'l-münasebet ola. Pes ol ism-i şerifi vird idünüb manasını mülâhaza ile muvazabat gös-tere tez menfaat görinür".(1)

Gaybî, Ebu Necid Bağdadî'nin de esma-yı hüsna ile müridlerini erbaînden sonra fayda bulması ümidiyle müridlerinin üzerine 99 esma-yı hüsna'yı okuyub yüzlerine üfürdüğünü, hangi isimden müteessir olurlarsa o ismi telkin ederek, vird edinmelerini emr ettiğini nakletmiştir."(2)

Gaybî, " **قل ادعوا لله او ادعوا للرحمان** " (Isra 17/110) ayetinin tefsiri olarak şunları zikretmiştir:

- a- Allah'ın zatı bilinmekten münezzehtir. O'na yol bulunub istifade ve istimdad etmek mümkün değildir.
- b- Celâl ve cemâli feyzinden hissedar olmanın tek yolu Esmâ-yı Hüsna'nın vesile edilmesidir.
- c- Esmâ-yı Hüsna Allah'dan isteklerde vesile ve şefaattir.
- d- Bu tertib üzere istekler kabul edilerek hacetler tamam olur. (3)

Gaybî, Esmâ-yı Hüsna'dan tevkifiyye olanlarının sayılarının 99 olduğunu "

ان الله تسعة وتسعين اسما الا واحدة من احصاها دخل الجنة " (4) hadis-i şerifine istinaden belirtmiştir. "

و الله الأسماء حسنى فادعوه بها (7/180) ayetindeki "fed'uhu biha" kelimesini ise, "ol güzel adlar ile Allah'a rağbet eyleyüb zikir eylen" olarak tercüme etmiştir. (5)

Allah'ın isimlerinin güzel olmasını, Allah'ın cisim olmasını gerektiren manasız güzel olmaya değil, bu isimlerin hem ma'nalarının hemde lafızlarının güzel olmasına bağlamıştır.(6)

- 1- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 65b
- 2- Gaybî, age agm 66a
- 3- Gaybî, age agm 52b
- 4- Buhari, III 249, IX 145
- 5- Gaybî, age agm 52a
- 6- Gaybî, age agm 52a

Gaybî, " ان لله تسعة وتسعين اسما الا واحدة من احصاها دخل الجنة "

" hadisindeki "men ahsahe" kelimesini söyle açıklamıştır :

"Ezberlemektir. Zira ezberlemek nice kerre dil ile sayub mecmu'unu tekrar olmadıkca olmaz. Ve yahud esmau'l-lahtan her biri bi-aynihi ne idüğünü ve sayıda ne kadar idüğünü ve ma'nasını bilmesini ve hakikatine inanmasını ve her birinin hakikatını yerine getürmesini zabt etmektir".(1)

Yukarıda da ifade edilmiş olduğu gibi Gaybî, tevkîfî dediği esma-yı hüsnanın hepsini ayrı ayrı saymış, bunların anlamlarını, hakikatlerini, hangi ismin hangi isim grubunda olduğunu, o ismi sayan kişinin ne gibi sonuçlarla karşılaşacağını, öncelikle şeriat ehlinin anlayışlarını, sonra da tasavvufi anlamlarını açıklamıştır.(2)

Tasavvufî anlayışa göre isimleri üçe ayıran, bunlara sırasıyla esma-yı ef'al, esma-yı sıfat ve esma-yı zat adını veren Gaybî, esma-yı ef'al ile zikretmeyi taalluk, esma-yı sıfat ile zikretmeyi tahalluk ve esma-yı zat ile zikretmeyi de tahakkuk olarak tanımlamıştır.(3)

Esma-yı ef'al ile zikretmenin temel özellikleri olarak şunları zikretmiştir:

"...kim bu efdal-i a'mal-i saliha olan esma-yı hüsnayı dili ile daim sürüb vird idinse cenneti ef'ale girer. Mat'am-ı lezize ve meşarib-i heniiye ve melabis-i fahîre ve mesakin-i tayyibe ve menâkih-i behiyye gibi. Buna cennet-i a'mal ve cenneti nefis dirler."(4)

Esma-yı sıfat ile zikretmenin özellikleri şunlardır;

"..esma-yı hüsnanın me'anî-i hasenesinden hasıl olan ahlak-ı ilâhiyye ile tehalluk iderse cenneti sıfata girer ki, cennet-i ma'neviyyedir".(5)

Esma-yı zat ile zikretmenin temel özellikleri olarak da şunları belirtmiştir;

"Her kim ki, esma-yı külliye-i ilahiyye ile tahakkuk iderse cenneti zata girer ki, müşahede-i cemal-ı mutlakdır. Ve buna cenneti ruh dirler. Belki "el-cennetü sicnû'l-arifi" mısda kinca müşahede ve tecelli mertebesinden dahi geçüb rum-ı halikiyyetden fena ve beka, ehadiyyetde beka bulub makam-ı aynunete ve sırrı vahdete nail olurlar".(7)

1- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 53b

2- Bk. age agm 54a ile 65a arası

3- Gaybî, age agm 68a

4- Gaybî, age agm 68a

5- Gaybî, age agm 68a

6- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 68b

B- BIAT :

Gaybî'nin Biatname adındaki risalesini biat konusunu izah etmek için telif etmiş olduğu yukarıda belirtilmiştir.

Gaybî, şeriatta ve padişahlara verilen biatın anlamlarını zikrettikten sonra tarikattaki biatın anlamını şöyle izah etmiştir ;

"Mübaya'a-i tarikat dahi tarafeynin mu'akade ve mu'ahedesinden ibarettir. " ^{البيعة لازمة حتى يلقوا الله}
Şeyh tarafından lika'ullaha ta'ahhüd ve mürid tarafından şurut-ı sitteye iltizamdır".(1)

Gaybî, el almayı tarikatta biatın sünneti, ahde vefa üzere muhabbet etmeyi de farzı olarak değerlendirmiştir.(2)

Erkek ve kadınlara verilecek biatın resmîyetinden bahsettikten sonra bi'atta zikir telkini üzerinde durmuştur.(3)

Gaybî', "Biat-ı Rıdvan" olarak İslâm Tarihine geçmiş olan Hazreti Muhammed'in Hudeybiye Antlaşması öncesinde müslümanlardan almış olduğu biat ile şeyhlerin tarikata girerken müridlerinden aldığı biatın benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu dolaylı da olsa yukarıda bir kaç defa geçmişti. Silsilesi sahih, kendi kemali olan makamı keşfe ve şeriat, tarikat, marifet ve hakikat mertebesine ulaşmış bir şeyhden biat almayı, tarikatın öncelikli farzları arasında göstermiştir.(4)

Biat konusuna ayetten ve hadisten deliller göstermiş, göstermiş olduğu bu ayet ve hadislerin de şerî anlamlarını gözetmesinin yanında tercüme ve telif etmiştir.(5) Mümtahine Suresinin 12. ayetine göre biatın mürid ve müreşid tarafından altı şart içermesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu ayette belirtilen Allah'a şirk koşmamayı; "Allah'a vesile ittihaz edinmiş olduğu müreşidine devamlı teveccüh üzere olup, onun muhabbetinden başka muhabbete kalbinde yer vermemek, hırsızlık etmemeyi; başka birisinin marifetini benimdir dememek, zinayı; şeyhinden başka birisiyle sohbet etmemek, mukatil olmamayı; salığın kalb-i rahmine şeyhin ilka ettiği telkin-i hakikiki ve muhabbet-i ilahiye nutfesinden doğan zevk-i ilâhi ve hulk-i ruhani kalb oğlunu, sıfat-ı nefsanîyeye mübaşeret ve ahlak-ı nefsanîyeye dönerek öldürmemek, büh-tan ve iftira etmemeyi; Allah'ın bir lütuf u ihsanı olarak

- 1- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 80a
- 2- Gaybî, age agm 80a
- 3- Gaybî, age agm 80a
- 4- Gaybî, age agm 79a
- 5- Gaybî, age agm 80b

kendisine isabet eden iyilikleri nefesine isnad etmemek ile ve marufa isyan etmemeyi de; şeyhin emirlerine uymak şeklinde açıklamıştır.(1) Bu şartlara uyanların biatının mahih olduğunu belirtmiştir.

Biatta zikir telkini yapmanın amaçlarını, şeyhin ve biatın önemini şu mecazi anlatım ile vurgulamıştır;

"Telkin telkih gibidir. Ya'ni aşılma gibidir. Beyt;

Bagban dehir elinde bir kalemsin kim bugün
Aşulanub duttun cihanı serteser önden sona.

Ve mesela bu alem bir ağaçtır. Arş zemini gibidir. Ve kürsi on iki burcuyla aslı ve göğü gibidir. Ve yedi gök budacı gibidir. Ve ma'den yaprağı gibidir. Ve nebat çiçeği gibidir. Ve hayvan ve insan ham yemişi gibidir. Ve bu ağacın nihatyetsiz budakları vardır. Kimi cemale müste'idd-i hadi olan insan-ı kamil elindedir. Nur-ı imana çekur. Ve kimi celale müste'idd-i mudil olan insan hayvan elindedir. Zulmet ve küfre çekunur... Pes her kim bu aleme "

" muktezasınca ona tevfik-i rafik olub gönli budacını hadi-i hakiki olan Hazret-i Sultan-ı Enbiya'nın "

ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله بنا لله فوق ايديهم
" (Fetih, 48 / 10) mazharı olan mübarek eline teslim eyleye. Ba'dehü onlar dahi "LA" desderesini eline alub "İLAHE" mevhum budacını kalbinden bi'l-külliye kese. Ve yine "Evvelü ma-halaka'l-lahü'l-kaleme" şebihî olan "İLLA" kalem-i a'lasını aşılaya. Ve'llezzü lezzâiz-i cismaniyye ve ruhaniyye olan "ALLAH" ha-kiki meyvesine " " üzre nev-be-nev aşılmadan aşılama tecelli ve burüz idüb zevk-i cedidi üzre daim "seyr fillah" rütbesine nail eyleye".(2)

Gaybî biat almadan veya silsilesi mahih olmayan bir kimseden alınacak biat sonunda yapılacak olan zikri de Mevlâna'ya isnad ettiği bir menkibe ile anlatmıştır. Biat olmadan yapılan zikri "

اليه يصعد كلم الطيب والعمل الصالح
" ayetini (Fatır, 35/10) delil göstererek Allah'a yükselmeyen kelimeler olarak nitelemiştir.(3)

Gaybî'nin biatta, biat edilecek şeyhin özellikleri biatta muhabbet, biat edilen şeyh ile biat eden mürid arasındaki ilişki ve şeyhe teveccüh hakkındaki fikirleri aşağıda gelecektir.

- 1- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 80a
- 2- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 84a
- 3- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 86a

C- SEYR Ü SÜLÜK:

"Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ve ruhi yolculuk"(1) olarak tarif edilen seyr ü sülükü Gaybî, mutlak gitmek olarak terim, şeriat; cehilden ilme ve hakikatta da kendi varlığından Hak varlığına gitmek veya kendini nefy ve Hakkı isbat etmek olarak tanımlamıştır".(2)

Maksud, maksuda gidici, maksudun yolu, hadi ve şeyh-i kamil gibi unsurları seyr ü sülük yapılması için şart koşan Gaybî, maksudu; salığın kendi hali(3), maksuda gidiciyi; "batın-ı salık, akıl, kalb, ruh, nefis ve kalb gibi insanın önemli uzuvları olarak görmüştür.(4)

Seyr ü sülükde maksudun yolunun özellikleri olarak da şunları dile getirmiştir;

"Muvahhidin ve muhakkikin müzakınca bir yoldur. Ancak ve ol bir yoldur ki, salık evvel emirde şeriatdadır. ilm-i zahir tahsil eyleyüb şeriat-ı mutahherenin itikadiyyad u ameliyyatında farz u vacib olan ma-la büddiyi öğrendikten sonra bir ilm-i nafi ala. Anı dahi okuya takim zikrin ve akıl müdrük olub sözü bir hoşca kemaliyle anlamaya kabiliyyet gele. Zira bu babda kibar-ı evliya hizmetinde olub söz anlamak rükn-i mu'azzamdır. Söz anılmak tahsil eyledikten sonra şeyh-i kamil ve mükemmile varub mürid ola. Anın kapusunun mülazımı ola. Andan gayri bir şeyhe dahi mahabbet etmeye. Ve ilm-i tarikatdan ma-la büddî olanı öğrene. Ve ma-la büddîyi öğrendikten sonra meşayih-ı izamin hikâyelerine nazar eyleyüb makamat ve ahvallerinden ve riyazat ve mücahedatlarından bir mikdar okuya. Ve andan sonra artık kitablara mütala'a eylemekden feragat eyleyüb mürşid ittihaz edindiği şeyh kendi isti'dadına göre her ne fermen ederse el-emru emriküm deyub ol kare meşgul ve müdavim ola".(5)

Şeyhin özellikleri incelenirken tekrar geleceği üzere maksuda hadi olan şeyhide şöyle tarif etmiştir;

"Kendi kâmil olan dört nesneyi kemâle irişdirendir. Şerri'atda kavlin pak eyleye. Tarikatda fi'lin pak eyleye. Hakikatta hukukun pak eyleye Ma'rifetde Allah'ı bile. Enfüs ü a-

1- Uludağ, Süleyman "Tasavvuf terimleri Sözlüğü" s.428

2- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 74a

3- Gaybî, age agm 75a

4- Gaybî, age agm 75a

5- Gaybî, age agm 76a

6- Gaybî, age agm 76a

fakda bir mahfî şey kalmaya".(1)

Gaybî, "Allah'ın gönülde yanan ateşinden bir ateş olarak" değerlendirdiği aşk ve ma'rifeti; sülükün farzı, uzlet, cü', seher ve samt-ı; sülükün rükünları, hicablardan geçmek ve makamata ulaşmayı da; sülükün iki kademi olarak değerlendirmiştir.(2)

Gaybî, Halvetiyyedeki seyr ü sülükün teknilinin yedi esmaya münhasır olmasını ise şöyle açıklamıştır ;

"Sırrı müsebba'atdır. (Sırrı müsebba'at ise), kelime-i şahadetin yedi kelimesidir. Ve eimme-i esma olan yedi esmayı zatiyyedir. Ve yedi sıfat-ı zatiyyedir. Ve yedi yıldızdır. Ve yedi aklımdır. Ve yedi bûdela-i seb'adır. Ve yedi deyyardır. Ve yedi a'zadır. Ve yedi nefisdir. Ve yedi tavırdır. Ve yedi seyirdir. Ve yedi nurdur. Ve yedi ma'dendir. Ve yedi alamet-i salik-i kabildir. Ve yedi şerait-i salikdir. Ve yedi mertebeleri sülükde salik hangi isimle müsemma olduğudur". (3)

Seyr ü sülük yapan kişilerin durumları ile ilgili olan meczub, meczub-ı salik ve salik-i meczub olanların bu isimlerle anılmasının nedenlerini şöyle ifade etmiştir;

"...mezczub ona derler ki, Allah'ın inayeti yetişüb kulun gönli yüzini masiva-yı muhabbetden döndürüb kendiye çekmiş ve kendüyü bildirmiş ola. Pes ol kimse Allah dostluğundan cezbe ye yani aşk mertebesine yetişse. Ekser oldur ki; ondan artık nesne gelmeye. Heman ol aşk mertebesinde zindegâni ile ve heman ol mertebede iş bu alemden bunun gibi kimseye mezczub dirler. Eğer ol cezbe ve aşk mertebesinden giru gelüb kendünden haberdar olub sülük idüb ve sülükü tamam ide. Andan Hakk'ın aşk ve cezbesi yetişse. Bunun gibi kimseye "mezczub-ı salik" dirler. Eğer sülük idüb ve sülükü tamam idüb cezbe ve aşk yetişmezse bunun gibi kimseye "salik-i mezczub" derler. Bu dördünden şeyhliğe ve mürşitliğe layık u müstehak heman mezczub-ı salikdir ki; hem kâmil hem mükemmildir".(4)

Gaybî, seyri; seyr ilallah, seyr lillah, seyr alellah seyr me'allah, seyr fillah, seyr anillah, seyr billah olarak yediye ayırmıştır. Bunların her birini bir peygamberle özdeşleştirmiş ve sonuncu seyr olan "seyr billahı" Muhammedî seyr olarak nitelemiştir.(5)

Salığın yedi alameti olarak da şunları zikretmiştir;

"Ali himmet almak, akıl ve müdrük olmak, cesed olmak, de-

-
- 1- Gaybî, age agm 76a
 - 2- Gaybî, age agm 78a
 - 3- Gaybî, age agm 87a
 - 4- Gaybî, age agm 90a
 - 5- Gaybî, age agm 89b

vam-ı sebat u vefa hakikatli olmak, hak şinas olmak, sırrı nigahdar ve raz açmak".(1)

"Taleb, iradet, aşık, se'adet, arif, muvahhid, muhabbet, ve mahbubu saligin isimleri(2) olarak gören Gaybî, Hazreti Muhammed'in, Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali (r.a)'a göre sülükü ayrı ayrı tarif ettiğini belirtip bunların uzun uzadıya özelliklerini saymış daha sonra sülükde şeri'at ve tarikatın önemini ve seyr ü sülük etmenin temel amaçlarını şöyle dile getirmiştir;

"Bu takrirden sana ma'lûm oldu ki, kağı tarik olursa olsun Cenab-ı Hakk'ın ve Feyyaz-ı Mutlak'ın ma'rifetine salik olan talib-i Hakk'a bu dört mertebeye ri'ayetsiz sülük eylemek müyesser değildir. Ve bu vecih üzre sülük fitrî ve zatîdir. Ca'îf ve arizî değildir. Zira hakikatda sülûke müracaat anasır-ı kesafetin letafete tebdîl eylemekle " وهو اللطيف الخبير
تفتوا باخلاق الله " (3)

" (Enam, 6/103) mîsdakinca " eyleyüb letafet ve habret tahsil eylemektir. Bu ma'nadan âgâh oldukları için cemi' evliyauallah ittifak eylemişlerdir ki ; bir talib seyr ü sülûke kâmil olub mertebe-i velayete dahil olmağa dört kapuya mülazemetde zaruret ve mukarrerdir". (4)

Gaybî, ahlak-ı pesendideyi bırakıp ahlak-ı hamide elde etmenin yolu ile sülük arasında da şöyle bir bağlantı kurmuştur:

"Ey aziz; mezkûr olan havatır-ı reddiye ve ahlak-ı zemîmelerden ve efkar-ı faside ve evsaf-ı na-pesendîdelerden halas olmak müyesser değil. İlla sülûkle. Ve sülük itmek dahi mutasavver değildir. İlla şeri'atı ve tarikatı ve hakikatı bilmekle. Pes, "e's-şeri'atü akvalî ve't-tarîkatü ef'alî ve'l-hakîkatü ahvalî" mîsdakinca şeri'at; insan-ı kâmilin sözünden ve tarikat; insan-ı kâmilin işlediğinden ve hakikat; insan-ı kâmilin gördüğünden 'ibarettir. İmdi şeri'atda sülük cehilden 'ilme gitmekdir. Ve 'ilm-i şeri'atın ma-lâ-büddini hasıl itmekdir. Ve tarikatda yaramaz huylardan eyu huylara gitmekdir ve eyu huylar hasıl itmekdir. Ve hakikatde kendi varlığından Hak varlığına gitmekdir. Ya'ni kendüyi nefy ve Hakkı isbat itmekdir".(5)

Gaybî, sülükün sadece insana mahsus bir hal olmadığını insandan başka diğer varlıklarında seyr ü sülükde olduklarını şöyle belirtmiştir :

- 1- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 89b
- 2- Gaybî, age agm 89b
- 3- Fahrü'r-Razi, "Mefatihü'l-ğayb" VII,73
- 4- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 11a
- 5- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fi-Tarik-ı Uşşak" agm 18a

"Sülük heman insana mahsus degildir. Bil ki efrad-ı mevcüdatın cümlesi sülükdedirler. Ta kendi nihayet ü gayetine irişeler. Ve her nesnenin nihayeti ol nesnenin kemâlidir. Ve her nesnenin kemâlidir. Ve her nesnenin gayeti nev'-i insandır ki; mecmu'unun kemâlidir. Ve kendi kemâline tav' ile ve hareket-i tabi'î ile giderler. Ve kendi gayetine göre hareket-i kasriyye ile gitmek kadir olurlar. Pes efrad-ı mevcüdatın cümlesi seyr ü seferdedirler. Ta kendi nihayetine irişeler. Ve insan dahi seyr ü seferdedir. Ta kendi nihayetine ve gayetine irişe. İnsanın nihayeti ve gayeti hürriyettir. Ya'ni azadlıktır. Ve cümle seyr ü sülük itmek da'î ve bais 'aşk u mahabbettir".(1)

D- TARIKAT :

Gaybî, insanın deruni hayat bulabilmesi için, sülükün rükunlarıdır, dediği şeriat, tarikat, hakikat ve marifeti gerçekleştirmeyi şart koşturmuşur.(2)

Gaybî'nin şeriat anlayışı yukarıda belirtilmişti. Tarikatı ise şöyle tarif etmiştir :

"Erbab-ı hakikat ıstılahında tarikat kat-ı menazil eyleyüb terakki-i makamat eylemek için Allah'a sülük eden taifeye mahsus bir seyirden 'ibarettir".(3)

Gaybî, bütün tarikatların ayin ve erkanlarının güzel olduğundan bahsettikten sonra tarikatlarının temel rükunlarını şöyle açıklamıştır;

"Bizim hizmet eylediğimiz vahdet erenleri kim "Halvetiyye-yi Bayramiyyeyi" cami'adır onların resm ü adetinde tevbe vü bi'at aşk u muhabbetdir".(4)

Gaybî'nin tarikat anlayışında önemli görmüş olduğu konular şöyle özetlenebilir :

a- Tevbe, biat, aşk ve mahabbet farzdır.

b- Nafilelerle meşgul olunmalı özellikle sohbet terk edilmemeye özen gösterilmelidir.

c- Günlük yapılması gereken her namazdan sonra, 10 kerre salavat, 99 kerre kelime-i tevhid, 1000 kerre Hu ismi, nefis muhasebesi, uykuya varıldığında da "Allahü me'î ve hüve nazirun ileyye" niyetiyle dilendiği kadar Allah ism-i şerifi okunmalıdır.

d- Teheccüd namazları eda edilmelidir.

e- Rabıta, cismiyeti batın kesbedilmeli, rü'yalarının salih olanlarını ve olmayanlarını ayırt etmelidir.

1- Gaybî, "Mekarim-i Ahlak fi-Tarik-ı Uşşak" agm 18b

2- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 11a

4- Gaybî, age agm 12a

3- Gaybî, age agm 12b

f- Kalb kapusu beklenmelidir. Tarikatta "asl-ı küllidir", dediği kalb kapısı beklemeyi şöyle tarif etmiştir :

" Vel hasıl pişva-yı muvahhidin ve rehnüma-yı muhakkikin sultanu'l-evliya Hazreti Şah-ı Merdan, Ali-yi Murtazadır. Anların katında bizzat makbul u pesendide olan tarik-ı has ve rah-ı selim ve kendilere nisbet mümtaz olub yanlarında muhtar u güzide olan sırat-ı müstakim teveccüh-i kalbi ve murakabe-i derunîdir. Esah rivayetle mervidir ki, mahrem-i sırr-ı Ali Murtaza'dan birisi Hazret-i Şir-i Hüda'ya sual eyledi kim; aşk u mahabbete ve zevk-i ma'rifete ve derece-i velayete ve derece-i ma'iyet ve vahdete a'mal-i salihadan kangı amel ile nail u vasil oldınız. Buyurdılar; nice yıllar kalbim kapusun bekleyüb efkârı fasideden ve havatır-ı reddiyeden bir nesne getürmeyüb Hak'dan gayri düşünmemek ve Hak'dan gayri bilmemek ve Hak'dan gayri görmemek ile. Pes ma'lüm oldu ki; tarik-ı Hak'da ve sırat-ı müstakimde aslı külli teveccüh-i kalbîdir. Teveccühden ma'ada her ne kadar a'mal-i saliha var ise enva'-ı ibadet u ta'at ve esnaf-ı mücahedat ve riyazat gibi cümle anın fer'idir. ...cılve-gâhı zât-ı Hüdâ olan kalbe yapuşursa elbette asla ulaşır. Ve illa bu mu'temedün aleyh olan asıldan âgâh olamayub mücahedat-ı bedeniyye ve ibâdât-ı hariciyye müteferri'atına bulaşır. Fer'de kalur. Ve's-selamü meni't-tebe'a'l-Hüda".(1)

- g- Her talibe mesrebine uygun seyr ü sülük ettirilir. Hiç kimseye yaratılışına aykırı emr edilmez.
- h- Tarikatları, muhabbet, sohbet, ma'rifettir. Başlangıçta, muhabbetde fena, ortada sohbe uymakda vefa ve sonda da ma'rifetde bekadır.
- ı- Riyazat-ı şakka, mücahedat-ı bedeniyye, kesret-i evrad u ezkar ve deverana ısrar tarikatin esası ve resm ü ayinin mebnası degildir.
- i- Bunun yanında hem ezkar hem de devran hakkında müsbet fikirleri vardır.(2)

E- HAKİKAT:

Hakikatı, "...esnaf-ı beşeriyyetin meslüb olub evsaf-ı hakkaniyyetin galib olması", şeklinde tarif eden Gaybî, konuyu insanın özelliklerine hasr ederek hakikatin şu özellikleri üzerinde durmuştur ;(3)

"Pes talib-i hakikata lazım u vacib olan budur ki, alem-i hakikate ayak basa. Ya'ni cemi' ahlak-ı hamide ile mütehallik

- 1- Gaybî, age agm 13b Özeti verilmiş olan bölümler için bk. Gaybî, age agm 12a-13a
- 2- Bk. Gaybî, "Ruhu'l-Hakika" agm 33a-b Bu eseri tarikatlarının temel rukunlarını içermektedir.
- 3- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 13b

ve evsaf-ı hakkaniyye ile mütehakkık ve evsaf-ı hakkaniyyet, evsaf-ı beşeriyet ki, ahlak-ı behimiyye ve sebba'iyye ve şeytaniyyedir, ana galib olmağla andan kendide kese. Erbab-ı hakikat katında bu rütbeye ayak basana alamet budur ki; vicdanında bir nur-ı rabbanî cilveger olmağla özüne hakkânî nazâr eyleyüb cismaniyyeti cihetinden fenasın ve ruhaniyyeti haysiyyetinden bakasın müşahede üzre olub zahirin "

وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون " (Zariyat, 52/56)

kavl-i serifi üzerine 'ubudiyyetine masdar ve batının "

"نفخت فيه من روحي" (Hicr, 15/29) nassı latifi üzerine sırrı rububiyyete mazhar mülahazası üzre olur".(1)

F- MA'RIFET:

Kişinin "suret ve mana yönüyle kişinin kendisini bilmesine marifet", denildiğini ifade eden Gaybî'nin marifetin insanla ilişkisinden olsa gerek Divanındaki en önemli konudur.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan bütün konuların hedefi O'na göre marifete götüren etkenler olduğu için önemlidir. Şeriat, tarikat, hakikat mertebelerini geçen kişi kendisini bilir ve kendisini bildiği oranda da Hakkı bilmiş olur.

Yukarıda bir kaç defa geçen şu şiirinde Gaybî; marifeti, marifetin konusunu ve bunun sonunda elde edilecek durumu çok açık olarak ifade etmiştir;

"Tâc mârifet tâcıdır
Taklîd ile tok olan

Sanma gayri tâc ola
Ledünnîden ac ola.

Düşe düşüb aldanma
Senden özge ne vardır

Kendini hayrete salma
Ta'bire muhtac ola.

Bu sözlerin me'âli
Kendi kendin bilene

Kişi kendin bilmekdir
Hakikat mirac ola.

Hak denilen özündür
GAYBÎ özün bilene

Özündeki sözündür
Rubûbiyyet tac ola".(2)

Gaybî, marifet ile ilgili şu bilgiyi de vermiştir ;

"Pes talib-i ma'rifete lazım u vacib olan budur ki; "

من عرف نفسه فقد عرف ربه

"(3) hadis-i şerifinde kûm-

melin-i muvahhidin ve muhakkikin ve müdekkikin nefsi vücûd ü zât ve hakikat ile ta'rif buyurdıkları tahkikin mucibince

1- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 13b

2- Gaybî, "Divan" MY s.12

3- Acluni, II 262

kendi zât ve hakikat ve vücudundan âgâh olmağa ma'rifetullah tahsil eyleyüb hulkla seni tekmil eyleye. "Aleykim bi's-sevadi'l-'azam" muktezasınca vücud-ı adem sevad-ı a'zam olub mazhar-ı zat u sıfat ve masdar-ı cem'-i kemâlat idigine vakıf olmağa...".(1)

G- İLİM VE AMEL MUKAYESESİ :

Bilgi, bilginin değeri, bilginin kaynağı ve konusu her meslek ve meşrebin ana konularından birisidir. Bilginin kaynağı konusunda tutulan yol o ekolünde en önemli belirleyici vasfı olmuştur. Tasavvufu kelamdan, kelamı felsefeden ayırt eden en önemli özellikten bilgi anlayışlarıdır.

Tasavvufun genel anlamda bilgi anlayışı kesbî değil vehbîdir. Buna süfîler ilm-i ledün adını vermişlerdir. İlmin kaynağı ilahidir. Kul kendisini ilâhi bilgiyi alabilecek veya ilâhi bilgiyi yansıtabilecek duruma hazırlaması gerekir. Bu hazırlamaya riyazat, mücahede, halvet, farz ve vacib olarak bilinen ibadetleri yerine getirmekdir. Süfîler, ibadetleri bu açıdan ele alıp incelemişlerdir.

İslami ekoller içinde yaratılıştaki gayeyi "küntü kenzen" olarak bilinen sözle açıklayanların başında süfîler gelmektedir. Hadis-i Kutsi olarak ele alınan bu söze Zariyat Suresi'nin 54. ayetini de ekleyerek bu ayetteki "li-ya'bü-dibni" kelimesini "li-ya'rifünî" bazen de "li-ü'rife" olarak anlamışlardır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Gaybî de, bu ayete göre insanı zahir ve batın olarak iki kısımda mutaala etmiş, zahiri yönüne sıfat batını yönüne de zât adını vermiştir.(2)

Gaybî'nin zât dediği yön ilim-bilgidir. Bu bilgi de Allah bilgisidir. İlim Allah'ın sıfatı olduğu için bakilik özelliği taşımaktadır.

Gaybî, ilim, marifet ve amel arasında şöyle bir bağlantı kurmuştur;

Amma aşk-ı mahabbetin me'ali erbabını ma'rifete ve nur-ı ma'rifetle rü'yete ve vahdete vasıl eylemekdir. Nite ki, kamiller bu ma'naya münasib buyurmuşlardır. Rubaî;

" İlim eşrefdir zira 'amelden zühd ü takvadan
'ilimle uldı bulanlar ki zira ahsen-i ahvali.

1- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" aqm 14a

2- Gaybî, age agm 13b

'ilim zira anun çündür kim uçmakda bula lezzet
Veliye Allah-ı görmekte ne müdhal eyleye a'mal".

Muhassa'l-kelam eğer sükündür eğer hareket cemî-i a'mal-
den maksud bizzat tahsil-i ma'rifetdir. Ol hasıl olmadıktan
sonra cemî' ef'al-i evza'ımız lu'b u lehivden naşı bir beyhu-
de hareketdir. Anun çün berzahıyye her kimseye nisbet hareket
ve devran emr eylemeleri arif-i billah katında ayn-ı noksan-
dır. Zira hiffet ve sikletden naşı olan hareket ve sükün muk-
tezayı tabi'atdır".(1)

Gaybî'nin ilim ve amel mukayesesini müstakil olarak ele
almış olduğu "Risale-i İlim ve Amel" adlı eserinde serd etmiş
olduğu fikirleri diğer bir eserinde daha veciz olarak şöyle
geçmektedir.

"Ve dahi, ilim amelden efdaldır. Ve cemî' ulûmun efdali
ilim billahdır. Ve cemî' amalin efdali zikrullahdır. İlim za-
tın aynı olduğu cihetden bakıdır. Ve amel mahluk ciheti oldu-
ğu haysiyetden fanıdır. Ve Cenab-ı Rabbü'l-izzetin rüyeti il-
me ve cennetin derece ve rif'ati ameale dayıdır".(2)

H- SOHBET:

Yukarıda geçtiği üzere Gaybî, tarikatlarının üç temel
rûknünden birisi olarak sohbeti zikretmiştir. Bu konuda
Seyhi İbrahim Efendi'nin etkisi açıktır.(3)

Sohbetnâme tanıtılırken de geleceği üzere Gaybî şeyhinin
sohbetlerinin değeri ve kaynağı için şu değerlendirmede bu-
lunmuştur:

a- meclîs-i dilküşa ve sohbet-i latîf-i can fezalarına
hâzır olduğumuzda ta'lim-i tarikat-ı vahdet ve esnâ-yı ülfetü
sohbetde bahr-i ehadiyetden vahidiyyete ihrac buyurdıkları...

b-...kelâm-ı dürer-bâr ve güftâr-ı letafet-şiar ve hik-
met-nisârlar...

c- kelimât-ı kudsiyye ve ibârât-ı tayyibeleri...

d- esrâr-ı gaybiyye ve rumuz u işaret-ı zevkiyye...(4)

Gaybî, sohbeta gelmenin adabını, şeyh sözünün değeri,
savtın hakikatının ne olduğu ve ilmin kaynağını şu şiirinde
açık olarak beyan etmiştir:

1- Gaybî, "Ruhu'l-Hakika" agm 33b

2- Gaybî, "Akaidnâme" agm 26b "Mekarim-i Ahlak fi-Ta-
rik-ı Uşşak" isimli eserinin giriş cümleleride bu ko-
nuyu ihtiva etmektedir.

3- İbrahim Efendi'nin sohbet anlayışı için bk. Gaybî,
"Sohbetnâme" agm s.58,77, 71, 73, 74, 84, 86

4- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.47

"Ders-i Hak'dan almayanlar gelmesün bu meydana
Aşka kulak salmayanlar gelmesün bu meclise.

Akl ile Hakka erilmez aşkdır mürşid olan
Aşkı mürşid tutmayanlar gelmesün bu meclise.

Varlığın mahv itmeyen Gaybî mürid-i nefis olur
Kendin yok bilmeyenler gelmesin bu meclise".(1)

"Daima feryad idersin Hak deyü ya Hu deyü
Sende Hak hu diyen Sübhan değilde ya nedir!

Zat sıfatın ayındır fehm etmedi Şeytan bunu
Zat-ı Hak bu savt-ı insan değilde ya nedir".(2)

"Hacemiz aşk-ı ezeldir bize andandır hitab
Dersimiz ilham-ı Hak'tır gönlümüz ümmü'l-kitab".(3)

Gaybî, bu konudaki fikirlerini 21 beyitlik bir şiirde hu-
lasa etmiş ve sonuç olarak da kurb-ı feraiz mertebesine ulaş-
mayanların ehl-i hakkın nutkunu anlayamayacaklarını şu iki
beyitle ifade etmiştir;

"İrmeyan kurb-ı feraiz mertebesine anlamaz
Ehl-i hakkın nutkunu bin kerre tekrar eylese.

Her lisanda kail olan çünkü Hak didi rasül
Munsıfa kâfi değil mi bunu mi'yar eylese."(4)

Gaybî, sohbeti iki kısma ayırmıştır. Bunlardan birinci-
sine şeyhin müridleriyle sohbet etmesini bunun erkânı olarak
da sohbette tarafların ümmet ve peygamber gibi olmasını ve
şeyhin de müridine isti'dadları mertebesinde söz söylemesini
belirtmiştir. Diğer bir sohbet çeşidini de, bir nevi israkî-
lik olarak da değerlendirilebilecek sohbet beklemek olarak
tarif etmiştir. Bunun adab ve ilkeleri ise şöyledir.

- a- Sohbet ehlinden her birileri şeriat ve tarikatte ka-
mil olmalıdırlar.
- b- Gönül hangah, sohbette varid olduğundan sohbet ehlin-
den olan kişiler de hangahın hizmetkarları olduğunu
unutmamalılar.
- c- Birbirlerine bu konuda yardım etmelidirler.
- d- Hepside birbirlerini kendilerinden daha ehil bilmeli-
dirler.

-
- 1- Gaybî, "Divan" MY s. 73
 - 2- Gaybî, age MY s. 25
 - 3- Gaybî, age MY s. 9
 - 4- Gaybî, age MY s. 74

e- Beklenen hangisinde hasıl olur ise diğerlerini on-
dan haberdar etmelidir.(1)

Şu şiiri bu konudaki fikirlerini toplamaktadır.

"İlm-i Rabbaniye ir kim kabil-i nash olmaya
Enbiya vahyi gibidir evliyaya varidat.

Ehl-i vahdet sohbetine can u dilden talib ola
Ma-adayı ehl-i vahdet cümle söyler turrehat.

Ömrün sarf eyle bunlar sohbetine bir nefes
Feyz-i sohbet ta ire vire sana vahdete sebat.

Nice bir mürde gezersin cehl ile alemde sen
Kesb-i ruh it nutk-ı Gaybî'den icüb ab-ı hayat".(2)

I- AŞK VE MAHABBET :

Gaybî'nin biat anlayışında muhabbetin önemli bir yeri
olduğu yukarıda ifade edilmişti.

Gaybî'ye göre muhabbetin aslı zattır. Ve muhabbet, aslı
olan zâta insanı çeker. Diğer amellerin aslının da sıfat ol-
duğu için kişiyi sığata çekmiş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca
vahdetin mayesi olarak aşk ve muhabbeti bunları ise biatın
ta kendisi olarak mutalaa etmiştir.(3)

Şeyhe karşı duyulacak olan muhabbetin önemi aşağıda
mutaala edilecektir.

Gaybî, tarikattaki aşkı farz(4) olarak değerlendirmiş-
tir. Telkin-i zikir ateş mesabesinde olup aşk ve muhabbet
mayesidir.(5)

Gaybî'nin Divanındaki şiirlerinin bir çoğu aşk ile ilgi-
lidir. Bu şiirlerinde gerçek mürşidin aşk olduğunu, kendinden
âgâh olmanın ancak aşkla gerçekleşebileceği, gerçek hocaları-
nın aşk-ı ilâhi olduğu, aşk vasıtasıyla kendi varlıklarından
geçip Hak varlığıyla varolanabileceği ve bunlara bağlı olarak
daha pek çok konu aşkla irtibatlandırılarak anlatılmıştır.

Bu konuları ihtiva eden şiirlerinden bir kaç şunlardır.

-
- 1- Bk. Gaybî, "Mekarim-i Ahlak fi-Tarik-i Uşşak" agm 20a.
 - 2- Gaybî, "Divan" ag nşr. s.43
 - 3- Bk. Gaybî, "Biatnâme" agm 29a
 - 4- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 78a
 - 5- age agm 81a

"Hacemiz aşk-ı ezeldir bize andandır hitab
Dersimiz ilham-ı Hak'dır gönlümüz ümmü'l-kitab.

Varlığımız mülkünü kahharı aşk etti harab
Limeni'l-mülk nüktesine biz süaliz hem cevab.(1)

"Dersi Hak'dan almayanlar gelmesün bu meydana
Aşka kulak salmayanlar gelmesün bu meydana.

Cümle eşyaya hakikat mayedir aşk-ı ilah
Kühü aşk-ı bilmeyenler gelmesün bu meydana.

Bahr-i aşkın meba'idır bil kulub-ı evliya
Bahri aşka dalmayanlar gelmesün bu meydana.

Aşkdır pak eyleyen şirk-i cenabetten seni
Aşkla pak olmayanlar gelmesün bu meydana.

Aşk ile ölüb dahi aşk ile dirilmek gerek
Aşk-ı mürşit olmayanlar gelmesün bu meydana.

Varlığın mahv itmeyen Gaybî mürid-i nefis olur
Kendin yok bilmeyen gelmesün bu meydana".(2)

Her ibadetin hakikat-ı canı aşk-ı Hak durur
Aşk-ı Hak olmayacak hiç olmaz bir şey tamam.

Aşk-ı inkar eyleyenler Hakkı inkar ittiler
Enbiya vü evliya aşkdan alurlar feyz-i tam.

Zahir u batın kamu aşk ile kaimdir cihan
Suret-i aşkdır bu alem Gaybiya bil vessalam".(3)

Gaybî, aşkın sadece insana değil bütün hayvan ve cemada-
ta şamil olduğunu şöyle açıklamıştır;

"Cümle nebatın tohumu ve cümle hayvanatın nutfesi aşkdan
dopdoludur. Cümle ecza-i mevcûdat aşk sarhosudur. Aşk olmasaydı
felek dönmez nebat bitmez hayvan toğmazdı. Cümlesi kendüye a-
şıklardır. Cümlesi kendi dîdârına taliblerdir. Kendilerin
kendilerince kema-hiye göreler. Ma'suk ve aşık nazarda ide
yani yüz göstere".(4)

Gaybî, zamanındaki aşk davası güdenlerden rahatsızlık
duymuş olacak ki, aşıklık davası güden her kişiye aşiktir,
demeyerek, aşkın ölçüsünü şöyle zikretmiştir;

1- Gaybî, "Divanı" MY s.9

2- Gaybî, "Divanı" MY s.74

3- Gaybî, "Divanı" MY s.59

4- Gaybî, "Mekarim-i Ahlak fi-Tarik-ı Uşşak" agm 18b

"Ehl-i hak katında muhakkaktır ki, "da'viye burhan aşık nişan dirler !". Pes her kim tarık-ı Hak'da ve sırat-ı müstakimdeyim deyu da'va iderse iki şahid-i adil gerekdir. Ki da'vasına muvafık ve mu'adil ola. Biri şeriat ve biri hakikat. Ve her kim aşk vü muhabbetden dem urub aşık-ı zat-ı kâdimin dirse ana dahi nişan gerekdir. Aşıklığı sırrı güneş gibi ayan ola. İmdi bu kıssadan bize hisse bu oldu ki, evliyayı izam ve meşayih-i kiram yolında her kesin edna mertabeye nail ve husu lesi mikdarı esmada vasıl olmasıyla kendi hevasına muvafakat ve zu'm vü pindarina mutaba'at eyleyüde kendin aşık-ı kâmil oldum sanub aşıklık da'vasın eylemesiyle aşık-ı kâmil olmaz. Madem ki, hizmet ve muhabbetde olduğu insan-ı kâmil şahadet eyleyüb temil-i şeri'at ve tarikat ve hakikat ve marifet eylemiş bir aşık-ı kâmil ve arif-i vasıl dimedikce".(1)

J- İNSAN

Yukarıda ifade edildiği gibi Gaybî, hakikat ve marifeti incelerken meseleyi insana getirmiştir. Hakikatta insan kendisinin ne olduğunu, marifette ise artık tamamiyle kendisinin ne olduğunu ifade etmiştir. Bu iki meseleyi anlatırken tamamiyle insanın özelliklerinden bahsetmiştir. Gaybî'nin bu konudaki fikirlerine yukarıda da yer verilmişti.

Eserlerinde bir kaç defa geçen Hakk'ın bilinmesiyle insan-ı kâmilin bilinmesini ve bunun nedenlerini ele alıp incelemiştir. Bu konuyu Fussilet Suresi'nin 53. ayetini de delil göstererek şöyle özetlemiştir :

Ve dahi, Cenab-ı Müstetabın kelâm-i kudreti ile yazılmış bir kitab-ı mergubsun. Kim senin vücudun hurufunun nukuşu ile tecelli-i Hüda zahir ve cemi'-i mezahire nisbet muzmir ü müstetir olan ma'nayı zat-ı bî-hemta güneş gibi bahirdir. Ve dahi sanursun kim suret ü ma'na cihetinden bir muhtasar cüsse olasin. Me'a haza alem-i ekber dinilen sana nisbet alem-i aşgardır. Zira 'inde't-tahkik alem-i ekber mazhar-ı sıfatdır. Alem-i aşgar hem mazhar-ı sıfatdır. Hem mazhar-ı zâtdır. Alem-i ekberde her nesne ki bi'l-kuvve mevcuddur. Alem-i aşgarda bi'l-fi'il şuhuddur. " سزیهم اياتنا فی الافاق وفي انفسهم حتى يتبين لهم الحق (Fussilet, 53)"(2)

Mevcûdat ile insan arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmiştir :

- 1- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 15a
- 2- age agm 14a

"Ve dahi, senin için senden tışara asla ihtiyac yokdur. Zira esma vü sıfat ve zatı ile Hak sende tecelli eylemişdir. Cemi' eşya sana muhtaçdır. Ve sana müştakdır. Ve cümlesi seninle teselli bulmuşdur. Ve senin rüz ü şeb Hakkı bilsem ve bulsam deyü endişen heman sendedir.

Ma'a haza cemi' kütüb-i asumanide mezkür ve sayir kütüb-i insanide mestur olan cümle senin akval ü efa'al vü evsaf ü ahkam ve ahvalindir. Cemi'isi senden gayri bir nesneden haber virmezler. Bil ki, fi'l-hakikati sensiz cümle eşya hayat ü beka bulmazlar".(1)

"İlim bir nokta idi cahiller onu çoğalttı"(2) şeklindeki sözü şöyle yorumlamıştır.

"Pes bize bu iki kelamın remz ü işaretinden ma'lüm oldı kim, 'inde't-tahkik "BA" vücut-ı 'alem ve "NOKTA" vücut-ı a-demdir. Her kim bu alemde neşe-i insana gelüb nur-ı 'irfan ve zevk-i vicdan ile kendi vücudundan âgâh olursa şeksiz vü şübhesiz 'ilim billah tahsîl eyleyüb 'ârif-i billah olur. Eğer kendi vücudı 'ilmi ki, bir noktadır, andan sebke almazsa cemi'-i kütübü varak bi-varak okusa 'ilm-i Hak'dan kalibine zerre mikdarı ısıklık toğmak ihtimali yokdur. " فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر والله غني عن العالمين

(Kehf, 18/29) Cemi' zamanda evliya 'arus-i Hüdâ'dır".(3)

Gaybî, insanın Allah'ın esma-yı husnası ile ilgilini şöyle açıklamıştır :

"İnsan el-câmi' ismine mazhardır. El-ismü'l-cami'-i hüvellah. buyurulmuştur. Ve harfi "M"'dir. Ve menzili muahhar-dır. Ve ta'yini meratib ve makamat ve menazili "rafi'u'd-de-recat ismine mazhardır. Ve menzili "şa"'dır" (4)

İnsanın var oluş gayesiyle alemin yapısı hakkında da şu bağlantıyı görmüştür;

"İnsan gayeti mevcuddur. Nefes-i insani yürekden kopub ağza varınca uzanub 28 hece harfi meharic itibariyle nice zuhur iderse alem dahi, nefes-i rahmanî olan 'amadan kopub insana varınca uzanub 28 alem-i meratib-i mukaddere i'tibariyle zuhur ider. Enfüsün âfâka ve âfâkın enfüse "haddü'n-na'li bi-n-na'l" mutabakatı bulunub Hakk'ın mütebeyyen olmasıyla".(5)

1- Gaybî, age agm 14a

2- Acluni, II 67

3- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 14a

4- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 73a

5- Gaybî, age agm 71a

a- İnsanın suretullah üzerine yaratılması:

" إن الله خلق آدم على صورته " (1) hadis-i şerifini de delil göstererek, insanın yaratılışı hakkında yapmış olduğu yorumlar, Sunullah Gaybî'nin hakkındaki menfi tenkitlerin en önemlilerindedir.

Gaybî'nin insanın yaratılışı ile ilgili fikirlerinde Seyhi İbrahim Efendi'nin etkisi açıktır. Sohbetname'de İbrahim Efendi'nin bu konudaki açıklamasını Gaybî, şöyle aktarmıştır.

"Sûret-i adem serapa lafzatullah nümûdarı olduğu gibi bazı eczasında dahi nümûne-i ism-i zât mevcuddur. Nitekim destini mürekkebe koyub beyaz kağıd üzerine kosan ism-i zât sûreti müşahede olunur. Lafzatullah budur buyurdılar".(2)

Şu beyitler Gaybî'nin bu konudaki fikirlerini hulasa etmektedir.

"Sûretullah üzre mahluk olduğumuz anladık
Anın için sûret-i ademde rü'yet bulmuşuz".(3)

İbrahim Efendi ve Gaybî'nin bu şekildeki ifadelerine dayanarak Gölpınarlı şu sonuca varmıştır;

- a- Bu hadisi sufiler aşırı yorumlamışlardır.
- b- Ademin soyu akıl fikir, anlayış, konuşma, hüküm, teklife kabiliyyet gibi sıfatlarla sıfatlandırılmıştır.
- c- Allah'ın sureti ve bu bakımdan da cisim olmasını kabul etmek taban tabana islamiyyet ile zıttır.
- d- Bu şekildeki ifadeleri "Ahd-i Atik'den uydurulmuşdur.
- e- Olgun insan ile Tanrı arasında hiç bir fark kalmaz.(4)

Gaybî ve Seyhi İbrahim Efendi'nin yukarıdaki ifadelerine Gölpınarlı'nın belirtmiş olduğu bu tür aşırı yorumlarından bahsedilebilir. Ancak Gaybî ve İbrahim Efendi'nin ifadelerinde çok açık olarak Allah ile insan arasında özellikle suret yönünden bir benzeyişin olduğundan ve dolayısı ile Allah'ın cisim olduğunu söyleyebilmek oldukça zor görünmektedir. Gölpınarlı'nın varlığını bilip, incelemeyeceği "Mekarim-i Ahlak fi-Tarik-i 'Uşşak" adlı eserinde Gaybî, Allah ile insan arasındaki benzeyişi ilgili ayet ve hadislerle göre şöyle açıklamıştır;

"İnsandan maada mezahirede tekabül-i esmaya kabiliyyet ve cemi'-i ezdad-ı câmi'iyet bulunub ahlak-ı ilâhi ile mütehallik olamaya liyâkat yokdur. Zira Cenab-ı Hak cemi' mevcûdatı halk eyleyüb emanet arz eyledi. Cümlesi tahammûlden ebâ

1- Buhari, İsti'zan 1 Müslim Birr 115, İbn Hanbel II 224, 251

2- Gaybî, "Sohbetname" agm s. 47

3- Gaybî, "Divanı" MY s.37

4- Bk. Gölpınarlı "100 Soruda Tasavvuf" s.66

itdiler. illâ insan itmedi. Zira insan suret-i ilâhiyye üzerine mahluk olmağa bir vecihle tehalluk-ı bi-ahlakullahâ kabiliyyet ve mahlukat üzerine emin olub 'adetullah üzerine a-
dalete liyakati vardır. Ol cihetden Cenab-ı Hak başına, " **أنتى جاعل** " (İsra, 17/70) tacin urub, " **ولقد كرمتنا بنى آدم** " (Bakara, 2/30) tahtına hilafete la-
yık gördi. Ve buyurdu ki; cemi' mahlukatımın içinde çünkü se-ni mümtaz u muhtar eyleyüb halifelige seza-var eyledim. 'ilm ü hikmetim mutezasınca hakkanî nazar ve hakkanî tasarruf eyle. Ta ki her hak sahibine hakkı eda olunub nizam u intizamıma halel gelmeye".(1)

Allah ile suret yönünden değil Allah lafzının resmi yönünden bazı organlarının benzediği ifade edilmiştir.

Gaybî, Allah'ın cisim olmadığını(2), insan-ı kâmilin cemi' esmayı ilahiyyenin mazharı olduğunu(3), açık olarak ifade etmiştir.

İnsanın Allah'ın sureti üzerine yaratılmış olduğu ile ilgili Gaybî'nin yorumları şöyle özetlenebilir ki, Gölpınarlı'nın şartları ile uyusmaktadır.

- a- İnsan cami'-i zat u sıfat ve esmadır.
- b- Cenab-ı Hak mutlak meçhul mertebesinde olduğundan Cenab-ı Hakkın bilinmesi insan-ı kâmilin bilinmesine bağlıdır.
- c- İnsan "mazhar-ı zât-ı kibriya ve mirat-ı cemal-i Hüda" olduğundan onun hassaları da Allah'a kapu mertebesinde dir".(4)

b- İnsanın kalbi ve gönlü ;

Kalb-gönül islâmî ilimlerin hepsinin üzerinde durmuş olduğu önemli konuların başında gelmektedir. Allah sevgisinin mekanı, imanın sahih iman sayılması için tasdikinin şart olduğu bu organ hadislerde muzğa olarak zikredilmiştir. Bütün vücudun ıslahının kendi ıslahına bağlı olduğu bu organ bir çok şairin şiirine konu olma özelliğindedir.

Bir çok tasavvufî istilâh gibi kalb-gönülde tarih içinde çeşitli boyutlar kazanmıştır. Doğruluğu kabul edilebilmekle beraber bu konuda ifrattan bahsedilebilir.

Suffilerin ilmin kaynağına dördüncü olarak kalbi eklemeleri onları diğer islâmî ilimler arasında en ayırt edici özelliği olmuştur. Kalbe tarih içinde "ilahi hitabın, keşf ve ilham mahalli, Allah'ın evi, ilahi genişlik, isim ve sıfatların

1- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fî-Tarik-ı Uşşak" agm 16b

2- Bk. age agm 23b

3- Bk. Gaybî, "Risal-i Esma" agm 83b, 84a

4- Gaybî, "Tarîku'l-Hak fî-Teveccühi'l-Mutlak" agm 2b

en mükemmel şekilde tecelli ettiği yer, ilâhi aleme ait hususları görmesi gibi meseleleri içine almıştır.(1)

İbrahim Efendi'nin tasavvufa dair yazmış olduğu meşhur kasidenin ilgili şu beyiti bu meseleyi özetler mahiyettedir.

"Tasavvuf kalb evinden masivallahı gidermekdir
Tasavvuf can-ı mü'min 'arş-ı rahman olmağa dirler.(2)

Hadis-i kutsî olarak bilinen ve özellikle tasavvufî muhitlerde üzerinde durulup izahı yapılan " ما وسعني ارضي ولا سماء ولكن وسعني قلب عبدی "(3) hadis-i kutsisini temel alarak yazdığı şiirleriyle Gaybî, Divan'ının en önemli konularından birisini oluşturmuştur.

Gönlün "hane-i Hüda ve darü'l-melikü'l-kübra" olduğunu hemen her risalesinde dile getiren Gaybî, şu şiirinde ise gönül incitmek ile Hakk'ı incitmek arasında fark olmadığını ifade etmiştir :

"Yere göğe sığmayan Hallaka bak
Gönüle sığmış anı itmiş durak.
Her safadan olayım Gaybî irak
Tek heman benden gönül incinmesin.

Ya ilâhi vir bana hulk-i 'azîm
Kulların kalbinde olayım mukîm
Razıyım olsun bana mesken cahîm
Tek heman benden gönül incinmesin".(4)

Tezkiye-i nefis ve tasfiye-i batın sonucunda kişi kendinden haberdar olur. Ve ilimlerin en yücesine ulaşmış olur.

Bir latifdir gönülden söyleriz taliblere
Kalb-i mü'min beyt-i Yezdandır buyurdu Mustafa.

Gönüle gir kim "ve men de hale kane amine"
Hakkın evidir ana giren emin olur şeha".(5)

"Hacemiz 'aşk-ı ezeldir bize andandır hitab
Dersimiz ilham-ı Hak'tır gönlümüz "Ümmü'l-kitab.

Bu vücudumuz kitab-ı 'ilm-i nafi'dir bize
Men arif fekad arif"dir çün kelim-ı müstetab".(6)

-
- 1- Bk. Uludağ, "Tasavvuf Terimleri Sözlüğü" s.274
 - 2- İbrahim Efendi "Divan" BEEK Genel 678 79b
 - 3- Temyiz, 150 Aclunî, II 195
 - 4- Gaybî, "Divanı" MY s.61
 - 5- Gaybî Divanı" ag nşr. s. 37, 38
 - 6- Gaybî, "Divanı" MY s.6

Hakk'ın bilinme yeri olarak Gaybî, gönülü göstermiştir.

"Hak'dan bize haber viren erler
Gönülde iste bul Hakk'ı didiler.
Hakk'ın cemalini ayan görenler
Gönülde iste var Hakk'ı didiler.

Gönül imiş Hakk'ın turacı
Anda yanar imiş zât-ı çerağı
Eyle gör aşk imiş Hakk'ın buracı
Gönülde iste var Hakk'ı didiler.

Gönül ili Hakk'ın gizli elidir
Andan haber viren gerçek velidir
Gaybî Hakk'a giden gönül yoludur
Gönülde iste var Hakk'ı didiler".(1)

İnsanı, insan-ı kâmil yapan, insan üzerinde bu kadar dikkat toplatıp mehdiyeler yazdıran insanın başka bir organı yoktur. Sebebini Gaybî şöyle açıklamıştır:

"Kühümüz keyfiyettir bizim aciz cihan
Kubbe-i dilde özünü gizlemiş settarımız.

"Şişe-i kudret durur dil inkisarından sakın
Akıbet berbat olur elbetde dil-azarımız.

Dar-ı mülk-i kibriyadır kalbimiz bil Gaybiya
Saltanat bulmak dilersek andadır hep karımız".(2)

İbrahim Efendi "dana oldur ki, anı görmen Hakkı görsem gamından azad eyleye"(3) ifadesiyle insan ve Hak yakınlığını dile getirmiştir. Bu konuda Yunus Emre'nin "hepsinden iyice bir gönüle girmektir" ifadesi ile aynı anlamı ifade eden bir nevi manevi miracdan bahseden Gaybî'nin şu beyitleri de dikkat çekicidir.

"Kutb-ı vaktiz meskenimiz ka'bedir daim bizim
Görmedik suretde ka'belik her dem hacıyuz".(4)

"Gönüle gel Hakkı anda bula gör
Gayrısı, yok yerlerde feryad imiş.(5)

"Arş-ı dilde ma'rifet mi'racın idin arifa
Vech-i ademden cemalî gösteren Hak'dır beğim".(6)

-
- 1- Gaybî, "Divanı" MY s.31
 - 2- Gaybî, "Divanı" MY s.36
 - 3- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s. 72
 - 4- "Gaybî Divanı" ag nşr. s.89
 - 5- Gaybî, "Divanı" MY s.39
 - 6- Gaybî, "Divanı" MY s.59

K- RUH :

Gaybî, ruhun genel özelliklerini rüya konusunda, kişinin uykusundan çıkıp Allah murad eylediği yerleri gezip ervaha ve başka yerlere mülaki olmasının sebeplerini izah ederken ele almıştır. Vahdet-i vücûd düşüncesinin temel niteliklerini ; "vücûd birdir. O'da Hakk'ın vücûdudur. O'nun vücûdundan başka bir vücûd yoktur. Bu vücûdun zahiri vü batını vardır"(1), şeklinde belirttikten sonra bu vücûdun batınî vechesine ruh-ı izâfî adını vermiştir. Bu şekilde belirtmiş olduğu ruh-ı izâfinin özellikleri ile ilgili fikrileri şöyle özetlenebilir

- a- Bu ruh-ı izafî bir nurdur. Baştan başa bu nurdan olan alemin canı hayatı ilmi ve iradetidir.
- b- Sınırsız olan bu nurun dibi, kenarı, altı, üstü, sağı solu, önü ve arkası yoktur.
- c- Mevcûdatın görmesi, işitmesi, söylemesi ve yürümesi bu nur ile olur.
- d- Kâinatın tabiat, hassa ve fiili bundandır.
- e- Cenab-ı Hak bu ruh-ı izafiye kemâl-i kudretinden bir kuvvet koymuştur ki, bununla şunlar oluşur :

"Bir lahzada gönüllere pervaz ider. Ve göz yumup açınca dünyayı cevlan ider. İrağı yakın görür. Gaybı hazır görür. Ve örtülüğü açık görür. Asla ana karanlıklar ve perdeler mani' olmaz. Duvarlar ve barular anı geru döndürmez. Deryalar vü ateşler ana zarar eylemez. Geçmiş karınları vü zamanları hazır gibi görür. Ve el'ân mevcûd olan dünyayı yok gibi görür ve ahireti bu günkü gün yaratılmış gibi görür. Bu ruh-ı izâfi cesedin dîdebânı ve câsusu ve gözcüsüdür. Eğer bu ruh-ı izâfi ona nefh olmadı halifelige müstehak olub mescîd-i melâikin olmaya. Ve bu ruh-ı izâfi gayet şerîf olduğundan ötürü iblis ona hased eyleyüb la'nete müstehak oldu. Bu ruh-ı izâfi ademe mahsus olub, halife olduğundan ötürü mahlûkat içinden anı mümtaz eyleyüb müstakîmü'l-kâme hizmetinde mukîm seydi a'la mertebesinde aleme nasib eyledi.

"Netice-i kelâm her salık ki, bu deryayı nur-ı izafiye irişmeye ve bu deryayı nurda gark olmaya anın yüzüne makam-ı vahdetden bir kohu komaya. Ve her kimse ki, makam-ı vahdete irişmeye ve her nesneyi yerlü yerünce bilmez ü görmez. Dünyaya kör gelür kör gider".(2)

Allah ile ruha aynı şey dememeye özen gösteren Gaybî, Allah'ın vücudunun batınına izâfiyetten dolayı ifadelerini seçerek kullandığı açıkça görülür.

1- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 105a

2- Gaybî, age agm 106a

"Neşe-i ademdir nefhaya kabil vücud
Ruh-ı Hak'dır nutk-ı adem dinmedi mi ruhuna.

Ademide hasıl oldu çün kemal-i tesviye
Arşına pes Hak Te'ala itdi andan istiva.

Çünkü ademiden yüzün gösterdi zat-ı kibriya.(1)

Ruhun uyanıkken idrakine his, uykudaki idrakine hayal ve hiss adını veren Gaybî, uyku ve uyanıklıkta idrak edenin ruh olduğunu belitmiştir.(2)

Gaybî, Allah'ın zât-ı mukaddesesi olan nur-ı hassa ulaşmayı tasavvufun gayesi olarak değerlendirmiştir. Buna göre ruhun nutfedeki eseri nüzûl olurken Allah'ın zâtına ulaşmakta urucdur. "Nur-ı hassa ulaşmanın "

و بهذا لله لنوره من يشاء
"(Nur, 24/35) ayetini delil göstererek Gaybî, nura ulaşmanın vehbi, ancak mücahede ve riyazat gibi durumları da tavsiye ederek bu nura kavuşabileceğini ifade etmiştir.

Ruh-ı izâfinin diğer isimleri olarak, cevher- i evvel, akl-ı evvel ve'l-kalem, ruh-ı azam, ruh-ı muhammedî, ruh-ı insanî adlarını da veren Gaybî ayrıca şu özellikler üzerinde de durmuştur:

"Bu ruh-ı insani ruh-ı izâfidir. Ve bu ruh-ı izâfi bir ruhtur. Ve bu bir ruh alem-i muhitdir. Alem ve alemin hayatı müdebbiri ve mutasarrıfı icad ü i'dam ve ihya vü imate ve iğ-raz ü izlâl ve i'ta-i mülk ü nez'u mülk anundur. Pes her kim kendi için pak ü saf ve sade eyleyüb ve gönlünü bu alemin nukuşundan pak ider ruh-ı izâfinin batını ki, nur-ı zâtdır ve nur-ı hasdır kendin içinde zahir olur... Ruh-ı izafinin batını dâim hazır u muhit-i alemdir. Eğer yüz bin kimseler geleler ve insan mertebesinde olalar ve isti'dat tahsîl ideler ruh-ı izâfi cümlesinin hayatı olur. Ve hepsinin ruhu olur. Eğer yüz bin kişiler gelseler ve evler yapalar ve evlerinde bahçeler düzeler, güneş cümlesinin orduş eyleye ve hepsinin önünün şem'i ola. Ve eğer yüz bin ev harab olsa güneşden hiç nesne eksilmeye ve artmaya. Güneş kendi halinde ola...Ruh-ı izâfi mülk ü melekût padişahıdır. Ve Allah Te'lanın zâtı ve sıfatı mazharıdır".(3)

Rüya bahsinde Gaybî, bedene hayat veren ahir-i eczayı asliyyesi mürebbi olan ruh-ı izafi midir veya nefsi izafi midir veya kuvaları mıdır bu serhlerden bilinir demmiştir.(4)

-
- 1- Gaybî, "Keşfü'l-âita Kasdidesi" BEEK Genel 161b
 - 2- Gaybî, "Risale-i Esma" agm 92a
 - 3- Gaybî, age agm 137b
 - 4- Gaybî, age agm 122a

Rüyada görülen er cinsi, gündüz, melek, ırmak, emtar, deniz, arş, semavat, kıraat, Şems, Kamer, Cebrail, İsrail, Mikâil, yıldırım gibi şeylerin ruhun şerhleri olarak değerlendirilmiştir.(1)

L- MELAMİ NESVE :

Melâmîlik kelime anlamı itibariyle "kendini kınamak, kınayanın kınamasına aldırış etmemek" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelime daha sonra bir neşve ve tarikatın adı olmuştur. Bayramiyye tarikatı da Osmanlı Toplumunda "Melâmîliğin" temsil edildiği bir kurum haline gelmiştir.

Tasavvufî neşvesinin büyük bir bölümünü Bayrami Melâmîliğinden alan Gaybî de bu terime zaman içinde yorumlarında yer vermiştir. Halk arasında kınanmayı arifliğin alameti olarak değerlendirmiştir. Divanındaki şu beyitler melametle ilgilidir ;

"Biz melâmî zümresiyiz vasfımız matbu değil
Zâhid-i zahir-peresti ürküdür etvarımız".

Biz muvahhid askeriyiz şimdi serden geçtiyüz
Hamdülillah önümüzde, Mansur'dur serdarımız".(2)

Gaybiya, sen gönlünde pinhan it heman
Çünkü maksudun senin afet olan şöhret değil".(3)

"Sohbetname"'deki şu ifade bu konuda şeyhinin ona etkisini açıklamaktadır;

"Müteşeyyiha meclislerine hazır oldukda hüddama dühan getirün emelim efendiler; 'Arif o'dur ki, 'aybını izhar hünerin ihfa eyleye".(4)

İbrahim Efendi hakkında halkın sû-i zanlarında O'nun kemâline bir delil olarak saydığı olay da şöyle geçmiştir;

"Sakızlı Hüseyin Hazretleri bu fakire nakil eyledi ki, Şarih-i Fusus 'Abdi Efendi Hazretlerine, Aksarayı İbrahim Efendi Hazretlerini nice bilürsüz deyü sual eyledim. Buyurdılar ki, 'uzama-ı meşayihdan 'asrının feridi ve kibar-ı evliyadan vaktinin vahidi bir adem bilürüz. Sultanım ya bu halk

-
- 1- Gaybî, age agm 121a
 - 2- Gaybî, "Divan" MY s.37
 - 3- Gaybî, "Divan" MY s.55
 - 4- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.71

arasında zendeka vü ilhadla ma'rüfdür, ana ne buyurursüz didim. Siddıklardan yetmiş adem fülân kimse mülhid ü zındıktır dimedikce mertebe-i velayate kadem basılmaz. Anın 'ulüvv-i şanına ve gayet kemâline ve bizim sözümüzün sadakatine halkın ol töhmeti şahid ü kâfidür".(1)

Gaybî bu şekilde düşünmesine rağmen halkın kendi aleyhine yaptıkları sû-i zandan son derecede rahatsız olmuştur.

"Şer bozdular Gaybî hünersiz dediler
Ye'cüc gibi baş ezdiler zamane dervişleri".(2)

Ayrıca şu ifadeleri de bu neşeye ve O'nun Melâmîlik hakkında yukarıda ifade edilen fikirleriyle tenakuz teşkil etmektedir :

"...talib-i Hakk'a lazım ve aşık-ı sadıka mühim olan budur ki, ahlak-ı hamide ile tahallukda, evsaf-ı pesendide ile tahakkukda bir makama vasıl ve bir mertebeye nail ola ki, meyân-ı halkda destan ve elsün-i nasda zikr-i cemil-i cevlan ey leyüb halk-ı alem anın akval u ef'alinden sadır olan ahlak-ı tayyibesine nazır oldukda bi'z-zaruri hüsn-i zanna düşüb bu alamet ve bu haslet erbab-ı kerâmet olan ehl-i velayetden gayride bulunmak mühaldir deyü şahadet eyleyeler".(3)

Kendisi kınandığı zaman bundan rahatsızlık duyan Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye", "Hüda Rabbim Manzûmesi" ve "Akaidnâme" gibi risalelerininide hakkındaki sû-i zanları hafifletmek amacıyla telif etmiş olduğu yukarıda izah edilmişti. Babası ve Şeyhi İbrahim Efendi hakkındaki sû-i zanları bunların kemâline delil göstermiş olmasına rağmen, bu türlü ithamları kendi kemâli için delil göstermediği gibi rahatsızlığını da dile getirmiştir.

M- RÜ'YA:

Gaybî, iyi düş görmenin sebeplerini nefse, bedene ve hem nefse hemde bedene ait olarak üçe ayırmıştır.

Nefse ait sebepler olarak, teveccüh-i tam, doğruluğu adet edinmek, nefsin ruhani aleme meyl etmesi, nefsin noksanlık ve ayıplardan temizlenerek bedeni meşguliyetlerden dönerek, ahlak-ı ilâhi ile sıfatlanmayı görür.

iyi düş görmenin bedene ait sebeplerini ise bedeninin sağ olub hasta olmaması, şahsi mizacın mu'tedil olması, dimağında

1- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s. 91

2- Gaybî, "Divan" MY s.79

3- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fî-Tarik-ı Uşşak" agm 25b

mizacı mu'tedil olmak gibi konuları saymıştır.

Hem nefse hem de bedene ait olan etkenlerden ise bedeni ibadetleri yerine getirmek, ifrat ve tefritte olmamak devamlı abdestli olup zikir ve vird ile meşguliyeti görmüştür.(1)

İnsanların çoğunun düşlerinin yanlış çıkmasının sebepleri olarak şunları zikretmiştir ;

"İnsanlardan çoğunun dimağları hatalıdır. Sahih dimağ sahibi değildirler. Nefisleri dünyevî lezzetlere fazlaca meşgullerdir. Hayal güçlerini fasit hayallerde kullanırlar. Hayvani şehvetlerde münhemindirler. Şeri'ata muhalif fasit amel-leri yapmaya harisdirler. Bunlar hepsi karanlıktır ve ziyadece perde getirir. Hayal kuvveti kangı hatıraya mukayyed ise uykuda da aynısını görür. Rüyada görülenlerin hepsi zahirdeki hallerin neticesidir. Zahiri hal hayır ise hayır şer ise şer görülür. Bu yakaza içinde geçerlidir".(2)

Gaybî, düş görmeyi üçe ayırmıştır. Birincisine "اضغاث احلام" (Yusuf s. 12/44) denilen ve şeytandan tahfif olunan rüya, ikincisine gündüz görülen havadır ve rüyayı salih denilen vahiy mertebesinde değerlendirdiği Allah'dan olan rüyayı salihadır. Üçüncüsünün özelliklerini şöyle sıralamıştır:

- a- Peygamberliğin kırk altıda biridir.
- b- Görüldüğü gibi çıktığından tabirine muhtaç yoktur.
- c- Bu rüyaya keşifte denilmektedir.

Gaybî, hataların rüyada olmadığını rüyalardaki hatanın rüyayı tabir eden muabbirde olduğunu belirtmiştir. Buna göre de rüya tabir edecek olan kişide şu özelliklerin bulunmasını belirtmiştir :

- a- Sahibü'd-dimağ olmalıdır.
- b- Hatırından cemi' alemleri çıkarıp kalb ile Allah zikrine Allah ile fariğ olub, tezkiye-i nefis ve tasfiye-i batın yapmanın yanında şeriatin edeblerine uymayı, takvayı, amel-i salih işlemeyi, ilm-i ledün verilmiş olmayı ve ruhani kuvvet hasıl etmiş olmak gerekir.
- c- İlâhi esmaları ve bu esmalardan zahire ve batına taalluk edenleri bilmelidir.
- d- "Her şeyde tecelli eden Allah'dır" tecelliyatını bilib andan ictinab eylemelidir.(3)

1- Bk. Gaybî, "Risale-i Esma" agm 94-b

2- Gaybî, age agm 94b

3- Bk. Gaybî, age agm 96b

Bu meseleyi ayet ve hadislerle de temellendiren Gaybî, peygamber zamanında rüya tabir ettirmenin vacib, sahabe zamanında mendub diğer zamanlarda da ehline tabir ettirmenin mübah olduğu sonucuna varmıştır. Rüya tabir ettirmenin zamanı olarak sabah namazından sonraki zaman dilimini, rüyayı görenin unutmuyacağını, muabbirin zihninin açık ve tacili içinde her hangi bir sebebin olmamasını belirterek özellikle tavsiye etmiştir.(1)

Rüya tabir ettirmenin nedenleri olarak şunları belirtmiştir.

- a- Mübessirat peygamberliğin kırk altıda biridir.
- b- Salığın durumu rüyası ile bilinir.
- c- Ruya Cenab u Allah'ın nurundan bir nurdur.
- d- Peygamberliğin en evvel makamıdır.
- e- Rüya vahiy mertebesindedir.(2)

N- TEVECCÜH :

Gaybî, Cenab-ı Hakk'ın zikir, muhabbet, tasfiye-i batın ve tezkiye-i nefis ile de bilmenin zorluğunu belirterek sonra Hakk'ı bilmek için insan-ı kâmile teveccüh etmenin gerekliliğini şöyle izah etmiştir :

"Cenab-ı Hak ise aşık-ı vücūd-ı mutlaka nisbet mechül-i mutlak mertebesinde bulunmağa zihnini ona teveccühi müte'assir belki müte'azzir olub la-cerem muhabbet-i mevla "

ان الله خلق ادم على صورته " (3) şehadetiy-le cami'-ı zât u sıfat ve esma olan insan-ı dānāya muhabbet-den ibaret olmağa teveccüh ona müyte'ayyen oldı. Nitekim bu ma'naya remiz ü îma eyleyüb buyurmuşlar :

"Sol mürîd kim yolu toğar yolu Hakk'a
Bir nişanı vardır anın mutlaka
Evvel gerekdir şeyhine Hak'dır dise
Hak'dan gayrı bir işi yokdur diye".(4)

Teveccühle ilgili fikirlerini şu şiirinde hulasa etmiştir :

"Hüdâ'ya irmek istersen Hüdâ'ya irmişi sen bul.
Cü buldun yoluna harc eyle malı, cismi, canı.

Ana sol denlü gönül vir ki, gayrın sevgisi kalksun.
Sakın ayırma gönül gözün yüzünden kible bil.

Seni sen Hak katında otururam söyle farz eyle.
Gönül yüzün ayağına sürüb özinü kıl fâni.

1- Gaybî, age agm 92b

2- Gaybî, age agm 93a

3- Buhari Istizan 1, Müslim Birr 115,

4- Gaybî, "Tariku'l-Hak fî-Teveccühü'l-Mutlak" agm 43b

Anun sevgisi gönlünü şu denlü eylesün fânî
Neye baksan gözine görüne ol pîri ruhânî

Bu hal üzre gice gündüz gönül bekler isen
Görünür yüzüne şübhe idinme Vech-i Yezdânî".(1)

Gaybî, teveccühü kelime-i tevhid ile de şöyle irtibatlan-
dırmıştır ;

"Pes hakikat-ı teveccüh nefy ü isbatdan ibaret oldı. "La ilahe illallah" kelimesinin mazmunudur. Eger sen yüz bin ker-
re "La ilahe illallah" disen batınında ve kalbinde minval-i
meşruh üzre mezkûr olan mülahaza bulunmaya, ma'nen ol kelime
yi dimemiş olursun. Eger nefy ü isbatın me'ani-yi hakikisini
sıfat-ı mezkûr üzre gönlünden ale'd-devam mülahaza üzre olub
lakin "La ilahe illallah "kelimesine iştiğal üzre olmasan yi-
ne hakikatde daim zikirde oluyorsun, buyurdılar".(2)

O- AHLAKI

"Mekârim-i Ahlak fi-Tarîkı Uşşak" adlı eseri tanıtılır-
ken de ifade edilmiş olduğu üzere Gaybî, ahlak konusundaki
fikirlerini belirtmek için müstakil bir eser telif etmiştir.

Bu eserinin ilk cümlelerinde, Zariyat Suresi'nin 56. a-
yetini delil göstererek insanı ruh ve cisim olarak iki kısım-
da mutala etmiştir. İnsanın yaratılış amacını Allah'a ibadet
etmek ile izah eden Gaybî, ibadeti de zatî ve sıfatî olarak
iki kısma hasr etmiştir. Zâtî ibadete ilim, sıfatî ibadete
de amel adını vermiş ilimden gayenin marifetullah ve amelden
muradın da Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak olarak değerlendiri-
miştir. Bu özelliklerde ifade ettiği ilim, amel ve ahlak ara-
sındaki ilişkiyi şöyle ifade etmiştir:

"Pes, cemi' seyr ü sülükün ve cümle makamâtın me'âbı ve
kemâlat-ı ilâhiyyeye tâlib olan ademinin kemâlî "rasû'l-'u-
lûmi ma'rifetullah" mucibince ma'rifetullah ile mütehakkık
olmaktır ki, mertebe-i zâtdır. " تخلقوا باحلاق الله
hükmünce ahlakullah ile mütehakkık olmaktır ki, mertebe-i
sıfatdır. Madem ki sıfatla tahalluk bulunmaya zâtla tehalluk
bulunmaz. Ahlak-ı ilâhiyye ise fi'l-hakikati neqt-i ilâhiy-
yedir ".(3)

Allah'ın ahlakıyla sıfatlarının aynı ve Allah'ın ahlakının
insanın yaratılışında var olduğunu belirten Gaybî, bu anlamda
ahlakı hemen her süfi gibi cemâlî ve celâlî olarak ikiye a-
yırmıştır. İnsanın ahlakının birisine doğuştan gelib kesbe
muhtac olmayıp değişmeye müsait olmayanına ; cibillî, ah-

1- Gaybî, age agm 44a

2- Gaybî, age agm 45b

3- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fi-Tarîkı Uşşak agm 15b

lak-ı hamîde sahibine benzeyerek kesbe muhtac olduğu için tahalluk adını vermiştir. (1)

Gaybî, üsve-i hasene olan Hazret-i Muhammedin(s.a.) ahlakı ile ilgili şu yorumda bulunmuştur :

"Pes bu tahalluk tahsilinin ise tarik-i latîf-i mütemmi mi mekârim-i ahlak olan Hazret-i Cevami'u'l-kerimin şer'-i şerifidir. Nitekim buyurmuşlardır ki, " انما بعث لائم
مكارم الاخلاق (2) ma'na-yı hakikisi budur ki, enbiyayı salifenin şerayi'leri mahsusa olub ammeye meb'us olmadıkları haysiyetden anların şeri'atlerinde mekârim-i ahlak bi-tamamiha mevcûd olmamağla, Hazret-i Hatem-i Enbiya, tetmîmi mekârim-i ahlak ve mehâsin-i ef'al, için ammeye meb'us kılındı".3

Gaybî, ahlakın kısımlarını ve Allah'ın ile ilgisini ise şöyle şerh etmiştir :

"Pes ahlak, mekârimdir ya sefsafdır. Mekârimi cümle şer'-i şerifde zikir olunmağla müte'ayyin olub "esseyü yenkesifü biziddihi"(4) mazmununca mukabele vü ziddiyet ve nehy-i tarik ile sefsafi dahi mütebeyyen oldı. Ve lakin " ان الله يحب
متعال الامور ويكره سفسافها (5) buyurulmak ile sefsaf ki, kibir ü 'ucûb ve hırs ü buhl ve şehvet ü gadab ve bunların emsali sıfat-ı mezmûmelerdir. Anlar için kibel-i şer'den me'arifi beyan olundu ki, kaçan biz evvel sefsafı ta'yin olunan me'arif üzerine icra ilen mekârimiyete avdet eyleyüb zimma'iyet nâmı mürtefi' olub hamîdiyyeye mübeddel olmakla cem'ian mekârim olub, asla sefsafı kalmaz. Pes bu ci-hetden olan eşyanın küllisi ahlakullah olub ve cümlesi mekârim olur. "Külî ma-fi'l-kevnî ahlakuhu fe-külîha mekârimun" deliliyle zira Cenab-ı Hakk'a zid olmadığı gibi ahlakına dahi zid olmaz. Hazret-i Resul-i Ekrem Hazretleri'nin mekârim-i ahlakın tetimîmî için ba's olundum" buyurdularının hikmeti bu cihetdendir".(6)

İlâhi ahlak ile ahlaklanabilmenin yolunu izah etmesi açısından, yukarıda da geçtiği üzere, Allah(c.c.), Kuran-ı Kerim ve Hazret-i Muhammed'in ahlakı arasında şöyle bir bağlantı kurmuştur.

"Her mürid hareketinde hükmi şer'a nazar ve sairin muamelesi cihetinden gayrı muameleden hazar olub şer'den tışara bir kadem ve hükmi şer'a muhalif bir dem urmayasın. Ta ki, cümle ahlakın ahlak-ı rabbani olub 'indellah me'mun ve sahib-i nur-ı ilahi olasın".

1- Gaybî, age agm 17a

2- Muvatta, 904 Dürer, 59

3- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fi-Tarik-ı Uşşak" agm, 15b

4- "Şey ziddıyla inkışaf eder".

5- Allah ali işleri sever, çirkin işleri ise kerih görür.

6- Gaybî, age agm 16a

"Pes rivayet olundu ki, Hazret-i Aişe'ye Hak Te'ala, Ha-
bibî Muhammed Mustafa hakkında " انك لعلی خلق عظیم "

(Kalem, 69/4) buyurmuş. Acaba Hazretin hulki ne ola deyü su-
al eylemişler. Buyurmuşlar ki, Kur'an idi. Pes ma'lûm oldu
ki, Hazret-i Kur'an Cami'-i Ahlak-ı Rahmandır. Zira "

ان للقران ظهرا وبطنا " (1) mücibince Kur'an'ın zahiri var batını var.
İnsanın dahi zahiri var batını var. Her kim ki, Kur'an'nın
zahiri ile zahirin rast ve batını ile batınını rast eyledi
hulk-ı azîm ile muttasıf club ahlak-ı ilâhî ile mütehalik
oldu". (2)

Ahlakın edeben mekâriminin Hakk'a ve sefsafında halka
nisbet edildiğini bunların aslında hepsinin Hakk'a ait oldu-
ğunu belirten Gaybî, ahlakı cemâlî, celâlî ve kemalî olarak
olmak üzere üçe ayırmıştır. Celâl ciheti galib olan ahlaka;
hayvanî, sebba'î, şeytanî ve cemâl ciheti galib olana; melekî
cemâli celâle galib ve celâli cemâle mağlub olanına da; in-
sanî, nebevî ve ilahî ahlak denildiğini belirtir. Gaybî, bu
ahlakların her birini uzun uzadıya bilinen insani hareketler-
le özdeşleştirerek özelliklerini anlatmıştır. (3)

Ahlakın mekâriminin bilinme yolu olarak aldatabileceğine
istinaden rüyanın seçilmesine karşı çıkan Gaybî, bunu yerine
insanın önemli iki hassasını oluşturan fikir ve endişelerin
tahlil edilmesini belirtir. Buna göre insanın hatırına ge-
len şeriata uygun fikir ve endişelerin Hak'dan gelip hepsi-
nin güzel olduğunu, şeriata uymayan hatıra ve fikirlerin de
batıl olduğundan dolayı kötü ahlaka delalet ettiğini belirten
Gaybî, bunları düzeltmek için seyr ü sülûkü tavsiye etmiştir.

Seyr ü sülûkün önemli dört merhalesi olarak değerlendiri-
miş olduğu olduğu şeriat ile kişinin sözünün, tarikat ile fi-
illerinin, hakikat ile huylarının ve matrifet ile de zatının
temiz ve istenilen mertebeye ulaşabileceğini belirtmiştir. (4)

G- ZÜHDÜ UNSURLARI:

a- Uzlet:

Sine-i safî ve kalb-i nuranî gibi salîğe gerekli olan bu
iki özelliğin elde edilmesi için uzlet ve halveti gerekli gö-
ren Gaybî'ye göre insanlara gelen belalar ya elinden ya di-
linden ya da gözünden ya da kulağından gelmektedir. İnsanlar
bu organlarıyla kendilerini ilgilendirmeyen meselelerle icra-
da bulunurlar. Bu unsurların belalarından kurtulmak için
halvet ve uzleti "tarikatımızın resm-i ayini değildir" deme-
sine (5) karşılık gerekli görmüştür.

1- "Kur'an'ın zahiri ve batını vardır". Ittihaf 4/527

2- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fi-Tarik-ı Uşşak" agm 16a

3- age agm 17a

4- Bk. age agm 18a

5- Bk. age agm 19b Ayrıca Gaybî, "Risale-i Esma" agm 77a

Sufilikde her şeyi toplayan, ahlak-ı nafinin on iki maddesinden birisi olarak da değerlendirdiği(1), uzleti, salığın ortada yapması gereken bir hareket olarak görmüş olan Gaybî, uzletin şu özellikleri üzerinde de durmuştur.

"Suretle hakdan ayrılıb mana ile halk arasında olmayı değil batının faydası olmayan nesneden geri tutarak uzlet gerçekleşmiş olur".(2)

"Inde't-takhkîk uzlet ol değildir ki, bir kimesne suret ile halkdan ayrıla. Ve ma'na ile halk arasında ola. Uzlet ol-
dur ki, bir kimse kendi batınını bir nesneden ki, onda faide olmaya giru tuda. Ve kendi batınını giru tuttu, batını muvakaatıyla zahirin dahi giru tuda. Ve bir köşe ihtiyar eyleye ki, ziyade beğenilmiş ola".(3)

b- Takva:

Adab-ı sülûk içerisinde değerlendirdiği kavramlardan birisi de müttaki olmaktır. Takvayı; şirk, haram ve şüphelerden sıyrılıp hacet bildirmekten uzak durmak olarak değerlendirmiştir. Müttaki olmayı "sıfat-ı hamide, ahlak-ı pesendideyle mevsûf ve mütehallik olmaktır. Sıfatları Hak sıfatı, işleri Hak işleriyle örtülmek ve vücudu vücud-ı Hak ile örtülmüş olmak da takvanın ayrı bir merhalesidir. Haram yememek, haram işlememek, kimseyi mahrum etmemek helalden ihtiyacı kadar yemek, zaruret kadar giyinmek, zaruret miktarıyla kifayet etmeyi tavsiye eden Gaybî, harama bulaşmamak konusunda da önemli uyarılarda bulunmuştur.(4)

c- Terki:

İnsanların akıllılarının dünyayı terk eden, ahmaklarının ise dünya talibi olanları olarak değerlendiren Gaybî, dünyaya talib olmayanlara dünyadakiler hizmetçi olurken dünyaya talib olanların da dünyaya hizmet ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca dünya zineti olan mal ve mensıba talib olunulmamasını tavsiye etmiştir.(5)

Müntehinin terki için gayr, mübtedinin terki de nefsinin muratları ve lezzat-ı cisminden yüz döndürmektir. Lezzetlerin hiç birisini nefesine erdirmemeyi, zahire taalluk eden nesnelere kaçınmayı da tavsiye etmiştir.

"Mühtedinin terkini ihtiyarını terk etmek ve razı olmak, Muradı terk etmeyi salıkların makamlarının başlangıcı, ihtiyarı terk etmenin de balıkların makamlarının gayesi olarak

1- Bk. "Mekârim-i Ahlak fî-Tarik-ı Uşşak" agm 25b

2- age agm 19b

3- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 77a

4- Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fî-Tarik-ı Uşşak" agm 20b

5- Bk. Gaybî, age agm 20b

görmüştür. (1) Bu konudaki fikirleri Şeyhi İbrahim Efendi'nin şu beytini serh eder mahiyettedir.

"Bidayetde tasavvuf süfi-yi bî-can olmağa dirler
Nihayetde gönül tahtına sultan olmağa derler. (2)

d- Şükür ve sabır:

Nimeti bilmek, nimeti vereni bilmek ve nimeti mahalline sarf etmek olarak şükürün üç boyutundan bahseden Gaybî, azizlik, hürlük, kabul ve reddin kendi lehine olduğunu bilmediği için razı olamayı sülükün edebleri arasında zikretmiştir. (3)

Mihnetinde nimetinde kişinin kendi makamına göre arız olduğunu bir örnekle dile getiren Gaybî, mihnete de sabır edilip şükredilince nimetin kendine çekileceğini belirtmiştir. Şükretmeye güç yetmezse razı olmayı, razı olmaya da güç yetmezse sabırlı olmayı tavsiye etmiştir. (4)

e- Sulh:

Gaybî, sulhu, Allah'ın yarattıklarıyla sulh üzere olub halkı zemm etmemek olarak tanıtır.

Az yemeyi, az uyumayı, az söylemeyi, dânâ ile sohbeti, masivayı terki, uzleti, kanaati, şöhretsizliği, iyi iş işlemeyi, iyi söz ve iyi huy kazanmayı marifeti evliya ve enbiyanın hilyesi, sebeb-i hidayet ve ferağ-ı haletleri olarak değerlendirmiştir. (5)

Kemâlata balığ ve nail olandaki on iki haslet arasında terk, takva, sulh, azar eristirmemek, rahatçı olmak affetmek, büyüketici ve davacı olmamak, tavzu, medh etmemek, insafı kendinde aramak, kanaatkar olmak gibi hasletleri saymıştır. (6)

Eserleri tanıtılırken belirtilmiş olduğu üzere bazı kesimlerin tarikatın kurallarına uymadıkları için aleyhlerine uygun olmayan zanlarda bulunduğu ifade edilmişti. Bu türlü ithamlara karşı cevabı sert olmuştur. Tevazuyu ve şeriat ve tarikatın kurallarına uymayı şöyle dile getirmiştir;

"...zahirleri ile adab-ı şeriata ri'ayet ve batınları ile adab-ı hakikate hamayet üzere olalar. Kendilerine sü-i zan üz-

1- Bk. age agm 25a

2- İbrahim Efendi, "Divan" agm 90a

3- Bk. Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fî-Tarik-ı Uşşak" agm 21b

4- Bk. Gaybî, age agm 21b

5- Bk. Gaybî, age agm 25a

6- Bk. Gaybî, age agm 25a

re olub özlerin nâ-tamam bileler. Hüsn-i zann kişiye enaniyet ve vücûd bağışlar. Vücûd ise sahibini kemâlullahdan mahcûb ü matrut eyler".(1)

Suffliği ahlak, ahlakda üstün olanı da sufflikde üstünlüğün ölçüsü olarak zikreden(2) Gaybî, zühdî unsurları seyr ü sülükün, seyr ü sülükü tarikatın, tarikatı da insanın manevi olgunlaşması için şart koştur. Bu fikirlerinin biri diğerini tamamlar mahiyettedir.

R- ALEM:

Gaybî, hayal, misal-i mukayyet ve berzahın uyku ile ilişkisini belirtirken kendinden önceki sufîlerin büyük bir kısmı gibi alemlerini beş grupta inceleyerek bunlara hazarat-ı hams demiştir. Zât, esma, sıfat, ef'al, misal ve hayal, his ve müşahede alemleridir ki, ilk üçü ulûhiyyet son ikisi ise rububiyettir.(3)

Bu alemlerin özellikleri şöyle özetlenebilir.

- a- Cenab-ı Hakk'ın zuhur ve buruzuna hazretlerdir.
- b- Aşağıda olan yukarıdaki için misal ve sürettir.
- c- A'la alem, gayb-ı mutlak. Menzili alem-i şehadettir. Diğerleri ise hazerattır.
- d- Alem-i şehadette olan alem-i misalde olan şeyin misalidir.
- e- Alem-i şehadette olan şey sun'-i rububiyetden bir şe'n ve surettir.
- f- Her şey ki, şundan hazret-i rububiyette vardır. O şey esma'ullahdan bir ismin muktezası ve sıfatullahdan bir sıfatın suretidir.
- g- Her sıfat zât-ı Bâri için bir vechedir. Ekvandan bir kevnde zât-ı Bâri anıyla burçz ider.
- h- His ve şehadette zahir u ayan olan mana-yı gaybinin suretidir. Vech-i Hak'dan bir vecihdir. Hak anıyla ayan olmuştur.(4)

Alemin, Hakk'ın tecellisi olduğunu ise şöyle anlatmıştır.

"Zât-ı Hak olan ümmü'l-kitabdan ma'nayı 'ilm-i külli nazil olmalı ola. Bu mana önce alemin kalbi olan nefes-i külliyye bu da levh-i mahfuzdur nazil olur. Ondan alem-i misale gelür ve tecessüd ider suret bağlar. Oradan alem-i hisse gelür ve tahakkuk ider. Göz ile alem-i şehadette görülür".(5)

- 1- Gaybî, "Risale-i Halvetiyye-i Bayramiyye" agm 14b
- 2- Bk. Gaybî, "Mekârim-i Ahlak fi-Tarik-ı Uşşak agm 16a
- 3- Bk. Gaybî, "Risale-i Esma" agm 107a
- 4- Bk. age agm 106 a-b
- 5- age agm 107b

Gaybî, hayal ve misal alemlerinin özellikleri olarak şunları zikretmiştir.

- a- Hayal, misal, berzah ve suver aynı manayadır.
- b- Mutlak hayalle mutlak misal ruh alemiyle hiss alemi arasındır.
- c- Berzah dünya neşesiyle ahiret neşesinin ortasından ayıran bir şeydir.
- d- Vehimdir ve vehimden başka vücudu yoktur.
- e- Suver de süretin cemidir. Cami'u's-suver anlamı taşır.
- f- Suver alemden kinayedir. Ve nurdan bir karındır.(1)

Suveri aleme benzeterек özelliklerini de, söyle dile getirmiştir.

- a- Boynuza benzetirsek boynuzun bir tarafı dar ve bir tarafı geniştir.
- b- Alemin dahi bir tarafı dar ve bir tarafı geniştir.
- c- Alemin şekli olarak merkezden dışarı doğru yerden arsa doğru aşağısı geniş yukarısı dardır. Ekvanda bundan daha geniş yoktur. Mevcud ve madumu toplamıştır.(2)

Gaybî, hayal aleminin özelliklerini söyle izah etmiştir :

"Mutlak hayal bir hazrettir ki, şey olan ve olmayanı mevcûd vü ma'dumu cami' u şâmilidir. Mevcûdat-ı ayniyye ve madumât-ı gaybiyyenin ayinesidir. Bütün esyanın misalleri bu alemde vardır. Bu alemde araz, cisim, mecruriyyatdan her mevcud için hareket, sekenat, evza, heyet, tohum, revayih için misal vardır. Kendi zatıyla kâimdir. Hayal alemi gayr-ı mütenâhidir".(3)

Gaybî, beş alemden alem-i şehadeti asıl diğerlerinin de alemin ferî olarak, ona tabî olmasını söyle belirtmiştir :

- a- Cemi' meratib alem-i ecsamda menutdur.
- b- Ecsam mürtefi' olsa ervahdan ve ervahın gayrî bir şeyi bâki kalmaz. Şerefi cümle hisdedir.
- c- Hissin şerefi ayn-ı Hakdır.
- d- Neşeyi ahiretin kâmil olması hissın vücûduyla olur.
- e- Hakkın hulefaları kuvay-ı hissiyedir.(4)

Gaybî, alem-i his ve alem-i şehadetin aslının Hak olmasına "سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَّبِعُونَ لَهَا الْحَقَّ" (Fussilet, 41/53)

- 1- Bk. age agm108b
- 2- Bk. age agm 109b
- 3- age agm 109b
- 4- age agm 110a

ayetini delil göstermiştir. Afakı; alem, enfüsü de ; alemin ruhu olarak olarak tanımlamış, alemi, insana benzeterek, alemin suretine afak ruhuna da ise enfüs adını vererek bu ayetin anlamını şöyle belirtmiştir :

"Enfüsde vü afakda olan ayetimiz onlara gösteririz. Hatta görücüler için Hak ne idüğü mütebeyyen ola. Ya'ni bi-hasebi'z-zahir enfüsde vü afakda olan eşhas-ı mahsusa-i gayri ma'hude fi'l-hakika bir vücüd olub ve olda Hak vücüdü idüğü Hakkanî nazar eyleyenlere aşikâre ola".(1)

İnsanın nefesinden sadır olan mahrecler ve ama olarak nitelediği nefes-i rahmaniden sadır olan kelimelerin 28 olduğuna dayanarak alemin ecnasının eksik ve fazla olmadan 28'e münhasır olduğunu ifade eden Gaybî, nefes-i Rahmani'den yaratılmış olan alemin elemanlarını, akl-ı külliden insan mertebesine kadar sırasıyla ele almış, harflerini, mazharı olduğu ismi açıklamıştır.(2)

Hurufilere göre; "cilve-i ilâhi, kelamdır. Kelamda nefsi ve lafzî olarak ikiye ayrılır. Lafzî kelam 32 harfden oluşur. Kainatın aslı yoktur. Cismanî alem harflerin tekibinden oluşurken hakiki mevcut kelamdır. Kelamda ezeli kudretin cilve-sidir. Cisim olan her şey Hak'ın esma ve sıfatından birine mazhardır. Cismanî alem alem-i mazhardır. Hakkın esma ve sıfatından birine mazhar olan mevcûdât-ı hayaliyye alem-i demekdir".(3)

Gaybî, Allah'ın varlığı karşısında alemin yokluğunu şöyle anlatmıştır :

"Cümlede sâni ehaddir, her ne varsa az ü çok
Biri yüz bin gösterir varlık ehaddi. Varı yok.

Gösterici varlığı yokluk durur bellü beyân
Varlığın yoklukda izhar eyledi ün bî-nişan".(4)

"Hak budur kim Hak bilinmekden münezzehtir zâtıdır
Yaradılmış zâtının varlığına isbatıdır.

Alemin her giz vücüdü yoğ iken var görünür
Sol saraya benziyor ayn ile sûret görünür.

Çün adem alem durur adem alem durur bî-güman
Bu adem-ayinesinden vech-i bâkidir heman.

-
- 1- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 110
 - 2- Bk. age agm 70a ve 73b arası
 - 3- Bk. Uçman Abdullah age s. 203
 - 4- "Gaybî Divanı" ag nşr. s.185

Zât-ı pâke âyinedir zerrât-ı âlem serbeser
Her eserde ol müessir her eser andan eser".(1)

Alemin "KÜN-fe-KAN" ile oluşmasını şöyle izah etmiştir :

"Söyle farz eyle bu alem bir büyük ebdan durur
İç i bir ünle dolu alem sana yeksan durur.

Ol büyük ebdan eyler tecelli ol bir gün
Ol bir ün hükmünde devr eyler bu çarh u ay ü gün.

Ol bir ündür harfi yok terkibi yokdur bî-nişan
Ol bir ünden zindedir bil akl u ruh vü cism ü can.

Ol bir ündür her zuhur cisminde olur bir nefes
Ol bir ündür her nefesde zahir olur söz bes.

Budur enfas-ı zaruriyye cihanın canıdır
Çar anasır, çar tabiat suretidir ol ünün.

Surda bir âvâz bir ündür hakikat bil yakîn
Kim işiden ölülerden dirilir ayne'l-yakin.

İki âlem bir nefes oldu hakikat bî-güman
KEF u NUN işitdi ânı oldu ol ün kün fe-kan.

Fâil ü kâbil ikisi bir nefesden zindedir
Ol nefesden her kime feyz irmez ise mürdedir.

Ol ünün karşısında tutulmuş yüzün kevn ü mekan
Her ne emr iderse ol ün ola ol zaman.

Levn olan varlık hakikat zâtı rahmandan gelür
Bir emirde ol bir ündür zat-ı sübhandan gelür.

Sûret-i ademde vü alemde ol ün âşikâr
Kendine geldinse bak gör kim durur Perverdigâr.

Zat-ı baht harf-i ganîdir ün iden âyin iden
Emrine emri müezzeh zâtı cism ü câniden".(2)

S- VAHDET-İ VÜCUD MU VAHDET-İ MEVCUD MU?

Eserleri tanıtılırken de ifade edildiği gibi, İbn Arabî gibi, Gaybî'de hakkındaki en önemli tenkitleri "Allah ile eşyanın ayniyeti" konusundaki fikirlerinden almıştır. Gölpınarlı "Melâmilik ve Melâmîler"'de hiç değinmediği ancak "100 Soruda Tasavvuf"'da "Keşfü'l-Ğıta Kasidesi"'nin ilk beş be-

1- age ag nşr. s. 189
2- age ag nşr. s.183

yitine atfen Gaybî'nin ; kâinatı tüm bir varlık sayıp o varlığın aynını Allah tanıdığını, kâinatdan münezze bir ma'bud tanımadığını, vahdet-i mevcûd yolunu tutarak bütün varlıkları tek bir varlığın çeşitli suretleri olarak görme yolunda olduğunu bu fikirlerinin de kâinatsız ve maddesiz Allah'ın varlığını kabul etmemek sonucuna yol açtığını belirtmiştir.(1)

Gaybî, kendisinden önceki sufilerin fikirlerini temel alarak eşyanın özellikleri ile Hak arasında şöyle bir bağlantı kurmuştur.

"Ba'zı ehl-i hak bunun üzerinedir ki, teveccüh ibaretdir andan ki, sen i'tikâd eylesen ki, eşya iki kısımdır. Biri haricde mevcuddur ki, onların vücûdları anasır-ı erba'adan terki olunmuştur. Biri zihinde mevcuddur. Cemi' mevcûdat gerek harici gerek zihni anın te'ayyüni emr i'tadı ve'ademidir. Bel ki, hakikatde Hak'dır. Ol da mazharda âşikâr olmuştur. Lakin ba'zı kesîfdir. Anasırdan mürekkeb olan mevcûdat-ı hariciye gibi latîfdir. Zihinde nemâyân olan mevcûdat-ı zihniye gibi.

Pes bu eşyanın ahvali senin ma'lûmun olduysa her nesne ki, haricde görürsün. Hakk'ı anda müşahede eyle. Her ne ki, senin fikr ü hayaline gelür elbetde anın bir sûreti ve ta'ayyünü olsa gerek. Ol sûreti ve ta'ayyünü bırak. Gerek makbul gerek gayrı makbul. Hakk'ı kendi fikr ü hayal ve suretinin cümlesinde müşahede eyle. Ve bil ki, senin bu varlığın dahi Hak'la kâimdir. Belki ayn-ı Hak'dır. Bu ta'ayyünü mahsule âşikâr olmuştur. Teveccûhe bu hal üzre dâim olmakdan ibâretedir.

(2)

Allah'ın cisim olmadığını(3) "Hakk'ın kul kulun da Hak olduğuna inanmanın mülhidlik sayıldığını(4) açık olarak ifade eden Gaybî, şu şiirinde bu konuyu şöyle anlatmaktadır :

"Hüsnü zahir olmak için nev-be-nev hil'at giyüb
Ahsen sûretde devr iden Hak'dır beğim.

'Arş-ı dilde ma'rifet mi'racın idin arifa
Vech-i ademden cemali gösteren Hak'dır beğim.

Didiler âgâhı vahdet ger nebi vü ger veli
Adem ü alem tonunu bürünen Hak'dır beğim.

Dide-i Gaybî ile baksan hakikat aşıkâ
Zerre zerre kainatda görünen Hak'dır beğim".(5)

1- Bk. Gölpınarlı, "100 Soruda Tasavvuf" s. 46

2- Gaybî, "Tariku'l-Hak fi-Teveccühü'l-Mutlak" agm 46a

3- Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm 52a

4- Bk. Gaybî, age agm 73a

5- "Gaybî Divanı" ag nşr. s.117

Gaybî, misal ve hayal aleminde bir kişi bir kişiyi görse, o şahıs "ben Allah"ım dese bu kişinin gerçekten Hak olduğunu ancak görüldüğü suretin Allah'a ait olmadığını, hayal boyasına boyanarak görülmüş olduğunu da belirtmiştir.(1)

Allah'ın sıfatları konusunda da geçen Hakk'ın sıfatları ile zâtının yakınlığını şöyle izah etmiştir :

"Sual olundu ahval-i sıfatın
Ki aynı miş gayri mi zâtın.

Cevabında didiler çü ulema
Ki ne aynî ne gayri bu amma.

Ola mı gayri anın vasf-ı zâtı
Ki zât olmasa bulmazdın sıfatı.

Güneş nuru Güneş'den gayri midir.
Bu andan ya bundan ayrı midir".(2)

Alemi Allah'ın sıfatı olarak gören Gaybî, Allah ile varlık ayırımına gitmiştir. Allah'ın zâtının eşyanın üzerine mukaddem olduğunu,(3) cesed olmak şarından olmayan meani(4) ve Hakk'ın maddeden mücerred olarak müdrek ve müşahed olamayacağını,(5) zâtın, zât cihetinden görülmesinin muhal olduğunu,(6) alemin Allah karşısındaki konumunu kitap içindeki bir noktaya kıyas eden,(7) Gaybî'ye göre alem ve Allah birbirlerinden de bağımsız değildir(8). Güneş ile ışıkları birbirlerinin ne kadar aynısı ise Gaybî'ye göre Allah ile alem de öyle yakın ve aynıdır. Güneşin ışığı güneş, aynada görünen aynaya bakan olmayacağına göre, tecelli eden Hak ile tecelli aynı değildir. Aşağıda devir konusu işlenirken de belirtileceği üzere "suyun rengi kabın rengi", ifadesi ile alem ve Allah yakınlığını izah etmiştir. Bazı ifadelerinden her şeyi bizatihi Hakk'ın aynısı sayan, kaba bir panteizm sonucuna varmak mümkün görülmemektedir.

Tecelli eden ile tecelligâh arasında mutlak bir farklılık olmalı ki, Hak tecelli ettiğinde anlamı olsun. Yoksa tecelli ettikten sonra da bizatihi aynı olduğunda tecelli etmesinin anlamını ifade zorlaşacaktır. Zira Gölpınarlı da bu şartla vahdet-i vücudu islâmi saymıştır.(9)

1- Bk. Gaybî, "Risale-i Esmâ" agm108b

2- Gaybî, age agm 67b

3- Bk. Gaybî, age agm 49b

4- Bk. Gaybî, age agm 107b

5- Bk. Gaybî, "Mekarim-i Ahlak fi-Tarik-ı Uşşak" agm 23b

6- Bk. Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.66

7- Bk. "Gaybî Divanı" ag nşr. s. 178

8- Bk. Gaybî, "Sohbetnâme" agm s. 52

9- Bk. Gölpınarlı, "100 Soruda Tasavvuf" s. 47

İbn Arabî'nin, "kendisi eşyanın aynısı olduğu halde eşyayı ortaya çıkarana tesbih ederim", şeklindeki ifadesi, hakkındaki tenkitlerin ana nedenidir. Ancak, "O zuhurdaki her şeyin 'aynıdır. Yoksa o şeylerin bi'z-zat ayınları değildir. Sübhanellah O O'dur. Eşyada eşyadır", "O zuhurda her şeyin aynıdır. Eşyanın zatlarında eşyanın aynı değildir. Aksine zatlar açısından O O'dur. Eşyada eşya", ifadeleri delil gösterilerek burada ifade edilen aynîliğin bizzat Allah ile eşyanın her yönüyle eşit olduğu şeklinde bir benzeyiş olmadığı sonucuna varılmıştır.(1)

Gaybî'nin bu konudaki ifadelerinden vahdet-i mevcuddan daha çok vahdet-i vücuda daha yakın olduğu görülmektedir.

T- DEVİRİ

Devir, alemden insanın oluşması olarak tarif edilmektedir.(2) Gaybî'nin Keşfü'l-Ğıta isimli kasidesi bu konuyu izah eden eserlerin en muntazam olanlarından birisi olarak gösterilmektedir.(3) Bu kasidesinde Gaybî, öncelikle Allah'ın alemi var etmesinin gayeyi, bunu gerçekleştirecek olan insanın özellikleri ve insana kadar geçen merhaleleri anlatmıştır.

İnsan yukarıda da geçtiği üzere alemden Hakk'ın sıfatlarının, kâmil insan ise zâtının tecelligâhıdır. Gaybî, Hakk'ın tecelli etmesinin gayesini şöyle ifade etmiştir :

"Bu vücûdun batınıdır ol kadîm ü ruh-ı Hak
Hep tecelli-i Hüda'dır hadis olan zahira.

Batın-ı alem teneffüs itmek ister zahire
Müstecen olan hakayık ta ki bula ruşena.

Can-ı alemden tekaza düştü zât-ı aşkına
Ekmel-i suretde kendü hüsnünü seyr ide ta.

La-cerem düşdi sefer bu iktiza ola tamam
"Kenz-i mahfî" feth olub mekşûf ola sırr-ı 'ama".(4)

- 1- bk. Aynî, Mehmed Ali "Şeyhi Ekberi Niçin Severim" Hazırlayan Kara, İsmail İstanbul 1992 s.192
- 2- Devirin tarifi için bk. Uludağ, Süleyman "Tasavvuf Terimleri Sözlüğü" s. 139, Gölpinarlı, age s. 68
- 3- Uzunçarşılı, Müstakimzâdenin böyle bir eser hakkındaki müsbet kanaatını Gaybî'nin bu eserine izafe etmiştir. Bk. Uzunçarşılı, age s. 235 Rıza Tefvik'de Gaybî'nin bu eserinden övgüyle bahsetmiş ve bundan etkilenecek devir konusunu anlattığı bir kaside de kendisinin yazdığını belirtmiştir. Bk. Uçman Abdullah age nşr. s. 274
- 4- Gaybî, "Keşfü'l-Ğıta" agm 161a

Gaybî, Hakk'ın esfelden alaya kadar olan seferini diğer bir ifade ile devrini ve geçmiş olduğu merhaleleri şu şekilde ifade etmiştir :

Ya'ni bir kuvvet ki, ol ayn-î nefesdir ma'nada
Kopdı alemden uruc ide bulunca ta lika.

Alem-i süfli ki, arşdır anı menzil eyledi
Bulmadı anda muradın eyleye zevk ü safa.

Geçdi arşdan çıkdı kürsiye bu kez menzil deyu

.....
Geldi heft eflake çıkdı anı dahi terk idüb

.....
Unsiriyyata bu kez geldi yüzini tutdı ol

.....
Kodı anı dahi geçdi madene menzil deyu

.....
Bulmadı anda özin çün geldi hayvan mülküne

.....
Akıbet bu nice menazil geçdi kendin bulmadı
Geldi insana göründi ol cemal-i can feza".(1)

Gaybî, bu beyitten sonra konuyla ilgili insanın bazı önemli özelliklerini şöyle ifade etmiştir :

Neşe-i ademdir nefhaya kabil vücud
Ruh-ı Hak'dır nutk-ı adem dinilmedi mi ruhuna.

Ademide hasıl oldı çün kemâl-i tesviye
Arşına pes Hak Teala itdi andan istiva.

.....
Çünkü ademden yüzün gösterdi zât-ı kibriya".(2)

Gaybi, alemleri süfli ve alemleri ulvinin şu özellikleri üzerinde durmuştur :

- a- Akıl ve ilim alemleri ulvide olurken, alem-i süflide ise yoktur.
- b- Alemleri ulvide cemâl-i zât-ı pâk zahirdir.
- c- "Her ne ki var alemde, evrenge var alemde
Bul seni sen bu demde, ademe gel ademe".(3) Bu şekilde ifade etmiş olduğu gibi ; alemde kuvve olarak var olan özellikler, insanda fiil halindedir.
- d- Insandan başka bir varlıkta nutk yoktur.
- e- İnsanın zâtı her şeyi toplamıştır.
- f- Ademde kemâlatı Hüdâ zahir olmuştur.(4)

1- Gaybî, "Keşfül-Ğıta" agm 161a-b
2- Gaybî, age agm 161b
3- Gaybî, "Divan" MY s. 69
4- Bk. Gaybî, "Keşfül-Ğıta" agm 161b

İnsana gelince istivanın tamam olması ile insanın şu özelliklerini ifade etmiştir :

Şah-ı alem zıll-ı Hak'sın cümle kudret sendedir
Cümle eşya emrine oldu musahhar şah-ı ma

Alemin kulağı olmasaydın sen eger
İşidilmezdi kalurdu nutkla savt u sada.

Aynı alemsin ki, alem senden gördi vechini
Dide-i Hak bînin ile seyr olur hüsn ü beha.

Nutk-ı alemsin ki, alem buldı nutkından vücud
Nutk-ı can bahşinsiz alem bir şecerdir güyiya.

.....
Secdegâh-ı alem olduğuna şahid bu yeter
Secde eyler miydi sana kudsiyyan pür ziya.

.....
Ma-hasal sensin heman sen cümle alemden garaz
Fursatı fevt eyleme ol sen seninle aşına".(1)

Gaybî, Hak'tan başlayan seferin, insana kadar geçirmiş olduğu merhaleleri ve insanın özelliklerini ifade ettikten sonra aynı konuyu meyve ve şecer örneği ile de pekiştirmiştir. Gaybî, hemen her düşüncesini derc etmiş olduğu yukarıda çeşitli nedenlerle bir kaç defa geçmiş olan şiirinin ilgili beyitlerinde bu konuyu şöyle ifade etmiştir :

"Bir ağactır bu alem
Meyvesi olmuş adem
Meyvedir maksud olan
Sanma ki ağac ola.

Bu adem meyvesinin
Çekirdeği sözüdür
Sözsüz bu adem alem
Bir anda tārâc ola".(2)

"Keşfü'l-Ğıta"'da da ; alemi baştan başa bir ağaç olarak nitelemiştir. Bu alem misalinde ; zeminini arşa, nar bad ab ve haki alemin şahlarına, mevalid-i selaseyi, berk gül meyveye benzetmiştir. Dainin kendisini göstermesi düşüncesi batından kopmasıyla neşv vü nema bulmuştur. Hakden sonra sak, budak ve çiçeğe gelmiştir. Bunlarda muradı hasıl olub kendisini bulamayınca da meyveye gelip istiva etmiştir. Bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir ;

-
- 1- Gaybî, age agm 162b
 - 2- Gaybî, "Divan" MY s. 8

Bildi vü gördi vü buldı kendi kendini tamam
İlim ayna ayn Hakk'a irdi temme'l-iktiza.

Çün cemâle ire meyve hatm olur anın işi
Meyve-i ahir takazasına düşer iştiha. (1)

Gaybî, bu örnek ile devir hakkındaki düşüncesini temel-
lendirdikten sonra devir ile ve ilgili şu açıklamayı da yap-
mıştır :

Anı vahiddir tecelli eyleyen her neşede
Zat-ı mâ birdir egerçe bî-nihayetdir inâ.

Her inanın rengine göre olur o munsabığı
Kabının levnini tutar fi'l-hakîka levn-i mâ.

Müfredat olur mürekkeb, hem mürekkeb müfredat
Bu tahavvuldür görine bakâ vü ki fena.

Meyvenin aslı dıraht ve hem dırahtın aslı ol
Anunçün emri devridir didiler ahfiya.

Asıl fer'in fer aslın aynıdır gayri değil
Biri icmal biri tafsil görünürler sureta.

Bu vücudun batınıdır cevher-i evvel dinen
Seyr ider arazını ol nitekim seyr-i neva. (2)

Olgun meyve ile saîd, olmamış meyve ile de şakî insanı
niteleyen Gaybî, Hakk'ın tecellilerinin birbiri mislinden ol-
duğunu ancak bunların da birbirinin aynı olmadığını şöyle i-
fade etmiştir :

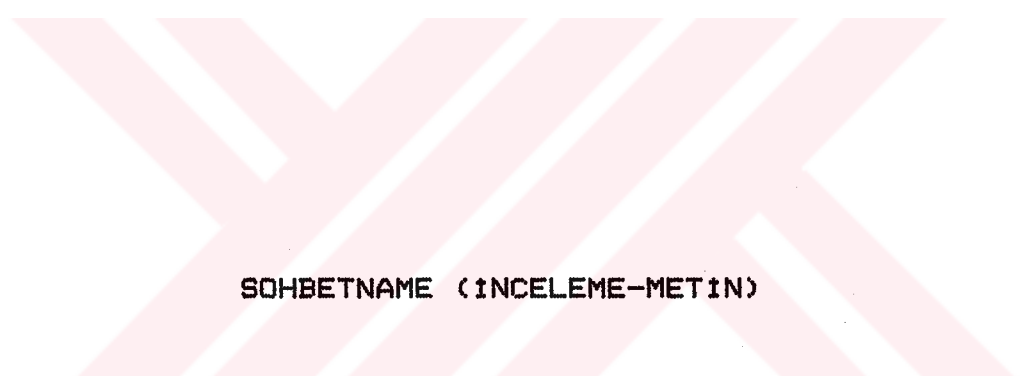
"Aşk-ı bâri ba'is oldı zâtının emvacına
Devr-i daim ta tecelli üzre ola kâinat.

Her tecellisi anın zevk-i cedîd ide 'ata
Göstere her anda bir şe'n daima bu muhdesat.

Yok tecellisine ahir devr ider zira ebed
Sırr-ı devri zevk idersen keşf ola bu müşkîlat.

Sırr-ı devrin zevkidir 'alemd e ruh-ı ma'rifet
Tutalîm ma'lumun olmuş 'aliyat ü sâfilât". (3)

-
- 1- Gaybî, age agm 162b
 - 2- Gaybî, age agm 162b
 - 3- Gaybî, "Divan" MY s.13

SOHBETNAME (İNCELEME-METİN)

SOHBETNAME :

Kendisinden önce yaşamış ve kendisi için önemli olan şahısların hayatı, eserleri, sözleri ve menakıbını derleme ve böylece kalıcı eserler oluşturma geleneği İslam Tarihinin ilk yılları ile başlamıştır.

Bu düşünce ile eser oluşturma geleneği dînî bütün akımlar için geçerli olduğu gibi özellikle mutasavvıflar arasında sıkça rastlanılan bir anlatım yoludur. Tasavvuf Tarihi'nin önemli simalarından olan Bayezîd-i Bistamî hiç eser vermemiştir. Ancak Farsça yapmış olduğu konuşmalar Sehlegi tarafından derlenerek kitap haline getirilmiştir.(1) Abdülkadir Geylânî'nin'de dergah veya medresede yapmış olduğu konuşmalar kendisini sevenleri tarafından değerlendirilmiş ve "Fethu'r-Rabbanî" adı altında önemli bir kitab ortaya çıkmıştır.

Bu anlayışla ortaya konulmuş olan eserlerde ; tasavvufî hayat, ahlak anlayışı, tasavvufî dönemlerle ilgili önemli ipuçları, tartışma konuları, sûfiler arası ilişkiler, maddî-manevî imkanlar gibi konulardaki bilgiler derlenmiştir.

Her asır ve toplumda rastlanılan bu şekil çalışmalar Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Akşemseddin, Şeyh Sabânî Veli, Şeyh Üftade ve daha pek çok sufininin hayatı, sözleri ve davranış tarzları bu tarz bir anlayışla ortaya konulmuştur. Bu durum tek bir sufiye hasır edildiği gibi, Lalîzâde Abdülbâki'nin "Sergüzeşti" gibi Melâmiyye-i Bayramiyye'nin önemli sufilerinin kısaca, hayatları ve fikirlerinden bahseden eserlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Sunullah Gaybî'nin "Sohbetnâme"si de bu anlayışla kaleme alınmıştır. Hayatı anlatılırken de belirtildiği gibi Sunullah Gaybî, H. 1059(1649) ile H. 1065(1655) yılları arasında Şeyhi İbrahim Efendi'nin yanında kalmıştır. Bu sürede seyr ü sülûkünü tamamlayarak tasavvufî bilgi ve terbiyesini tekmil etmiştir.

Gaybî, bu dönem sonunda ulaştığı telâkkîyi şöyle ifade etmiştir:

"Suret uğrısını rah-i Hak'da sanma mukteda
Her asırda ancak birdir hâmil-i sırrı Hüdâ.

Geldi akıp selsebil-i nûr-ı Hak bizden bize
Vech-i İbrahimden oldı Gaybî'ye Hak rû-nemâ".(2)

1- Bk.Uludağ, Bayezîd-i Bistamî s.42

2- Gaybî, "Divan" MY s.8

Gaybî, Seyhi İbrahim Efendi'nin sohbetlerinin kaynağı, değeri ve Sohbetnâme adlı eserinin yazılış amacını şöyle ifade etmiştir ;

"Hazreti Seyh İbrahim Efendi'nin 1059 senesinden 1065 tarihine varınca meclîs-i şerîf-i dilküşâ ve sohbet-i latîfi can-fezâlarına hâzır olduğumuzda ta'lîm-i tarîkat-ı vahdet ve esnâ-yı ülfet ü sohbetde bahr-i ehadiyetden vahidiyyete ihrac buyurdıkları kelâm-ı dürer-bâr ve güftâr-ı letafet-şiar ve hikmet-nisârların bi-kemâlihi hıfz u zabta can u dil iktiza " من حفظ فر ومن كتب قر " misdakinca kuvve-i hafızaya i'timad olunmayub " العلم صيدو الكتابة قيد " fehvâsınca kitâbetle kayd u rabta tekâza düşüb hatırda karar iden kelimât-ı kudsiyye ve ibârât-ı tayyibelerinden bilâ-ziyâde velâ-noksan taharet-i 'asliyyesi üzre izhar ü nûmayan eyleyüb beyan ü ayan olunub ümid-varız ki, nice 'aşık-ı sâdik ve talib-i vücûd-ı mutlak bunda münderic olan esrâr-ı gaybiyye ve rumuz u işaret-ı zevkiyyeden hissedâr olub sırat-ı müstakîme hidayet bulmağla kemâ-yenbagî tahsil-i agâhiyyet eyleyeler".(1)

Bu niyetle telif etmiş olduğu bu eser Gaybî'nin ilk eseridir. Özellikle Melâmî-Halvetî düşüncesini ortaya koyması açısından önemli bir kaynaktır.

İlmi ve edebi yönü izah edilirkende ifade edildiği gibi eser, takriben "Ve dahi" ile başlayan 550'den fazla paragrafa ayrılmıştır. Tasavvufî konuları içeren cümlelerin her biri ayrı ayrı ele alınarak şerhi ve tahlîli yapılabilecek şumule sahiptir. Şiirlerinde sâde bir dil kullanarak düşüncelerini hemen her kesimin anlayabileceği seviyeye indirmiş olan Gaybî "Sohbetnâme"de de aynı üslubu kullanarak "Divan"ından başka hiç bir bilgi kaynağımız olmayan XVII. yüzyılın önemli sufîlerinden İbrahim Efendi'nin fikirlerini bu eseriyle ebedileştirmiştir.

Bir müellifi sağlıklı bir şekilde değerlendirmek onun etkilendiği ve etkilediği şahısları, eserleri ve yaşadığı ortamı tanımakla olacağına göre bu eserde Gaybî ile seyhi arasında böyle bir ilişki kurmaktadır.

Hayatı hakkında temel biyografî kitaplarında hemen hiç bir bilginin olmadığı Gaybî'nin hayatıyla ilgili bilgileri ihtiva etmesi Sohbetnâme'nin değerini artırmaktadır.

Seyhinden doğrudan doğruya naklettiği cümlelerin yanında bir çok konuda da Gaybî'nin yorumlarıyla karşılaşılmaktadır. İbrahim Efendi'ye ait bazen bir beyit, bazen de bir cümleyi açıklamıştır. Bu şekildeki açıklamalarının sayısı oldukça fazladır. Gaybî seyhinin fikirlerini bu açıdan kendi yorumlarını da katarak vermiştir.

1- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.46

Sohbetnamenin anlatım metodu olarak şu örnek verilebilir.

"Arife nisbet cemî' mezahirde olan lutf u kahr; yeksan, ve mahcübana göre canib-i lütf meyhan ve taraf-ı kahırdan girizan idiğın beyan takrîbiyle şairin hakîkatine garib beytini okurlar idi". Buraya kadarki yorum Gaybî'ye aittir. İbrahim Efendi'nin böyle bir konuyu anlatmak için okuduğu beyit ise şudur :

"Ey gönül sen rahm umarsın nice ol sayyaddan
Ne kim safası var anın damındaki feryatdan".(1)

Gaybî'yi ön plana çıkaran bu şekildeki ifade tarzıdır.

Sohbetnâme'de ayrıca Gaybî'nin dedesi ve babasıyla ilgili bilgiler de mevcuttur.

Sohbetnâmenin muhteviyatı:

Seyhi İbrahim Efendi'nin ölümünden iki yıl sonra yazılması tamamlanan eserdeki konular arasındaki düzenlemenin bizzat Gaybî tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre eser beş bölümden oluşmuştur.

"Der Beyân-ı Pend-i Afak" başlığıyla başlayan birinci bölümde; şariat, ibadet, vahdet, muhabbet, varlık, Allah, zat sıfat ve esma gibi istilahlar hakkında İbrahim Efendi'nin fikirleri anlatılmıştır. Bu konular anlatılırken özellikle silsilelerinde yer alan Hasan Kabadüz, Lâ-mekânî Hüseyin Efendi, Tap Tap Şah Ali, İdris-i Muhtifî, Hüsamüddin-i Ankaravî ve Pir Aliy-i Aksarayî gibi sûfîlerin fikirleriyle konular temellendirilmiştir.

İkinci bölüm, rüya konusuna ayrılmıştır. Rüyanın mahiyeti Halvetî ve Bayramîlik'de rüya, ruhun durumu, rüya tabirinin amacı konuların yanı sıra, yukarıda da ifade edilmiş olan Gaybî'nin rüyalarını ve İbrahim Efendi'nin bunlara bakışına yer verilmiştir. Ayrıca Gaybî'nin bazı hallerini de ihtiva etmektedir.

"Der beyan-ı Me'ad" başlığıyla açtığı üçüncü bölümde de ahiret, amelle karşılık ceza son nefes, ademin kemâlinin devirle ilgisi, dâniyanın yedi kat semaya güzer etmesi, mahv-ı vücud ile ittihad-ı ma'nevî konusunda, şeyhinin fikirlerine yer vermiştir.

Şeyhinin ma'nevî rütbesini anlattığı dördüncü bölümde ise iki paragraf yer almaktadır. Birincisinde, Fusus Şârihi Abdullah Efendi'nin İbrahim Efendi'nin ma'nevî rütbesiyle ilgili Sakızlı Hüseyin Efendi'nin sorusuna verdiği cevap ve İbrahim Efendi'nin "Oğlan Şeyh" olarak anılmasına neden olan mevzuya yer vermiştir.

1- Gaybî, "Sohbetnâme" agm s.57

Eserin son bölümünde ise İbrahim Efendi'nin doğumu ve ölümüne ayrılmıştır. Doğumuyla ilgili dedesinin şu beyti yer alır.

"Togdığı bin tarihidir Hazret-i İbrahim'in
İntikal itdi cihandan bil ol gün kutb-ı zaman".(1)

Müridlerinden birisinin İbrahim Efendi'nin ölümüyle ilgili gördüğü rüyaya da bu bölümde yer vermiştir.

Özellikle Melâmî cemaatleri arasında tanınıp okunan eser hakkında bazı çalışmalar yapılmış ancak basılmamıştır.(2)

Sohbetnâme'nin yazma nushaları :

- a- Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp. Genel 5240/4 46-92 (Eser varak değil sayfa düzenlemesine göre numaralanmıştır)
- b- Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 3137
- c- Atatürk Ktp. Osman Ergin 81 Süleymanzâde Mehmed 1319 H.
- d- Atatürk Ktp. Osman Ergin 291/1 1080 H.
- e- Atatürk Ktp. Osman Ergin 1074/1 1080 H.
- f- Konya Mevlâna Müze Ktp. 931
- g- Mevlâna Müze Ktp. Gölpınarlı 234 (Gölpınarlı'nın yazması)
- h- Kütahya, Mustafa Yeşil Ktp. 438/5 (Gaybî'nin ahfadından Terzi Hamdi Özeren'deki nushaya göre Mustafa Yeşil istinsah etmiştir. Mustafa Yeşil bazı sayfaların sonunda konuyla ilgili açıklamalar yapmıştır)

1- age agm s.92

2- Nihat Azamat bu eseri istek üzerine yeni harflere aktarmıştır.

SOHBETNAME (METİN)

Bismi'l-kevni'l-câmi'.. Sultanü'l- muvahhidîn ve bürhânü'l-muhakkikîn, ezrafü'l-ârifîn, eltafû'l-müdekkikîn ekme-lü'l-mükemmilîn, efdalü'l-mürşidîn, sahibü's-sıratı'l-müstakîm. Hazreti Şeyh İbrahim Efendi'nin (1) bin elli tokuz senesinden bin altmış beş tarihine varınca meclîs-i şerîf-i dilküşâ ve sohbet-i latîfi can-fezâlarına hâzır olduğumuzda ta'lim-i tarikat-ı vahdet ve esnâ-yı ülfet vü sohbetde bahr-i ehadiyet den vahidiyyete ihrac buyurdıkları kelâm-ı dürer-bâr ve güftâr-ı letafet-şiar ve hikmet-nisârların bi-kemâlihi hıfz u zabta can u dil iktiza " من حفظ فر ومن كتب فر " (2) misdakınca kuvve-i hafızaya i'timad olunmayub " العلم صيدو الكتابة قيد " (3) fehvâsınca kitâbetle kayd u rabta tekâza düşüb hatırda karar iden kelimât-ı kudsiyye ve ibârât-ı tayyibelerinden bilâ-ziyâde velâ-noksan taharet-i 'asliyyesi üzre izhar vü nümayan eyleyüb beyan ü ayan olunub ümid varız ki, nice 'aşık-ı Hak ve talib-i vücud-ı mutlak bunda münderic olan esrâr-ı gaybiyye ve rumuz u işaret-ı zevkiyyeden hissedâr olub, sırat-ı müstakîme hidayet bulmağla kemâ-yenbegî tahsil-i agâhiyyet eyleyeler.

Ve bu risâleye "SOHBETNAME" tesmiye olundu.

Sohbet erenlerinden niyaz ideriz ki, bu fakir kesirü't--taksiri şefa'atlerinden ferâmuş eylemeyeler.

DER BEYAN-I PEND-I AFAKİ

" Berâ-yı Hakîr biz sizin vâlid-i hakîkîniziz ", buyurdılar
Ve dahi, " semt-i me'aşınız muntazam olsun gönlünüz bizimle olduğu kâfidür", buyurdılar.

-
- 1- İbrahim Efendi, (öl.1065/1655) Gaybî'nin şeyhi.
 - 2- Ezberleyen unuttur. Yazan da sabitleştirir.
 - 3- İlim bir avdır. Kitabet de yakalamaktır.

Ve dahi, " äba vü ecdadınız yolın terk itmeyin. Anların a-
yin vü erkânları üzre ehıbbaya va'z vü nasihatdan ve ihya gıce-
leri tevhd-i şerif-i devrandan hali olmayın ", buyurdılar.

Ve dahi, " beg ve paşa ve kudatla münasebet eylemeyin. Ve
asla kimsenin bärını tahammüle rıza üzre olmayın. Meğer ziyade
iktiza eyleye. Ve kimseye tahmıl-i bär olunmaya", buyurdılar.

Ve dahi, " ota işledüb gelen giden kaydında olmayın. Çift-
likden ve koyundan ferağat eylemeyin. Sizi isteyen hizmetkârla-
rınıza istimaletcek virin. İstemeyenleri ahsen vecihle kendü-
nüzden tefrik idin".

Ve dahi, " teehhül iktizası düşmeyince teehhül ihtiyar o-
lunmaya. Olundığı surette kangısı ehven olursa ol taraf ihtiyar
oluna. Ziyade harc ile 'usret çekmeye " , buyurdılar.

Ve dahi, "zahirde bir nefer ota başı olmaya teehhül it-
memek gerekdir", buyurdılar.

Ve dahi, " tasavvuf kitablarına meşgul olmayın. Sizi yol-
dan alıkor ", buyurdılar.

Ve dahi, " pederinizde olan hâlet Çavdar Seyhi' nde (1)
yogidi, " buyurdılar.

Ve dahi, " şer'-i şerife kemâl mertebe ri'âyet oluna",
buyurdılar.

Ağaz-ı kelimât-ı sohbet-i dervişan:

Hîn-i kasemde zâtım hakkıçün deyü, " buyurdular.

Ve dahi, "Ya Hayy, Ya kayyum" kutb-ı zamanın virdidir.

Amma bilâ-mülâhazati'l-ma'na asla makbûl değildir", buyurdılar.

Ve dahi, " her kesin mürşidden ahzeylediği feyz-i kadîm

1- Çavdar Seyhi, (ö.979/1571) h. iç. bk.OM s.78

tarafından getürdüğü nesnedir, " buyurdılar.

Ve dahi, "tevhid vü esmâdan akreb madde ile muhabbet-i kâmile gibi talibi, Hakk'a vasıl olur", buyurdılar.

Ve dahi, " muhabbet bir rabt, cümle âlem ana merbut ve a-
nınla devr eyler, " buyurdılar.

Ve dahi, " muhabbet-i kâmile hâsıl olmadıkca ilhamla ve
rü'ya-yı salihâ ile cümle müşkilleri hall olunur.

Ve dahi, " muhabbet-i kâmileden tıfl-ı ma'na hasıl olur
deyü", buyurdılar.

Ve dahi, " her kaçan dânâ bir sözi söyleyüb talib-i fi'l--
hal ol sözi kabul idüb âgâh oldukda nikâh-ı ma'nevi hasıl olur.
Ehl-i Hak yanında nikâh-ı ma'nevi buna dirler", buyurdılar.

Ve dahi, " Kaçan bir gönül muhabbet buraya
Nikâh-ı ma'nevi düşer araya".

Ve dahi, "ha b vü bî-darlıkda ve تنها vü aşikârelikde mu-
habbetden dür olunmaya", buyurdılar.

Ve dahi, " mahbub naz vü istignayı gayet muhibbine eyler.
" إذا أحب الله عبدا ابتلاه " (1) budur", buyurdılar.

Ve dahi, " suret-i adem serâpa lafzatullah nümüdarı oldı-
ğı gibi ba'zı eczasında dahi nümüne-i ism-i zât mevcuddur.
Nitekim destini mürekkebe koyub beyaz kâğıd üzerine kosan ism-i
zât sureti müşahede olunur ki, lafzatullah budur" ,buyurdılar.

Ve dahi, "-cemi' ümürunda kizb ihtiyar olunmaya. Dâima sıdk
üzre oluna. Evliyaya gerçekler demekde hikmet budur" buyurdılar

Ve dahi, " kişi 'asrın vahidini bulmak gerek. Tâ ki maksuda
vasıl ola", buyurdılar.

1- "Allah bir kulu sevdiğinde onu imtihan eder". A.B.Han-
bel, Müsned. 5/427,429. K. Hafa C.1. H. 185

Ve dahi, " velâyet nübüvvetden efdaldır", buyurdılar. Ya'ni nebinin velâyeti mertebesi nübüvveti mertebesinden efdaldır, dimekdir. Yohsa mutlak velayet nübüvvetden efdal demek değildir. Zira velinin nebi üzerine efdaliyyeti lazım gelür ki, buna kâil olmak ilhaddır fehm lâzımdır.

Ve dahi, " İbrahim vardır İbrahim yoktur", buyurdılar.

Ve dahi, " Hüdâ Hüdâ'ya kefildir", buyurdılar.

Ve dahi, " İbrahim'in gönlünde hubb-ı sivâdan zerre mikdarı bulursanız malım mîrînin olsun ", buyurdılar.

Ve dahi, " bu taife vika'; vuslat-ı a'zamdır", buyurdılar.

Ve dahi, " tevhid 'ilmi münci değildir. Belki ziyade müdildir. Belki tevhid-i hakiki mertebesine terakki lazımdır", buyurdılar.

Ve dahi, " lisan-ı ehl-i şer 'de ve lisan-ı ehl-i berzahda ki 'ilim vü 'amelden murad âgâhiyyet, 'amelden murad âgâhiyyet-i dânes", buyurdılar.

Ve dahi, " bir ademin fevti bir ademin iktizasına merbutdur", buyurdılar.

Ve dahi, "bu taifenin, "yüz bin yılda bir ruhani ve latif cismani ve kesif" olur kelâmlarından murad; "hala 'alem o minval üzredir ve olsa gerekdir" dimeğe işaretdir", buyurdılar.

Ve dahi, " ehl-i vahdet katında "zât-ı bahtın eşya-ı hariciyye ve mevcüdat vü mümkinat ve 'alem ve masiva" ta'bir olundandan, "katma nazarına muttasılan ve munfasılan vücud-ı müstakilli yokdur ", buyurdılar.

Ve dahi, " 'aleme muttasıl ve 'alemden munfasıl başka bir vücudı olub 'aleme mübayin değildir. Belki mevcüd-ı hakiki ol-

dur ve 'alem 'anın süretidir.

Ve dahi, " insan-ı kâmil netice-i kâinat ve meyve-i mevcûdat olub maksudun bi'z-zat cemi' mürayadan bu mir'at idüğün beyan sadedinde, beyt;

"Gerek gönlünü gen tut gerek tar
Ki yoktur özü özünden gayri deyyar", buyurdılar.

Ve dahi, "Zat-ı Hakk'a vusül vehbî ya kesbîdir. Kesbî sohbet-i dâniyaya mevkufdur".

Ve dahi, "bu taifenin sohbetine bir tarikle hazır olub inkâr kulağıyla kelâmlarını müstemi' olub i'tirafa mütesaddi olana, beyt;

"Her bir sözi 'ussakin bir meyve-i cennetdir
Çün yiyemedin âni, taş atma ana bâri".

Ve dahi, " hakikat-ı adem 'inde't-tahkik neden 'ibaret idüğün tahkik sadedinde Fazl-ı Yezdan'ın (1) bu beyt-i ra'nalarını okurlar idi", beyt;

ماخذای عالم ادم یافتیم
انجین ادم ولی کیم یافتیم (2)

Ve dahi, "bî-gâne bir kimse meclislerine hazır olsa geliniz ziyaretle mi, yohsa iradetle mi" !, buyururlar idi.

Ve dahi, " mücahede-i ma'neviyye-i ruhaniyye ki, fi'l-hakika "teveccüh ve murakabeden 'ibaretdir. Ansız maksuda vusül müte'azziri'l-husül" idüğün beyân sadedinde", beyt;

"Sanma kim sen bu yolu asanmış
Belki kemter nesnesi terk-i can imiş".

Ve dahi, "lisan-ı zahirde "kün" lafzı ile vücuda geldi cümle mevcûdat" kelâmında "Kef"' den murad Adem ve "Nun"'dan murad Havva idüğün beyân sadedinde", beyt;

1- Fazlı Yezdan

2- "Alemin Hüdâ'sını adem bulduk. Böyle ademide az bulduk.

"Bilür anı şol kişi kim 'akıl vü dānā imiş
Kef ile Nun'dan murad ol Adem ü Havva imiş", buyurdılar.

Ve dahi, " her kağı tağda ki, bir iki kuş istima' ider-
sin " HU. " dir sen üçüncisi ol " , buyurdılar.

Ve dahi, " iddi'a-yı talibiyet eyleyüb evailde olan evli-
yanın misali hali mevcut değil deyu tehassür ve teessüf göste-
renlere Kemâl Hocendi'nin(1) bu beyt-i latiflerini okurlar idi:

Beyt; مكو اصحاب دل رفتند وشهد دل كه شد حال " (2)
جهان يور شمس تبريزست كه طالب مولانا

Ve dahi, " kemâliyle isti'dad ve havsala hasıl olmadan dā-
nā talibi tecellîye mâil eylese helâk olur. Te'hir-i zaman ka-
biliyyet içündür", buyurdılar.

Ve dahi, " ل مع الله وقت " (3) misdakinca ruhaniyyetin beşe-
riyyete galebesi vaktinde " كلميني يا حميرا " (4) mazmunı üzre dānā
âfâkî kelâma mübaşeret ve erbab-ı hicab ile musahabet eylemese
derhal 'alem-i bekāya pervaz ider", buyurdılar.

Ve dahi, "ma'kul ve kâbil adem ehl-i dünyaya ve ehl-i 'uk-
baya ni'metdir. isti'dad ile gelmeyen talib gayriden sem' ile
tahsil eylediği ma'rifet mûsıl-i matlûb değildir. Müflis ser-
maye-i gayri isti'mal eylemekle iflasdan kurtulmaz".

Ve dahi, "hayır her ne ise dānânın işledigidir. Şer her ne
ise işlemediğidir".

Ve dahi, "masivayı zamirden nefiyde, Hüdâ'yı dahi selb ve
nefy lâzımdır. Niçün yine Hüdâ çün. Hüdâ-yı heva nefiysiz hü-

1- Kemâl Hocendi (ö.792/1390) İranlı Mutasavvıf Şair.

2- "Ashab-ı dil göçüp gittide gönül şehri boş kaldı deme
Cihan Şemsi Tebrîz dolu. Nerede Mevlâna gibi talib".

3- "Benim Allah ile bir vaktim vardır ki.." Aclunî,
II 2159

4- " Aclunî, II 2140

dâ-yı hakîkî müsbet olmaz".

Ve dahi, "salat-ı mefrûza bir mazhar-ı kâminden bir resimdir. Emr olunmuş talib anınla istirahat itmeyüb ne ile vakt geçürsün. İmdi anlara li-a'la vechi't-tehavün mülâzemet itmeyüb belki her tavırda bî-h odluk tarîkı üzere vakit geçmek lâzımdır. 'İbret ile mübaşeret olunsa bir ha b nesne olur".

Ve dahi, "her ne medh idersen 'alemde heman isti'dadı medh it"

Ve dahi, "mutlaka ma'rifet ha b nesne. Sahibine şeytaniyyet bağışlamazsa ", buyurdılar.

Ve dahi, " padişahlık kesb ile ele girmek mümkün değildir. İsti'dada merbutdur. Kezâlik velîlik dahi mücahede ve kesb ile olmayub 'atayî ve vehbî ve isti'dad-ı ezeliye mevkuf idigüne bu temsil şahid-i 'adl ve delil-i kavidir. Anın için erenler; "kişide geliş gerek geliş. Ta ana hasıl ola biliş ve buluş ", didiler.

Ve dahi, " mahlukat cemi' kârlarında me'murlar ve mecburlardır. Me'murlar ise ma'zurlardır".

Ve dahi, 'inde't-taife ma'rifet neden 'ibaretdir, anı beyan sadedinde, beyt;

"Ma'rifet gördüğünü bilmektir
'Aşk vü candan elini silmekdir", buyurdılar.

Ve dahi, " bostanda olan esmar âfitabdan renk vü neşv vü nemâ aldıklarını bî-haberlerdir. Kemâle nâil olduklarını bostancı 'alim olub ba'dehü bostandan cüda eyler. Talible dâne beyninde dahi hal böyledir " , buyurdılar.

Ve dahi, " mesele-i gamizadandır ki, nazar-ı dakikle nazar itsen cümle eşya sırat-ı müstakim üzerindedir", buyurdılar.

Ve dahi, " 'ibadat-ı bedeniyye-i hariciyyeden 'ibadat-ı zatiyye memduh vü mu'teberdir".

Ve dahi, " 'ibadat-ı zatiyye kulun Hak'la belki kendinin kendi hakikatiyle olan mu'amele-i batıniyyesinden 'ibaretdir".

Ve dahi, "ENE" tahtına oturanı irşad mümkün değildir".

Ve dahi, " letafet tahsil olunmadıkca habirlik bulunmaz.

" وهو اللطيف الخبير " (1) bu ma'nayı mübeyyendir".

Ve dahi, " talib-i sahib-i isti'dad dimenin ma'nası budur ki, " kendüyi diri tutan hakîkatine meyl vü idraki, masiva perdelerini zat-ı hakîkiyye yüzünden câ-be-câ tedric ile tenkis eylemekden 'ibaretdir " .

Ve dahi, " bizim devran-ı resmimiz mi'mar elinde olan asadlık mikdarı nümâyiş ve de'bi selefe mutaba'at ve vücudumuz halka burhan gibidir. Feragatde nice kimselere betâlet gelmek ihtimali vardır" .

Ve dahi, "lügat ol sebebe denildi ki, denilmedik ma'na ola".

Ve dahi, " cemi' defatin ve hazain arza kudret olsa idi kabul olur mı! idi deyu tasavvur eylediğimizde ne hasıl oldu".

Ve dahi, "la'net ol dine ve imana ki, söz ve kelime ve ez-zaman ve edyan tagyiriyle tagyir kabul eyleye".

Ve dahi, " verayı 'akılda bir emir vardır ki, hakîkat-ı hal anınla bilünür".

Ve dahi, " talib-i sâdık dâñâ sohbetine dahil olmazdan mukaddem harem-i dâñâya vasıl oldukda ana bir mertebe sevk elvire ki, 'akl vü can vücudını idrâkden kalub mertebe-i bî-h odluğa kadem basmağa mücd ü sa'y ola".

1- " O eşyayı pek iyi bilen ve her şeyden haberdar olandır. (En'am 6/103)

Ve dahi, "Bayezid, (1) Rabi'a(2)'nın sohbetine hazır olduk-
da "bana var bir kilim alıvir" deyü bir mikdar akce virmiş. Bâ-
yezîd dahi "ne renk alayım. Kırmızı mı ? Siyah mı ? Yeşil mi ?
didikde getir akceyi deyü alub yanında su var imiş suya atıvir-
miş. "Kilim gelmeden gavğa artdı", dimiş.

Ve dahi, " bu taife talib-i Hakk'a yedi nesnenin terkila--
büddür" deyü emr iden ta kendi hakkatini idrake yol bulub Hak'-
la mütahakkik ola. Cisim, 'akıl, kalb, can, 'ışk, rıza", buyur-
dılar.

Ve dahi, " Seyh 'Attar(3) Hazretleri katında bir kimse
hilaf-ı kibleye namaza şuru' eylemiş. 'Ulemadan bir kimse ge-
lüb görüb " kişi hilaf-ı semte durmuşsun" deyü döndürüb kibleye
müteveccih eylemiş. 'Azize hitab idüb "siz bunu hilaf-ı kibleye
durduğun görmediniz mi ? Ne 'aceb mukayyed olmazsınız didikde
seyh; "Allah ile ahdim var. Hakkın halkına tasarruf eylesem
gerekdir" deyü bu beyti inşa' buyurmuşlar.

"Muhtesiblikden feragat eyle, zahid 'arif ol
Cümle eşya 'ayn-ı Hak idüğü sırra vakıf ol".

Ve dahi, " 'abdün Hakk'a takarrubı halk ile sulhı mikda-
rıdır", buyurdılar.

Ve dahi, "kutb-ı zaman meşrebi üzre üç kimse bulunur ise üç-
ler, yedi bulunur ise yediler, kırk bulunur ise kırklar, deyü
ta'bir", buyurdılar.

Ve dahi, " mürşid-i kâmilin suret-i şehadisini hazine-i ha-
yalde tahayyul daim olıcak, talibe kurb u bu'd olmaz".

Ve dahi, " Hind ü Yemen' den ve yeni dünyadan bunda el

1-Bayezîd-i Bistamî (ö.261/875)

2-Rabi'a (ö.135/752)

3-Seyh 'Attar (ö.618/1273)

vardır", buyurdılar.

Ve dahi, " meşayihdan birisi dervişanına " huzuz-ı nefsiy-yeden ki, hudud-ı ser'iyeye dahildir her kağı nesneden hazzınız olur ise teehhül ve vuslata müteveccih olmak ve 'ıyş ü 'usret ve kesb ü ticaret gibi ba'de'l-yevm size destur. Varın hazzınıza meşgul olun", buyurmuşlar

Ve dahi, " bir talib-i kabil hic bir nesneye mukayyed olmayub kendi 'aleminde olmuş. 'Aziz-i mezbur bu talibin bir nesneye meşgul olmadığını görüb suret-i 'ıtabda niçün sen nefis tutub gitmedin" didikde Sultanım ! siz elbet her ne vecihle olursa gidin buyurmadınız belki kağı nesneden hazzınız var ise ana meşgul olun deyu rıza virdiniz benim hazzım sizin sohbetiniz de hazır ve mübârek cemalinize nazır olmaktadır deyu cevap virdikde bu kelâm-ı latif kendinin 'ulivv-i rütbeye irtifa'ına ba'ıs olub az zamanda maksuda nail olmuş", buyurdılar.

Ve dahi, "bir dâñā bir müteşeyyihle sohbet eyleyüb hala ne makamdasın deyu istifsar eyledikde otuz senedir dahi ağzıma karnım doyunca ta'am koymadım ve bu killet-i ekl ve riyazatını hikayet eyledikde dâñâyı mezbur otuz seneden beru işkenbenin ıslahına sa'y eylemişsin ya ıslah-ı nefis ne zaman ve kendi hakikatından âgâh olub mu'amele-i Hak ne zaman olur", buyurmuşlar.

Ve dahi, " berzahıyye gibi esmaya istigal tarik-ı evladır. Yohsa vahdetiyye gibi vera-yı murakabeye rah mı evlâdır. Ve bu hakikat-ı mahammedıyyeden istifsar olundukda kail-i ruhani buyurdılar ki, beyit;

"Hakikat ism-i vahiddir delil olan müsemmaya
Muvahhid istigal itmez te'addüd üzre müsemmaya".

"Hakikat ism-i vahiddir delil olan müsemmaya" mısra'ında ism-i vahidden murad kutb-ı 'alemdir. Nitekim buyurmuşlardır; beyt;
"Cümle 'alem kutb-ı 'alem çeşmidir
Kutub olanın ism-i a'zam ismidir".

Ve dahi, " netice-i me'al ve-mâ-hasal budur ki; talib bu neşede dānāya musahabet idüb imdad-ı ruhanileri mu'avenetiyle dil-i dānāyı, miftah-ı bab-ı hazret eyleyüb derunundan niyaz--mend ü müste-mend olub kendi hakikatine yol bulmağla sa'y eylemekdir", buyurdılar.

Ve dahi, " dānā hakkında beyt;

"Cihanda gaflet olmaz ana tārī

Ki, unutdıra ana Girkārı", buyurdılar.

Ve dahi, " cezbe can cezbesidir, ten cezbesi değildir.

Zira cezbe-i suriyye 'anasır sıkındısıdır. Mesela burudetden a'zanın uyuşması gibidir", buyurdılar.

Ve dahi, " **أَلَيْسَ** "(1) didikde nefiyde vü isbatda mezkür Hak'dır. Senin zikrine hacet nedir ? Kezalik, Ya Ahad, Ya Hu, Ya Hak, Ya Hayy, Ya Kayyum disen cümle Allah'dır. İmdi kâr bu değil".

Ve dahi, " padişah terbiyesiyle kulların terbiyesi müsavi olmadığı gibi kutb-ı 'alem irşadiyle meşayihin müsavi olmak mümkün mi !" buyurdılar.

Ve dahi, "Dil-i Dānā (2)'da varidat-ı ilâhiyyeden Hezar Fusus u Fütühat ve sad hezar Raşahat u Nefahat vardır. Heman talib cümle 'ulûm-i me'arifi kendi hakikatini ma'rifete hasr ve kendi idrâkinden gayriden kasr lâzımdır".

Ve dahi, " 'ulema-ı kirâmın meşayih-i 'izama ta'n u inkârı müctehidinin kanununa intibahdan neş'et eyler. Meşayihin mücte-

1- Allah'dan başka ilâh yoktur.

2- Dil-i Dānā, İbrahim Efendi'nin 400 beyiti aşkın en meşhur eseridir. Bk. BEEK Genel 678

hidi dahi " هم رجال بل نحن رجال " (1) deyüb fi'l-hakika ana kulak tutmazlar".

Ve dahi, " talib kendi hakikatine dānā olmağla insan-ı kāmilin gönlünü Hakk'a kapu eyleyüb cemi' halde derün-i dilden niyâz u naz üzre olmak gerek".

Ve dahi, " her dānā devrinin muktezasınca mu'ammele eyler. Mücahede-i bedeniyye ve riyazat-ı şākka zamanı nice ve me'ali nedir ?. 'Arif ü dānā fehm ider".

Ve dahi, " Hak zâtı ile vahid sıfatı ile müte'addid olub 'inde't-tahkik zât 'ayn-ı nefes ve muhit-i eşya ve 'alim-i eşya idüğün beyan sadedinde bu beyt-i latîfi îrad buyururlardı.

Beyt;

"Cümle 'alem bir nefesden zindedir
Bilür anı şol kişi kim zindedir".

Ve dahi, "baki-i vücüd kaldı mı ki, deyü kendi neferliği-miz 'aleminde kendimizi suret-i cünuna koyub cühudlar tabanca-sıyla kendimizi imtihan eylerdik ", buyurdılar.

Ve dahi, " nefes-i dānā katre-i nisvana benzer ki, ba'zı talibde dürr-i şeh-vâr ve ba'zılarda zehr-i mâr olur".

Ve dahi, "dānā sohbetine musahabet idene edeb budur ki, ümür-ı dünyeviyyesin ve 'alaka-i süriyyesin ehl-i dile arz ile tasdi' itmeye ", buyurdılar.

Ve dahi, " inhiraf-ı mizacdan gayrı 'özür, dānā sohbetini terke 'özür degildir. Anınçün bu taifeden ba'zıları sohbet sünnet-i müekkede ve ba'zıları farzdır, dir. Beyt :

" Namaz fevt olur ise kazası mümkün olur
Sakin sohbeti fevt itme kim kazası olmaz".

Ve dahi, "her talib geldikde nazar olunur. Ba'dehü isti'-

1- Onlar adamsa bizde adamız.

dad-ı ezeli mertebesiyle mu'amele olunur." کلم الناس

على قدر عقولهم (1) budur buyurdılar.

Ve dahi, "zahiri ile kesb ü kârda gönli ile muhabbet-i yâr-
da olmak talibe mani' olmayüb belki mümkün idüğün beyan sade-
dinde "letâfet kesâfetin mahallini tazyik eylemez", buyurdılar.

Ve dahi, " talib redd-i kelâma mail ve male muhatab ola".

Ve dahi, "bizim kabulümüz oldığı ne faide. Talibin kendüyi
diri tutan zâtın kabulü olmayıcak", buyurdılar.

Ve dahi, "dem bu demdir, dem bu dem yarınki demdir 'adem".

Ve dahi, "iyilikden geçilmez her kişinin itdiğine bakılmaz.

Ve dahi, "her talibde Hakk'ın zuhuru isti'dadı mikdarıdır",
buyurdılar.

Ve dahi, "hiyn-i tecelli vü istiğrakda ba'zı mertebe ha-
let ü bî-ho dluk olurdu ki, sahib-i hane, bize bizde hayret ü
lerze misali nesne müşahede itdiğinizde ümür-ı dünyadan kemâ-
liyle elemnâk olıcak nesnelere ile bizi âgâh idin. Beşeriyete
gelelim", deyü tenbih olunur idi.

Ve dahi, "dervişlik ahlakından edna mertebesi cemi' meza-
hirde rahat irişdiren kimseyi rencide itmeyüb her kesin gönlünü
almağa sa'y u güşüşdür. Mezahire ri'ayet ve şüünat-ı ilâhiyye
ye nazar lazımdır", buyurdılar.

Ve dahi, " talib dil-i dâniya dahil olmağla dâniyadan gayri-
den muhabbetin tard u nefye muhtacdır", buyurdılar.

Ve dahi, "talibe nafi' kârı dâniya bilür ki, cebr ü kahır
mı, ya lutf ü mihr mi?", buyurdılar.

Ve dahi, " hakikat-ı salat ve hakikat-ı cemi'-i 'ibadat ü

1- "İnsanların akıllarının alacağı kadar konuşun". Hamdi Yazır. "Hak Dini Kuran Dili" c.10 s. 242. "İnsanlarla, bildikleriyle konuşun ve onları öylece davet edin" olarak bk. İttihaf, 10, 344

ta'at mahv-ı vücûd eylemekden 'ibaret idüğün beyan eylemek sa-
dedinde bu beyt-i ra'nayı buyururlar idi, beyt:

"Namazınla niyazınla sücudun
Kamu mahv eylemek çündür vücudun

Çü vardır kühdan küha hesabun
Ya küh olmuş ya kâh olmuş hicabun", beytini okurlar idi.

Bi-kemâlihi kendi hakikatini mekşûf olub hicâb-ı nuranîde ka-
lanlara.

Ve dahi, "dânâ, talib-i müste'idden Hüday-ı 'Azimü's-şanı
saklamazlar. Kanda kaldı ki, dünyay-ı dünü".

Ve dahi, " bu taife katında ma'rifet, kendi hakikatinden
âgâhiyyet ve ma'siyyet, kendüzine 'adem-i ma'rifet idüğün beyan
sadedinde bu beyt-i latifi okurlar idi. Beyt :

"Kendi kendini anlamaktır ma'rifet
Bilmemekdir hem özini ma'siyet " .

Ve dahi, " Imam-ı Ahmed Hanbel Hazretleri(1) Seyh Şib-
li'ye (2) mâil imiş. Telâmizesinden ba'zıları şeyh-i müşarü'n--
ileyh ilhad ile ma'rufdur. Sizin anlara bu kadar meyl ü ilti-
fatınız sizi müttehem eyler, didiklerinde cevabında; "mevlâna
gerçe biz 'arabcayı anlardan ziyadece bilürüz. Amma anlar Al-
lahcasını bizden ziyâdece bilürler. Muhabbetimize ba'is budur
buyurmuşlar. Bârekallah ictihad-ı Hak bu keвне olur".

Ve dahi, "hala 'alem iki meclisdir. Birinin sâkisi Muham-
med Sallahü 'Aleyhi ve Sellem ve 'Ali'dir. Radiyallahü 'anh. Ve
birinin sakisi Ebü Cehildir ve Yeziddir " .

Ve dahi, "devrimiz iktizâsı oldur ki, derünün dâñâ muhab-
betiyle ola. Esgal-i zahirin esgal-i batıniyyene ve esgal-i ba-
tının esgal-i zahiriyyene mani' vü müzâhim olmaya", buyurdılar.

1- Ahmed bin Hanbel (öl.241/855)
2- Seyh Şibli (öl.334/945)

Ve dahi, "Hazret-i Cüneyd(1) kelbin 'av'avin istima' eyledikde mütehayyir olmuşlar. Sebebinden istifsar olundukda Allahın mazhar-ı kahrından cehennem sadasın işitdim", buyurdılar.

Ve dahi, "dânâdan tahsil olunan 'ilm ü 'irfanın hulasası kendi hakikatine ne sanursa cemi' mezahırde olan hakayika anı sanmak 'ilmidir", buyurdılar.

Ve dahi, " Hadi, muhabbet zımmında talib-i müste'iddi 'ibadat-ı zâtiyyeye da'vet eyler", buyururlar idi.

Ve dahi, " vahdete müte'allik söz söylemek lâzım geldikde 'ala tariku'n-nakil söylen. Nakl-i küfür, küfür olmaz meselesine binâen. Ta ki selamet olasın", buyurdılar.

Ve dahi, " eğer nebi vü eğer veli vehle-i ülâda bir bed söz istima' itdiklerinde cüzi müteellim olmak olur. Nihayet karar itmez. 'Ariflerin kalbi su gibi bî-karardır. Har ü hâşek eylenez", buyurdılar.

Ve dahi, "yaratılmışa Hak bak yaradandan ötüri", buyurdılar.

Ve dahi, "nefsine ne sanursan cemi' halka dahi anı san. Ta bundan içerü seni senden alur bir hale irişince", buyurdılar.

Ve dahi, " 'ibadat u ta'atdan ve mücahedat ü riyazatdan ve esma vü ezkârdan ve evrâd u 'uzletden ve çille-i merdan ü halvetden maksud u netice, talib kendi hakikatine irişmek ve kendi özünden haber-dar olmak bi-kemâlihi mahiyetini bilmekdir. Bu maksuda rah ise ikiden hali değildir. Ya mücahede-i bedeniyyeki, vadi-i berzahdır. Ya cezbe-i ma'neviyye ki, sah-ı rah-ı ma'neviyye ki, râh-ı vahdetiyyedir. Nitekim Kasım-ı Envar(2) bu beyti ra'nalarıyla âşikâr buyurmuşlardır. Beyt :

1- Cüneyd-i Bağdadi (öl.297/909)

2- Kasım-ı Envar (öl.935/1529)

از دو بیرون نیست ره کرمرد راهی این بدان

"

یا طریق جذبہ یابد یا طریق اجتهاد شیخ

"

(1). buyurdılar.

Ve dahi, "dānānın kemāli cemi' ahvalde zat-ı Hakk'ı 'ayanen müşahede eylemek olmağa cedd ü sa'ydir", buyurdılar.

Ve dahi, "seyahat gönül seyahıdır. Ve ziyaret ka'be-i gönül ziyaretidir. Beyt :

کعبی بنیادخلیل از رست

"

دل نظرگاه خلیل اکبر رست

"

(2) buyurmuşlardır.

Ve dahi, "mahcūbda bilmeyende Hak'dır, dānāda bilende Hak'dır. Ol nazarla cemi' mezahirde zuhur iden hakikatlar cümle Hak'dır".

Ve dahi, "dānā tab'-ı 'aleme nazır olur görür. Tecelli--yi celāliyye galib ise ana göre mu'amele ider. Cemāliyye galib ise yine kezālik", buyurdılar.

Ve dahi, "cümle eşya ef'älinde mecbür olub takdire na-muvafık tedbir bî-fāide idüğün beyān sadedinde Seyh Vefa'nın (3) bu beyt-i ra'naların yād buyururlar idi. Beyt ;

"Yazılan, levh-i ezelde dost, tagyir eylemez
'Arif olan pes bilür bu sırrı tedbîr eylemez".

Ve dahi, "talibe hicab olan dünya, dünya 'add itdiği dünya olmayub 'inde't-tāife hakikat-ı dünya Hüdā'danlığa mani' olan nesneden 'ibaret idüğün beyān sadedinde Hazret-i Mevlāna'nın(4) bu beyt-i latîflerin okurlar idi. Mesnevi :

-
- 1- "iki yol var eger yolcu isen bunu bil
Biri cezbe yolu, diğeri mücahede yolu".
 - 2- "Ka'be Azerin oğlu Halil'in yaptığı bir binadır,
Gönül ise en büyük dostun nazargâhidir".
 - 3- Seyh Vefa (öl.896/1491)
 - 4- Mevlāna (öl.672/1273)

حيست دنيا از خدا غافل بدان

ني قماش و نقره و فرزند وزن

" (1) mazmununca مظهر ذات وصفات ادم وعالم باشد

'inde't-täife, 'älem mazhar-ı sıfat, adem hem mazhar-ı zât hem sıfat olub sırat-ı müstakim, adem-i hâkiye bi-kemâlihi ma'rifet-i tamma ve 'ilm-i müstahkem ü kavim idügün iş'âr sadedinde bu beyt-i zibâyı yâd buyururlar idi. Beyt:

"Zat-ı Hakk'a bil sırat-ı müstakim
Adem-i hakidir ey div-i racim", bu ma'nayı dahi

ziyade tavzih eyleyüb, beyt ;

"Fikr idermisin o zât-ı Girdigâr
Çar-ı 'unsurdan olubdur âşikâr", buyururlardı.

Ve dahi, " dänâ olan kimesne talibe esma vü evraddan sual itmez. Belki haküster kalbinde muzmir ü müstetir olan hücre-i muhabbetden istifsar ider ki, ol mevcüd midir, yohsa ma'dum mıdır salik anı bilür ", buyurdılar.

Ve dahi, "dänâdan her ne ki, sadır olur, talib anı cân u dilden kabûl idüb hemise 'aşk u muhabbetini pişe eylemez ise nevm-i gafletden intibah hasıl olmayub hakikatden âgâh olmadığını beyan sadedinde bu beyt-i sırr-ı ma'nayı okurlar idi. Beyt:

" Ser-i pâ itmez isen bahr-i 'aşka talibilmezsin
Nefsi tutmaz isen dürr-i me'ani alibilmezsin".

Ve dahi, " eğer dänâ vü eğer nâdan için bu 'alem-i kesretde 'ale'd-devam safa-yı tam müyesser değil idügün beyan sadedinde bu beyt-i ra'naları okurlar idi. Beyt :

" Cihan bir bağdır arayışı çok
İçine girene asayışı yok

1- Dünya nedir. Bil ki, Allah'tan gafil olmaktır. Elbise, altın, evlat, ve eş değil. Adem ve alem, zât ve sıfatlarının mazharadır".

Düſer derviſ olanlar kayd-ı nâme
Eğer sultan isen kayd-ı cihâne".

Ve dahi, "meclis-i ſerifine bir gün bir ſeyyah-ı 'alem ha-
zır olub 'alem-i ſeyahatinde gördiği 'acayib-i dehr-i garaib-i
devirden enva' hikâyetler bast eyleyüb nakl-i kelâm ve kat-ı
meram eyledikde, derviſ ta iki mermer direk üzre bir 'arſ-ı 'a-
zîm var imiſ. Anda bir ayna komuſlar cemî' 'alemde olan suverin
numune vü miſâli anda münakkaſ ve mün'akes olur imiſ. Dahi te-
maſa eylemek olmadı mı ve andan dahi habir miſüz", deyü buyur-
duklarında ſeyyah-ı mezbûr, "sultanım anın sırrı müyesser olma-
dı andan haberdâr değiliz" didikde, "ſeyehatınız kemâle irme-
yüb kusur üzre olmuſ. Seyahat-ı ſuriye kana'at idüb ſeyahat-ı
ma'neviyyeden mahrum olmuſſuz. 'Acâibi ſeyr ü temaſa kılmiſſiz.
A'cab-i 'acâibden bî-nasîb kalmiſſüz", buyurdılar.

Ve dahi, "Hak'dan habîr olmak kibara mahsusdur ve evâilde
gelen evliyâyâ mensubdur hala munkatı'dır", zu'munda olanlara ;
"ma'na kadîmdir kimſeye mülk olmaz", buyurdılar.

Ve dahi, " halk için nerdübân-ı taklidden 'alem-i tahkike
'urûc eylemek muhal idüğün tavzi' sadedinde" ^{اعتقاد العوام كذب الحمار} (1)
buyurdılar.

Ve dahi, "ſeref-i ſohbet ne mertebe kıymet tutar idüğün gâ-
fil olanlara "Leyla'yı heman mecnuna medh eylesin", buyurdılar.

Ve dahi, " keſf ü keramete müte'allik havatır hutor itdik-
de vahdete irenler cünüb olurlar. Kibarın kerâmeti hayz-ı ri-
caldır", buyurdıkları bundandır.

Ve dahi, "Seyyid Nesimi'nin (2) "'alemin özi heman Allah'-
dır" mısra'ı ha bdir".

1- "Avamın itikâdı hımarın kuyruğu gibidir".

2- Seyyid Nesîmi (öl.820/1417)

Ve dahi, " cemi' mezahirde olan zuhurat u ef'âl 'inde't-- tahkîk Hak'dan sadır olduğın takrir sadedinde bu hikâyeyi yad buyururlar idi. Sureta dîvânelerden birini bir kimse darb idüb bir âhir kimse dahi tatyîb için bir mikdâr halva alıvirüb seni kim döğdi deyü sü'al eyledikde ; "beni döğen helvayı getiren", deyü cevap virmiş".

Ve dahi, " Ha ce Nasru'd-din'in(1) kibrine bi'l-işare, "fülanda bundan, fülanda bundan. Hezl-i vahdete temsile münâsibdir", buyurdılar.

Ve dahi, "esrâr-ı Hakk'a bi-kemâlihi vakıf olanlar halka keşf-i râz itmek nâ-reva olmağla münafekat ve müsamehat üzre mu'amele itdiklerini beyân sadedinde kibâr, " اذاتم التصوف فهو النفاق " (2) buyurmuşlar, buyurdılar.

Ve dahi, "zemâne ehline iyilik, iyilik itmemekdir".

Ve dahi, "hakîkatden âgâh olana vâlid-i kanı helâf, kendini bilmeyene vâlidesi südi haram. Mevlâna'nın M. بدر خون حلالست مرا

"(3) buyurdukları budur " buyurdılar.

Ve dahi, "Kaygusuz Abdal'a (4) hali galib idi. Anın için ekser kelimâtı remz-i şer'a muhalifdir. Pirimiz Kaygusuz'a hâli galib idi", buyurdılar.

Ve dahi, " Hak kerimdir, hüsn-i ta'birinde hezâr hazine-i gaybiyye vardır", buyurdılar.

Ve dahi, " له الخلق والامر " (5) da halkdan murad, ezdâd-ı sermaniyyedir ki, dördü haricdir ki, âb, bâd, hâk, nârdır. Dördü

1- Nasreddin Hoca. (öl.683/1284)

2- "Tasavvuf tamam olunca nifak olur".

3- "Babamın kanı bana helaldir".

4- Kaygusuz 'Abdal (öl.952/1545)

5- "Yaratmak ve emretmek O'na mahsustur". (Araf 7/54)

batındır ki, ehlat-ı erba'adır. Emir den murad ezdâdı diri tutar nesnedir ki, can deyü ta'bir olunur", buyurdılar.

Ve dahi, "hiç bir zamanda adem Hak'sız ve Hak ademsiz olmamıştır".

Ve dahi, "ilâh-ı hakîki candır. Ve Muhammed-i hakîki yine candır. 'Aliy-i hakîki cemi' mezâhirde olan ve ma-bihi'l-it-tihad olandır".

Ve dahi, "her ne zamanda cemi' me'arife mazhar ve cümle kemâlata masdar dâne bir olub sairleri ana ihvan ünsar mertebesinde idüğün iş'arda bu beyt-i latîfi yâd buyururlar idi.

Beyt ;

"Her zaman bir 'ârifin devranıdır
Demânın devrân anın devrânıdır", buyururlar idi.

Ve dahi, "'arife nisbet cemî' mezâhirde olan lutf-ı kahr-ı yeksan ve mahcuba göre, cânib-i lütfa meylân ve taraf-ı kahr-dan girizîn mukarrer idüğün beyân takribiyle şa'irin hakikatine karîb beytini okurlar idi. Beyt ;

"Ey gönül, sen rahm umarsın nice ol sayyaddan
Ne kim safası var anın damındaki feryaddan".

Ve dahi, "من فسر القرآن برأيه ككفر" (1) de, murad olan re'y mahv-ı vücûd itmeden enâniyetle tefsire şurü' eyleyenlerin re'yidir" buyurdılar.

Ve dahi, "kible-i mevcûdât adem-i hakîkidir ki, kutb-ı 'alemdir", buyurdılar.

Ve dahi, "tasavvufdan murad tahsil-i ma'kuliyyet ve tebdilü'l-kesafe bi'l-letâfedir", buyurdılar.

Ve dahi, "Hüsâm Efendi (2) sohbetlerinde Cavidan ta'lim

1- "Kur'anı şahsi görüşüne göre tefsir eden kâfir olur".

Ahmed bin Hanbel I,269 Tirmizi Tefsiri'l-Kur'an, 1

2- Hüsâmüddin Ankaravi (öl.964/1557)

itdiklerinde Kovacızade(1) "vahdete iren sahib-i se'adetin bu kıl ü kalle münasebeti ve haric ü zahirde bu mertebeye vikâyeti ne ola" deyü zamirinde idi. Fi'l-hal keşf idüb ; "bak a Mehmed Çelebi, bundan maksud oldur ki, gideceğimiz memleket diyâr-ı gurbetdir. Lisanları başka lisandır. Anların lisanı ki, adem-i hakîki lisânıdır. Tâlibe ta'lim ü tefhîm lazımdır. Ğaraz ancak budur. Yohsa andan istifade vü ta'allüm degildir", buyurmuşlar.

Ve dahi, "reh-i tasavvufa şürü' eyleyen talibe lazım ol-
dur ki, bir kimseden tağlar mikdarı bedlikler görsen anı unuda-
sın ve ana in'âm u insan ve mükâfata sa'î olasin. Ve bir kim-
seden dünya kadar iyilikler görsen anı dahi feramuş idesin ve
ana dahi id'âf-ı muza'afât-ı mükâfat idesin. Ve'l-hasıl iyilik
eyle zerre mikdarı olursada, kemlik itme zerre mikdarı olursada

Ve dahi, "Allah Te'ala'nın 'aleme ma-bihi'l-ittihadı ne-
dir ve ma-bihi'l-iftirakı nedir ?. Bilinmedikce da'va-yı tasav-
vuf beyhüdedir ".

Ve dahi, "cemi' mahz himmetini tutanın tevhidine cingâne
tevhidi dirler", buyurdılar.

Ve dahi, "Halvetiyyeden haric degil Kâmil Yiğit Başı(2)
Efendi'dir ki, "Camiu'l-Esrar" kitabı sahibidir. Mahcublar-
dandır. Zira beyt ;

"Bu kitabı hal idin kim tâ Fususa el ire
Kenz-i hikmet babının miftahını hal vire", deyü

Seyh-i Ekber(3) Hazretleri'nin kelâmlarıyla takviye itdikden
sonra vücudî mezhebinden olanlara ta'n ü kadh idüb dir ki; beyt

1- Koğacızade (öl1026/1617) Hayatı için Bk. Şakâik S. 632

2- Ahmed Semsettin Yiğitbaşı (öl.910/1504)

3- Seyh-i Ekber öl.Şam.638/1240)

" Ba'zıda oldu vücûdî mezhebidir bir vücûd
Ya'nı cümle Hak vücûdudur didiler her vücûd

Ehl içinde ehl-i ilhadın galizıdır bular
Özerlerinde arı yunılan dini murdar itdiler", demiş-
dir", buyurdılar.

Ve dahi, "vakt olur dānā bir sözi söyler me'a-haza haca-
ti degildir", buyurdılar.

Ve dahi, "tasavvuf kitablarına meşgul olunub anda olan
perişan kelimat ki, talibin meşrebine nā-mūlayim ola. Huzur-ı
ma'allah'a mani' olduğıçün dānā tālibi sohbetine terğīb ve
meclis-i mahcubdan terhīb ider", buyurdılar.

Ve dahi, "tasavvuf nazûkler kârıdır", buyurdılar.

Ve dahi, " ism-i a'zam 'inde'l-halk hurufdan terkib olu-
nan isimden 'ibaret olub, lâkin 'inde't-tāife hakikat-ı ism-i
a'zam cism-i kāmilde kināyet idüğün beyān sadedinde bu mısra'ı
yād buyururlar idi. M. "İsm-i a'zam kāmil insan cismidir".

Ve dahi, " sufiyye ma-beyninde fasl ü vasl anılır. Hak
senden ne zaman munfasıl oldu ki, hatta vuslata muhtac olasın.
Pes insan-ı kāmil kevn-i cāmi'dir. 'Alem-i gayb ü şhadete
şāmildir. 'Alem-i şhadetde āfāka nāzır olub müşahede-i Hak
olmayıcak fasl dinür. Ve 'alem-i gaybde kendi hakikatine nazır
olub yirmi dört bin nefesde müşahede üzre olursan vasl dinür".

Ve dahi, " Hasan Kabadüz(1) sohbetlerine mülāzimlerden
bir 'arife sūal eylemişler ki, keşf ü kerāmet-i suriyyeye mü-
te'allik 'aziz mūmī-ileyhden ne gördiniz ve ne işitdiniz ?. Ce-
vabında buyurmuşlar ki, "ol ufk-ı 'akl-ı hasdır. 'Akl-ı hasın
hilafı bir nesne görmedim ve işitmedim", buyurmuşlar.

Ve dahi, "talibin kemāli idrake sa'ydir".

1- Hasan Kabaduz(öl.1010/1601)

Ve dahi, " (1) misdakinca, ey talib cenabından cezbe zuhur itmeyince " (2) mazmünunca incizâb-ı ilâhiye musâdif olunmaz", buyurdılar.

Ve dahi, "neferliğimiz 'aleminde yirmi dört bin nefesde Hak ki, mirat-ı hakîkiyye olan dâñâ gönüldür. Ana can u dilden muhabbet ü 'aşkla, teveccüh ü murakabe mülâhazasıyla meşk iderdik. Dâñâ bir libasa mahsus gerekdür. Ta talib hiyn-i teveccühde anınla mülâhaza eyleye deyü bu taife i'tibar itmişlerdir", buyurdılar.

Ve dahi, "bu taifenin kelâmlarını cemi' vücuhda şer'a tatbik nice mümkündür ki, cümle şeyh fususunda " فنحن جملناه بما لو مبتنا لها "(3) dir", buyurdılar

Ve dahi, " bir kimesne bir şeyi zayi' eylese anın nişanın virmedikce kimse ana anı virmez. Talible dâñâ beyinde hal böyledir".

Ve dahi, " 'aklın verasında nesne vardır" demekden murad ol değildir ki, 'akıl idrakinden 'aciz ola. Belki maksud 'akl-ı hassa irüşmeyüb 'ukul-i za'ife erbabının idrakinden 'aciz olandan kinâyedir".

Ve dahi, "öylemiyüz ki, her havsalaya mikdarınca lokma virmeyüz ", buyurdılar.

Ve dahi, "dâñâiyyet öyle midir ki, âfâk ü enfüsde vücûdına muzır olan eşyadan sıyanet üzre olmaya. Kendi kemâline tabi' olmayan kavlı ü fi'linde ve cümle vaz'ında hatta lü'b ü lehvinde her neye meşgul olursa cemi' kârı Hak'dır", buyurdılar.

Ve dahi, " insan-ı kâmil yılanı gibidir. Yılanları iste-

1- "Onları sever..." Maide, 4/54

2- "O'nu severler..." Maide, 4/54

3- "Kitaplarımızı, ilâhımızın ilhamı ile oluşturduk".

diği gibi oynadır cemi' a'zasına sarar yine sokdurmaz. Zira tiryaki vardır. Amma tiryaki olmayanlar ki, ehl-i dünyadır cüzî dünyaya meyille kendüyi dünya yılanına sokdurur, helak ider", buyurdılar.

Ve dahi, "insan-ı kâmil'in hakikatine teveccüh cezbe zuhuruna intizardır".

Ve dahi, "talib dānâ sohbetinde kendi meşrebine muhalif kelimat ile hali perişan olmak ihtimali oldukça heman sohbetden kalkub teveccühe mübaşeret gerekdir".

Ve dahi, " 'inde't-taife kesret ü vahdet ki, dinülür. Fi'l-hakika i'tibâridir nitekim", buyurmuşlar.

Ve dahi, " Kesret ü vahdet i'tibaridir 'Ayn-ı vahiddir ki, caridir ".

Ve dahi, "her cend ki, 'acaib ü garaib sırrı murad eylesen kendimize nazar ideriz".

Ve dahi, "e'azze-i kiramdan birine demişler ki, sultanım siz bu kadar cevahir kelimat söylersüz. 'Acaba unudurmusunuz ?. Buyurmuşlar ki, unuduruz yine sizde buluruz. Zira siz feramûş itdiklerinizi bizde buldunuz", buyurmuşlar.

Ve dahi, " Hasan Ağa hakkında bir alay habâb-ı celâldir. hayırlar feth ola", buyurdılar.

Ve dahi, " Hacı Bektaş Veli Hazretleri(1) ; bir sözün bin yüzi vardır buyurmuş".

Ve dahi, "Câvidan sahibi vakt iktizâsıyla te'vil-i şer'a tatbîk kaydına düşmüştür. Amma hala ol mertebeye hacet yoktur. Belki me'ali talibe hicab îras ider. Amma madem ki, nübüvvet ü da'vet iktizası hasebiyle bir vakit-i âhârda dahi yine te'vile ihtiyac mukarrerdir", buyurdılar.

1- Hacı Bektaş-ı Veli (öl 669/1270)

Ve dahi, " her veliy-yi kâmil kangı 'ahidde bulunursa vak-
vaktinin mürseline mutaba'at ider".

Ve dahi, " kerâmet dânenin Hak'la mütahakkık olmasıdır.
Faraza anın yüzünden bir kudret ü havârik 'âdet ve keşf-i surî
misillü halet zuhur eylese de kendinin alakası yokdur. Velîde
bi'l-zarurîdir. Kerâmet didikleri bu ma'nadır".

Ve dahi, " sohbetde şart odur ki, harç olmaya " .

Ve dahi, " talib her ne vecihle olursa olsun kedüye kayd-ı
dânâya bâr olmak ihtimalinden kemâl mertebe tehasi vü nefret
üzre olub galebe-i muhabbetden ve kemâl-i 'ubdiyyet ü hidmet-
den fi-cemi'i'l-hal bâis ü râhat olmağa mucidd ü sa'y gerek-
dir", buyurdılar.

Ve dahi, "tâlibin dâne sohbetine huzuru, vücûh-ı selase-
den biriyle olur. Mücerred ziyaret-i 'avam-ı nas gibi, ya soh-
bet-i berzahiyeye ki; talibin rü'yasın ta'bir ve hatırasın def'
gibi, ya dünyevi vü uhrevi acilen ve 'acilen bir kasd-ı matlub
olmayub mahza dânenin muhabbetinde mahv olma gibi bu taife ana
hubb-ı zâti ta'bir ider. Mesela lisan-ı berzahiyyan üzre arzu-
yı bihişt ve bîm-i düzah ve lisan-ı ehl-i vahdet üzre süflî-yi
devirden hasyet ve kendi hakîkatiyle mütahakkık olub kevnle
kevn olmağı emniyet itmek dahi 'inde't-taife mani'-yi hubb-i
zâtidir", buyurdılar.

Ve dahi, " Lamekâni Hüseyin Efendi(1) Kabaduz'un ihtizarı
halinde bulunub, "acaba bu sizin mübarek peykerinizi diri tu-
tan ve bu suretten mufarakat itdikde ne renge boyanur ve hale
ve neye müncer olur", deyü kalbime tulu' itdikde keşf-i zamîr
idüb ; "mevlana kevnle kevn oluruz", buyurdılar.

1- La-Mekânî Hüseyin Efendi (öl.1035/1626)

Ve dahi, "talbin dānāya tuhfe vü hedîyesi renk-i taklid-
den mücellâ olmuş âyine misali bir saf gönüldür. Beyt;

" Meger bir gönül iletessin ana yohsa
Hakir tuhfe durur ol eşikte canla baş ".

Nitekim hikâyet olunur. Hazreti Yusuf Aleyhi's-Selam Mı-
sıra sultan olmazdan mukaddem bir derviş ile sohbet idermiş.
Ba'd-i zaman sultan oldukda, 'acaba padişaha ne tuhfe ile müla-
ki olsam deyü fikr". Ve eline bir ayine alub huzur-ı sulatana
varub padişaha layık bir tuhfe bulamadım şu ayineden gayri. Zi-
ra padişahım bu ayineye nazar-ı şerifiniz ta'alluk itdikde gö-
rün ki, bunda bir hüsündâr-ı cemâli zahir u hüveydâ olur ki,
"bu ana gelince siz anın temasından mahrum idiniz", buyurmuş.

Ve dahi, "dānâ gönlüne duhulde kâide budur ki, ser-i mû
mikdârı endişe olmayub hayret-i zerre-i pençe-i âfitab-ı dî-
dar-ı pîr-i kâmkâr olub muhabbetde mest ü müstagrak, kendini
ten ü dānâyı can bilesin", buyurdılar.

Ve dahi , "Şârih-i Mesnevi 'Abdullah Ta'ati Efendiye (!)
"Hüda ne i'tikatdadır, deyü sülal eyledikte Hazret-i Pîr cevabı-
nı biz virelim. Cemi' mezahirde olan mu'tekadat-ı muhtelifi
ki, vardır i'tikad-ı Hüda'dır", buyurdılar.

Ve dahi, "talib gayet rind gerek ta ki, rindan-ı Hüda'ya
hatıra virmeden ihtiraz üzre ola", buyurdılar.

Ve dahi, " dānāya kemâl-i muhabbet ve ezdiyad-ı meveddet
andan 'ibaretdir ki, talib sinesinde muhabbet-i pîrden gayri
zerre var bir nesneye meyl ü iltifat ve i'tibar kılmayub pîrin
lütüfü vü kahrı ve cevri vü mihri yanında yeksân olub hakikat-ı
sultan-ı 'alem olmağa ana arz eyleselerdi asla ol semte göz at-
mayub, mazhar-ı zât-ı sıfat-ı Hak, mirât-ı cemâl-i mutlak olan

dânâya, murakabeden bir an dür ve bir sa'at mehcür olmayub istikamet üzre 'ale'd-devam teveccüh-i tam üzre ola", buyurdılar.

Ve dahi, "adem-i hakîkiden birine tecelliden sual olundukda 'ala vechi't-tebessüm suret-i Rahman olan mübarek suretlerine kinâyet eylemişler " , buyurdılar.

Ve dahi, "hükemâ tabayi'-i eşyaya 'alimler, enbiyâ havas-ı eşyaya vakıflar, evliya hakâyık-ı eşyaya 'ariflerdir".

Ve dahi, "dânânın kemâli, gözün yumdukda bir nurâni 'aleme varub mahsusât-ı zulumatından halas olmaktadır " .

Ve dahi, " kâmil ü mükemmil oldur ki, Hak anda batın ve o Hak'la zâhir olub vasıtasız Hak'dan alub kavabile isti'dâdı mertebeleriyle ifâza vü i'tâ eyleye".

Ve dahi, "bu mazhar, bir cami'-i mazhardır ki, talib-i müste'iddi cemi'-i mu'tekadât-ı ehli tarafı bir nefesde ahz eylemek mümkündür" .

Ve dahi, " zurefâ-yı mesayihdan bir şeyh dervişlerinden birine, " 'avamdan biri iki rek'at namaz kılub sevabın bana bağışla. Sana bir papuş alıvireyim demiş. Derviş, şeyh-i 'arif-i kâinatından isti'zan itdiklerinde, "gâye ma'kul ben senin namazların gördüm ki, bir pula değmez. Bu ho d müft pazarlık", buyurmuşlar.

Ve dahi, " elem makamında lisan-ı vahdet büyük varlık ta'bir ider ki, mesihin kuvve-i ezliyye didiği andan 'ibaretdüi".

Ve dahi, " ahval-i 'aleme söz katmak, Hüda'nın Hüdaliğine karışmaktadır".

Ve dahi, " talib-i müste'iddi, dâñâ, kendinin kabiliyyeti mertebesiyle mu'amelesine aldanmayub iltifat ü musamahasına

magrur olmayub can ü başla hizmetde mücidd ü sa'y olub dānānın kemāli muhabbetinde mahv olmağa dikkat eyleye. Me'muru'n-bi'l-hidme değılim deyü tekāsül üzre olub, nefsin hud'asına vücüd virmeyüb, dāima fena vü züll ü meskenet ve mütevazı'āne yüzi yere sürmekle olub gönüle girmeğe mukayyed ola", buyurdılar.

Ve dahi, "bir dānāya sūal olunmuş ki, "taliblerinizi ne eylersiz ?. Buyurmuşlar ki, "biz eylerez". Ve bir 'arif tali-bine dahi sormuşlar ki, "dānāya hizmetden murad ve netice ne olmaktadır". Buyurmuşlar ki, "ol olmaktadır".

Ve dahi, "a'yan-ı sabiteden murad, "mezahirdir. Mesela bir mazhar mahsus bir 'ayndır. Her bir 'aynda 'ilm-i icmali ve tafsili bi'l-kuvve sabitdir. Mazhar-ı kāmilden kendi haki-katine baliğ olunca kendinde müsbit olan 'ilm-i tafsiliyi bi'l-fi'il götürürsün isti'dad-ı ezeli hasebince", buyurdılar.

Ve dahi, "dānā talibe taşradan ma'rifet bağışlamaz. Belki kendi isti'dadına perde ve hicāb olan hıceb-i ta'ayyunatın ref-ine delālet ve rehberlik ider. Ma'rifet-i müfide ise oldur ki, adem kendi gönlünün yolunu bile. Ol ma'rifet ise muhabbet-i kāmile mazhar-ı kāmil yüzünden olub muhabbet-i kāmileye ise sebeb kendi zatında konulan isti'dad u kâbiliyyetindir".

Ve dahi, " muhabbeti Allah dahi sever " فاحيت ان اعرف " (1) şahadetiyle", buyurdılar.

Ve dahi, "zāt 'amada idi" sözünden murad sıfatında idi di-mek olur. Ya'ni nutk bi'l-kuvve 'alemde idi. Bi'l-fi'il adem-de zāhir oldı".

Ve dahi, "isim müsemmadan ve sıfat mevsufdan mukaddemdir. Zira sen ki, müsemmasın. Bu sıfata gelmezden mukaddem 'anasır-

1- "Bilinmeyi sevdim". Aclunî, II 132

da ve nebatda ve hayvanda idin. Ol zaman isim ki, Hasan Hüseyin'dir ve anın emsalidir mevcudlar idi. Lâkin bu meşhuda muhalifdir " .

Ve dahi, "Hüsamüddin-i Mükemmil, Halvetiyye ve sair erbab-ı turukdan nice meşâyihâ hizmet ü hizmetinde kemâl mertebe dikkat kaldıktan sonra Sarban Ahmed(1) sohbetine dâhil olub bir sohbetde hakikatlerinden âgâh olub lisan-ı berzah üzre vâsıl-ı Hak olmuşlar. Mevlâna bu ana gelince te'hîrimiz dahi sizin için idi" deyü memleketlerine göndermişler".

Ve dahi, e'azze-i kirâmdan biri, "benim irşadıma sebeb bir ahudur" deyü hikâyet ider. Ki bir gün, bir akar su kenarına vardım gördüm ki, tağdan bir âhu gelüb su içmeğe mübaşeret eyledi. Nâgâh, mün'akisen suda suretin müşahede eyledikde kendi hayalinden ürker gelür. Hatta on iki kerre gelüb yine gider.. Ahire'l-emr, susuzluk kendine kâr eylediği gibi nâçar gözlerini yumub tamam mertebe kanınca içer.. Ben dahi, bu âhudan pend-peîr olub kendi hakikatimi idrâkden ta'ciz ü tahvîf eyleyen evham u hayalatdan ve mu'tekadât-ı fâsidâtdan feragat eyleyüb kendi sayemden ürkmenden halas olub, maksud-ı aslî ve mahbub-ı hakikiyyeme vasıl oldum", buyurmuş.

Ve dahi, Bayezîd'e, bir kes sen lafzıyla şetm eylemiş. Derişler gadaba gelüb darb itmek murad itdikleri. Kelbde on hassa vardır cümleden biri etmek yediği yeri bırakmak gibi. Ve kendi cinsinden iken ecnebi kelb geldikde eve salmamak gibi. Ve bunun emsali hisâl-i mahmudeler vardır. Eger bende bu hisal-i hamîde mevcûd ise melek haslet kelb olurum. Eger mevcûd değil ise melekiyyet ve ademiyyet tursun kelb bile olamam", buyurmuşlar.

Ve dahi, "bu taife katında as'ab-ı ma'rifet isti'dadına 'a-rif olmaktadır", buyurdılar

Ve dahi, "isti'dad-ı ezeli kendi zâtının kemâlini iktizâ vü talebden 'ibâretidir".

Ve dahi, "Bayezide sâal eylemişler. Nadan kimdir ?. Cevabın-da, "kanı nefesde kabz olacağı bilmezken kendüye 'ömr-i dıraz takdir eyleyüb kesb ü kârlar derdine düşenlerdir", buyurdılar.

Ve dahi, 'inde'l-mahcûbîn, "Allah hidayet eyleye" sözi ki, vardır, dâne katında küstahlıktır. Zira sana hidayet olmasa, suret-i insanı gelüb bulmazdın. Nihayete'l-emr sende bi'l-kuvve olan hidâyet-i ezeliyi, bi'l-fi'ile getürmekde kusurun vardır ki, kendi zâtından bî-habersin. Eger haberdâr olaydın hidâyet kemâlin bulurdun", buyurdılar.

Ve dahi, "reh-i Hakk'ın gayet düş-vâr olub her kesin kârı olmadığı mukarrer idüğün beyan sadedinde bu beyti okurlardı.

"Bir büyük tağı delüb boynuna takmak gibidir
Her kişi 'aşık olurdu eger asan olsa".

Ve dahi, "Şeyh-i Ekber Hazretleri bizim kelimâtımızı ev-hamdan halâs olan dâne fehm ider. Ekser-i 'ulema belki erbab-ı berzah ki, ehl-i tarikatden geçünürler. Mevhûmat ü mütehayya-lata tabi'lerdir. Hakikat-ı emre vasıl olanda, vehm-i tabi'iy-
yet olmaz", buyurdılar.

Ve dahi, " bir talib Yazıcızade(1)'nin Hacı Bayram'ın (2) sohbetine dahil olmuş.. Ma'rifetden behre-yâb olub Muhammediye nam kitabında erbab-ı ma'rifetin pesendidesi bir kelâm var mıdır, deyü istifsâr eyledikde belî, iki beyitleri vardır, beyt;

1- Yazıcızâde (öl.855/1451)

2- Hacı Bayram-ı Velî (öl.833/1429)

" Şu kim buldı muhabbetden bulubdur hep kemalatı
Tamam irdi makamata bi-külî itdi istiksa

Şu kim anın dimağında muhabbet dadı konmadı
Eğer cümle makamata bulursa tatmadı helva " .

Ve dahi, " muhabbet bir nokta-ı kimya gibidir ki; kırk
batman bakırı bir sa'atde zer-i hâlis ider", buyurdılar

Ve dahi, " ne Halvetileriz ne Celveti.. Ne Kadiriyyüz ne
Mevlevi.. Belki erbab-ı muhabbetden olan vahdetiyyüz.. Vahdeti
ki; cemi'-i turukdan olan ayin ü üslûb celb-i muhabbetdir", bu-
yurdılar.

Ve dahi, "bir 'arab ve bir 'acem ve bir kâfir ve bir türk
yoldaş olub giderken yolda bir iki akce bulurlar.. 'Arab 'ineb
alalım dir, 'acem engür, kafir istafil, türk üzüm alalım deyü,
biri birlerinin lisanların bilmeyüb ve haberlerin anlamayub ni-
za' ü gavga üzre iken, cümlesinin lisanından âgâh bir 'ârif
bunların gavgasın görüb ben sizin gavganızı def' ideyim, mura-
dı nız üzre hareket ideyim deyü akceleriyle üzüm alıvirüb gav-
gayı def' ider deyü bu mısra'ı yâd", buyurdılar.

"Cümlenin maksudı bir amma rivayet muhtelif", buyurdılar.

Ve dahi, "'ârif oldur ki; sek-bâr olub yâr ola. Bâr ol-
maya", buyurdılar

Ve dahi, "talibe evâil-i halde lâzım olan oldur ki; div ü nâ-
dân-ı muhâlif sohbetinden, necisden ve lâseden kaçır gibi ihti-
raz eyleyüb gâyet perhîz üzre ola. Hatta cemi' mekrûhatı ve mah-
zuratı mürtekeb ola. Nâ-cins sohbetine yol virmeye", buyurdılar

Ve dahi, " Hüsamüddin-i Mükemmil'in bir şahıs ile tarla
niza'ı düşüb Hasan Kabadüz'a at eğerledüb mezbur şahsın evine
varub kapusı depme ile bir iki def'a depüp ve elinde kılıçla

kapuyı bir kaç kerre çalub şahs-ı mezbur evde bulunmayub, girü döndükde Hasan ! "ben kendimi diri tutan hakikati zabt iderim sanurdum meğer bu zabt olunmaz imiş", buyurdılar.

Ve dahi, " heman isti'dad, heman isti'dad-ı kavî sahibleribir sohbetde kendi hakikatine nâil ve ma'rifet-i nefse vasıl olur. Anınçün erenler, "yum gözini aç gözini, bak bakmağı al almagı", buyurdılar.

Ve dahi, "Hallâk-ı Me'âni kâh olur bir münasib hikâyet bast ider me'a-haza âfâkda sûret bağlamış değil iken".

Ve dahi, " bir tabib-i hâzik olmaya. Hastanın maraz-ı za'fını kavî kılub az günde dermânı kâbil iken tûl-i dirâz-ı eyyama muhtâc ider. Kezâlik bir mürşid ki, kâmil olmaya. Talib-i Hakk'ı mücahedeye sevk idüb, maksûd-ı aksâ ve matlab-ı a'la olan maksuddan mürûr-ı eyyâam ile dür ü avk idüb, maksudun bi'zât olan hakîkati idrâk zevkinden behre-dâr eyleyüb cemi' esbab-ı alat üzre iken tahsil-i âgâhiyyetden âni mahrum eyleyüb mahcubiyye üzerine 'ömrünün zâyi' olmasına bâ'is olur", buyurdılar.

Ve dahi, " suğr-ı sinnimizde 'Abdullah Tekevî (?)'yi görmek olurdu. Ceddimize gelür giderlerdi. Hâric değil idi. Amma 'ilm-i ilâhiden bî-haber idi" .

Ve dahi, makam-ı tevhidde yokdur, vardır, diyenlerin muradı yokdur didikde, "cemi' masivâyı selb", vardır, didikde "sol tarafında şekl-i sanûberi mu'allak olan lahimle 'alâka-i sûriyyesi olan hakikat-ı câmi'ayı mülâhaza eylemekle bî-ho diyet tahsiline bâ'is olmaktadır. Bu mülâhazasız ma'lebe-i sibyan oldığı kat'î zâhirdir", buyurdılar.

Ve dahi, " ma'rifet kemâl buldukca 'aciz dahi kemâl bulur..
Pes bu takdirce tâifenin; "bir kâr üzre teslîf-i himmet olunsa
ol kâr zuhur bulur", kelâmları bir 'acibce sözdür", buyurdılar.

Ve dahi, lisan-ı şer'de "takdir" dinilene, lisan-ı vahdet-
de, "iktiza-yı devr dinilür".

Ve dahi, "bu bendeye ni'met-i Rabb haydır ki, mezahir-i
a'yandan, kağı mazhar u 'ayınla sohbet itsem ol benden hazar
ider. Zira latîf kesîfinin mahallini tazyîk itmez", buyurmuş.

Ve dahi, "Mansur(1) ve Nesîmi 'asâkir-i muvahhidinin ser-
den geçdileridir", buyurdılar.

Ve dahi, "dânâya muhabbetden gayrı her ne vecihle olursa
bir hatıra ümniyyesiyle ülfet ü hizmet ve kendi hakikatimi id-
rak ü devirden halâs olayım mûlahazasıyla ülfet ü sohbet ve
meveddet dahi olursa o makûle tâlibe, tâlib-i Hak dinilmez.
Belki âciz dinilür", buyurdılar.

Ve dahi, " kâh olur ki, edeb 'ayn-ı terk-i edeb olur. Ta-
lib lâ-übâli vü rind ü 'ayyâr gerek. Kuyuddan bir vecihle mu-
kayyed olmayub dâima fenâya meyl-i küllisi ola", buyurdılar.

Ve dahi, "yüzyirmidört bin nebînin ve cemi'-i mürşidin
ve velînin da'veti letâfetedir, hakîkate nazaran", buyurdılar.

Ve dahi, "talib dânenin ayinesine keder virecek nesneden
gayet sakına ki, hiç bir vecihle ana 'özür olmaz. Gerek ol hu-
susda mazlum bulunsun, gerek bulunmasun", buyurdılar.

Ve dahi, " Bayezid, Ca'feri Sâdık (2) Hazretleri hizmetin-
de nice müddet hizmet-i kesîreden sonra, bir gün Ca'fer, Bâye-
zîde ; şol dolabı aç, içinde bir nesne vardır alıvır, didik de;

1- Mansur (öl.309/1021)

2- Ca'fer-i Sâdık (öl.148/765)

sultanım; neredir ve nice. Bu kadar zamandır bunda olursun. Da-
hi dolabı görmedin mi didikde ; "ben sizin cemâlinize nazardan
gayrıya meşgul değilim andan haberdar olmadım deyü cevap virmiş

Ve dahi, "tâifede nice adem gelmişdir ki, zarta-i hardan
vecde gelmişlerdir".

Ve dahi, "'ilm ü ma'rifet odur ki, dünya ve ahiretde safa
vü rahat bağışlaya", buyurdılar.

Ve dahi, " bir şey bir şey olmadıkca, ol şey kama-hüve hak-
kahü bilinmez".

Ve dahi, Sibli, "namaza kalkub kılarsam Hak kâil değil,
kılmazsam halk neydüğün bilmedigime Allah-ü ekber dimiş ".

Ve dahi, "salatın hakikati Hak'la dâima vuslat idüğün be-
yan sadedinde, beyt;

" نماز ابلهان سهو سجودست
نماز عارفان محو وجودست " (1)

Ve dahi, "dîde-i insan âfitaba nazara takat getüremeyüb
âbde 'aks tarîkiyle nazar mümkün olduğu gibi tâlibin dahi, zata
nazara dide-i imkânı olmayub mazhar-ı zât olan dânenin sûreti
ni 'ale'd-devâm müşâhede üzre olub def-'i enâniyetle tahsîl-i
bî-ho diyyete nâil olub hakikat-ı emir ki, zâtdır vâsıl ola",
buyurdılar.

Ve dahi, "Bayezid'e sâial eylemişler ki, tarîk-ı Hakk'ın
sermayesi nedir ?. Buyurmuşlar ki, geliş. Ya bu olmayacak ?.
Görüş.. Ya bu olmayacak ?. İşidiş. Ya bu olmayacak?. Merk-i
münacatdır".

Ve dahi, " kurb-ı ma'nevi, bu'd-i suriyyeye ma'ni olma-
dığı takrible e'azze-i kiramdan birinin, " بیش منی درمکنی درمکنی بیش منی "

1- Gafillerin namazı sehiv secdesidir.

Ariflerin namazı ise varlıklarını yok etmedir.

(1) buyurduğu budur".

Ve dahi, "taifenin cemi' mezahirden istedikleri kabiliyetdir. Dîde-i 'ârif âyine-i isti'dâda nazırdır", buyurdılar.

Ve dahi, " mirât-ı dil havatırdan mücellâ olmadıkca zât-ı pâkin 'aksi tâb-nâk olmaz. Beyt;

" Muhtarib ola gönül fikr-i cendan olamaz
Anı cünban itseler 'aksi nümayan olamaz".

Dânâdan biri bâr-gîr ile suya uğrayüb suda 'aksini gördükde ürküb ahire'l-emr, su bulundukda geçüb gitmesi misillü bu ma'nayı müeyyedir", buyurdılar.

Ve dahi, "'ârifde himmet olmaz", kelâmı bu taifenin meşhurudur.. Aslı budur ki; fena-yı sırf ve 'aczi küllî makamındadır. Umurdan bir emre teslîti himmet eylese iki vecihden hali değil. Zira vücûd-ı mutlakın iktizâ-yı zâtisi ol gerek ki, ya vuku'î ya 'adem-i vuku'unadır. Ol hususda emrinden birine himmet-i mekâbiredir ki, fenâya mâni'dir. Vücûd-ı mukayyedin vücûd-ı hakîkiyle mu'arızası lüzûm-ı zahir olur. Bu ho d isneyetdir".

Ve dahi, "berzahdan murad insandır ki, zât u sıfat ve celâl ü cemâl ve Hak'la halkı ve zahirle batını ve cemi' esmanın ezdadını câmi' ü fâsıldır. Zâtında bi-hasebi'l-merâtib cemi'-i ruhaniyyet meşhur ve sıfatında cümle mahsûsat mevcûddur", buyurdılar.

Ve dahi, "hükema vü 'ulemanın hakayıkdan bahsi ise ma'dunun mahiyetinden bahs gibidir. Madem ki, bir kimse âb hazır olup nûş itmedikce, keyfiyyet-i âbden bî-haber olduğu gibi hakayıkla mütehakkık olmayan hakîm, keyfiyyeti zât ü sıfat-ı hakayıkdan haber-dâr değildir", buyurdılar.

1- "Benim fikrim Yemen'de, Yemen fikrimdedir".

Ve dahi, "lisan-ı şer'de tevbe kapısı örtülmeden tevbe makbuldür " kelâmından murad dânenin ağızıdır ki, iki dudak kapudur. Eğer ol dehanın kapısı ıglak olunmadan kendi zâtına tevbe ve rücû' eyledikse İman ile gittik. Ya'ni zâtına aşinâlıkla ve kendi vücûduna ikrâr ile gitdin. Ve illâ felâ".

Ve dahi, "Mansur oğluna du'â eyleyüb, buyurmuşlar ki; umarım ki, sana zâhir-i şer' mestûr ve hakikat-ı küfr mekşûf ola idi. Zira zâhir-i şer' küfr-i hafîdir. Hakikat-ı küfr ma'rifet-i celîdir buyurmuş", buyurdılar.

Ve dahi, "ehl-i vahdet ceza-yı 'amale mu'tekidlerdir". Nihâyet keyfiyyet-i cezâda sair tavaife muhaliflerdir", buyurdılar.

Ve dahi, "dânenin nazm ü nesîr kelimâtından murad ifade ve istifade ve izhâr-ı kemâl degildir. Belki bi-hasebi'l-vakt kendilerine meşgalecik eyleyüb ; "cümle murgân-ı çemen şam ü seher Hakk'ı zikr eylerler", mazmûnı üzre kendi lisanlarıyla zat-ı pâki zikr eylerler".

Ve dahi, "Ceddim Tap Tap Şah 'Ali(?) buyurdılar ki ; "ben bana yâr-i muvâfık olan 'âşık-ı sâdıkı esrarını bana izhar eylediğinden bilürem dirler idi".

Ve dahi, " hakâyık tefhîmi taliblere müstes'ab olduğu cün ekseri taife temsiller ve teşbihler eylerler". M. "Hikmete olmaz delil ü emsal tabkınca", buyurdılar.

Ve dahi, "ehl-i vahdetin kendi zatlarına 'ilm ü ma'rifetleri keyfiyyât makûlesindendir. Zevk ü şuhûd ve vicdâna dâirdir", buyurdılar.

Ve dahi, "Bâyezîd Hazretleri " معرفة الولی اصعب من معرفة الله " (1)

1- "Velinin bilinmesi Allah'ın bilinmesinden zordur".

buyurmuş.

Ve dahi, "zâtımızı sıfatımızdan cüdâ eyleyen kimdir, dînilse yine cevâbında zâtımızdır", buyurdılar.

Ve dahi, bu taife ; "Allah rahmet eylesün", mazmunı sıfatından hoşnud olsun deyu du'â iderler".

Ve dahi, "vakit hasebiyle dâñâdan bir kelâm sadır ider. Bir vakt-i âhar gelür dâñâyâ ol söz mülâyim gelür".

Ve dahi, âdem-i ma'na hakkında beyt;

"Evvelin evvelidir bi-güman
Ahirin ahiridir cavidan", buyurdılar.

Ve dahi, " zât min haysü'z-zât" görülmek muhal olub sıfat zâtın 'aynı olduğına binaen, zât sıfat ayinesinde nûmayan olduğın beyan sadedinde bu beyti yâd buyururlardı, beyt;

"Hakkın zâtı sıfatından görünür
Sıfatı dahi zâtından görünür".

Ve dahi, "Şeyh-i Ekber Hazretleri buyurmuşlar ki ; 'Ali Radiye, zât-ı pâke hebâ tesmiye eylediler. Ben 'anka istilah eyledim", buyurmuş.

Ve dahi, "enbiyaya tecelli-yi Hak, 'anasır u nebat ve hayvan suretinden nemâyan oldı. Muhammed 'Aleyhi's-Selama ahir merâtib-i suver olan emred-i şâbb-i katat suretinde 'ayan olmağla hateme'n-nebiyyîn oldı".

Ve dahi, " huzur isteyen zuhur istemez, zuhur isteyen huzur istemez", buyurdılar.

Ve dahi, " esmadan murad, Allah, Hayy, Kayyum, gibidir. Yalınız elfaz degildir. Belki ehl-i vahdet cemi' mevcüdata esma-yı ilâhiyye dirler, mezâhir ma'nasına ki, " اسم الشيء ما يظهر به الشيء واسم الشيء ما يعرف به " (1) dirler meşhurdur.

1- "Şeyin ismi onun zahir ve bilindiği şeye göredir".

Ve dahi, lisan-ı ehl-i şer' de "her kişi düzaha günahı mikdarı yanar ba'dehü bihişte gider", kelâmından murad, "ism-i mudillin mazhariyyetinden devri tamam olub ism-i Hadi'nin mazhariyyetine gelüb kendi zâtından âgâh olmasına işaretdir".

Ve dahi, "taifede ferda vü nesne yokdur, heman bak bakmağı al almağı dirler".

Ve dahi, "insan-ı kâmil dâdesinde bir mertebe te'sir vardır ki, talibde vakt-i hazırda bulunub ol nazar-ı sübhani ile manzur olsa fi'l-hal bi-ho d olub " *وخر موسى صفا* "(1) mertebesine varub tecelliye musâdif olur. Nitekim Hacı Bayram-ı Veli ademlerinden 'Ömer Sikkini(2), Akşemseddin(3) vü etba'ını bir nazarda bî-ho d eyleyüb gaşy eyledi".

Ve dahi, "adem oldur ki, anın delili kendi müşahedesini ola. Mezahirin müşahedesini 'ala tariki'l-istidlal delil eylemeye".

Ve dahi, "isti'dad-ı kavî oldur ki; talibe suğr-ı sininde kendi zâtının kemâline talib ve takaza düşe".

Ve dahi, "insan-ı kâmil, nefes-i ahirde hem halif hem mühallifdir. Ol mahalde müste'iddinden her kangısı hazırü'l-vakt bulunursa insan-ı kâmildir. Zuhur iden pertev-i zât ol talib-i müste'idde zuhur eyleyüb halife olur. Muhassılı ehl-i vahdet katında insan-ı kâmil madem ki, hayatdadır kendi halifedir. Bakaya irtihalleri mahallinde müste'iddi kim bulunursa halife ol olur. Müte'addid hulefa olmaz".

Ve dahi, "Nesimi (4) Haleb' den gelüb Ankara'da Hacı Bay-

1- "Musa baygınlık geçirerek yüz üstü kapandı".

A'raf, 7/143

2- Ömer Sikkini (öl.880/1475)

3- Akşemseddin (öl.863/1459)

4- Nesîmi (öl.820/1417)

ram-ı Velîye uğrarlar. Dervişandan birisi 'azîze, sultanım bir kimse geldi Nesimi dirler imiş. Bu minval üzre kemâlatları var muhassılı "ene'l-Hak" demek didiklerinde "ya bu kim ! bu oturan kelle-i himar mı, dimiş".

Ve dahi, " taifenin tâc ü hırkayı haram ihtiyarları 'Ömer Sikkin'den beridir", buyurdılar.

Ve dahi, " bir kerre bî-dâr olan bir dahi ha b görmez", buyurdılar.

Ve dahi, " maksûd heman cümleyi muhîd olan zât ile âşinâlıktır. Beyt;

"Neyledümse eyledim öldüm, dirildim, anladım
iki 'alemden garaz bir yâr-i bî-hemtâ imiş".

Ve dahi, " 'aşık odur ki, ta ma'sukun rengine boyanub mer-tebe-i ittihadâ varmadıkca muhabbetin bildirmeye".

Ve dahi, " fena vü fakr ü zülli ile hasıl olmağla dâne talibin umur-ı dünyasına müte'allık nesneden teğafül üzre hareket ider. Talibe enfa' ol olmağla ne an ki, anın ahval-i dünyevî vü uhrevîsinden ana mehqûl bir nesne ola".

Ve dahi, " nüdemâ-yı Hak üdebâlardır. Kendilere bir nesne isnad itmegi terk-i edeb 'add idüb, lafz-ı ben mahallinde zamir-i gaib ki, O demekdir anı ta'bir iderler".

Ve dahi, "ehl-i vahdet katında, 'ilm zâta zâid degildir. 'ilim 'ayn-ı zâtdır. Suretin fena buldukda 'ilmine fena gelmez. 'ilmin 'ayn-ı zâtındır bâkidir".

Ve dahi, " 'asrın vahîdinin şânı oldur ki, talib-i müste'iddî menîden menîye devirden halâs eyler", buyurdılar.

Ve dahi, "taife, vücûd diseler muradları vücûd-ı mutlakdır".

Ve dahi, " Monla Cami'nin(1) Hüda'ya bir demek hüner degil

1- Monla Cami (Öl.Herat 898/1492)

bir görmek gerek", sözi latîfdir".

Ve dahi, 'ariflerden birine demişler ki, "ene'l-Hak dirsin". Ya namazı kime kılarısın ? . Buyurmuşlar ki; "ya zâtıma ta'zîm eylemeyelim mi" !.

Ve dahi, "melâike-i müheymin Beyt-i 'Atiki ziyaret iderler" kelâmından muarad ; "hakikat-ı insaniyyetin eflakden güzer idüb suret-i ademe gelmesin ve geldikte adem-i hakikiyyeti ya'ni hakikat-i ademi idrâkdir", buyurdılar.

Ve dahi, " 'alem sıfat ve adem zâtdır. Adem 'alemden toğmuşdur, sureta amma ma'nayı 'alem ademden sudûr itmişdir. Ne ki, meyve sureta şecerden hasıl olmuşdur amma hakikate nazaran şecer meyveden olan nevâtdan zuhûr itmişdir".

Ve dahi, " sıfat-ı Hak suret-i ademdir.. Zât-ı Hak nutk-ı ademdir. Zât ne kadar letâfet bulursa nutk ol mertebe letafet ve tarâdet ve halâvet bulur. Şîr-i Hüdâ'nın "halk sözi ademden bilürler, ben ademi sözünden bilürem", kelâmının hikmeti budur.

Ve dahi, " muhabbet-i kâmile ahlak-ı zemîme ve evsâf-ı nâpesendîdenin cümlesin mahv ü fena ider. Amma, esmâdan ve riya-zâtla ve mücâhede ile olan terk dahi, salah-ı 'amelden birine mübaşeretle yine muhabbeti kâmile zuhur ider müfiddir ", buyurdılar.

Ve dahi, " 'alem süretde ademden büyük ise, idrakde adem 'alemden büyükdür", buyurdılar.

Ve dahi, " bir endişe ki, senin kalbine gelüb zuhur itmezden mukaddem 'alemededir, ana ehadiyet ü gayb dirler. Cüsa gelüb gönlünde zuhurlar tulu' eylediği gibi ana vahidiyet ve tecelli dirler".

Ve dahi, "taife-i bûdela ana dirler ki, vacibiyyeti imkânîyyet ile bedel eyleye", buyurdılar.

Ve dahi, taifenin "renç ü rahat katımızda yeksandır" kelimatlarından muradları, kendüyi sebkât iden zâtlarına göredir. Yohsa sıfat-ı beşerîyyetlerine göre sair hulukdan beridir", buyurdılar.

Ve dahi, "dânâ kendi iktizâsına tabî' olub muktezası her ne ise Hakk'a eda itmiş olur", buyurdılar.

Ve dahi, "hakîm levh-i sînesine her gün 'ulümdan bir şeyi er namına sa'y ider. Salik ü 'arif her gün levh-i sadrı ki, sînesidir ma'lûmatından birini mahv-ı cedd ider", buyurdılar.

Ve dahi, Fir'avun hakaik-i eşyaya 'arif idi.. Nihayet müsrif idi. "انا ربكم الاعلى" (1) didi", buyurdılar.

Ve dahi, "hakîkatim mertebesi olan Ceddîm Tab Tab Şah 'Ali idi. Vech-i tesmiye bu idi ki ; "kâh kâh derunundan zikr-i kalbisi, "Allah Allah" sadasıyla tab tab iderdi. Cümle yanında olan eşhas istima' iderlerdi".

Ve dahi, "her nebî vaktinin tecellisine 'arif idi. Anın çün kavmine müdâra buyurdılar".

Ve dahi, "dânâdan kelimat ü evza', kümele i'tiraz sûretinde sadır olan kelimat, mahzan talibi hakikat-i emirden âgâh ve her mertebede gaflet üzre hareket eylemeden halas ü intibah içündür. Yohsa anlar şahiyyatdan berilerdir. i'tiraz ve 'adem-i i'tirazdan halilerdir", buyurdılar.

Ve dahi, "biz zabıtasına nazar eyleriz. Biz zabıtacıyuz. Her nesnenin zabıtasına nazar eyleriz", buyurdılar.

Ve dahi, "ehl-i vahdetin insan-ı kâmil kelâmlarından mu-
1- "Ben sizin en yüce rabbinizim dedi". (Naziat,79/24)

radları zat-ı pâkin cemi' kemalata hatta ulûhiyyeti sıfatına mazhar olan ademdir", buyurdılar.

Ve dahi," bizim uhdemizde olan Halvetiyye erbabı Yiğit Başı'ya müntehidir ki, "Cami'u'l-Esrar" nâmına bir nam-ı 'azîm esrâra müte'allık bir meselesi çok kitabdır, anındır", buyurdılar.

Ve dahi, Diyarbekir'de Rumiyye Şeyhi vezir-i 'Azam Kara Mustafa Paşa meclisinde , Şârih-i Fusûs 'Abdî Efendi(1)'ye mukarin oldukda, 'Abdî Efendi'nin rusûm-ı zâhiriyyeye i'tibarları mu'tad olmamağın kıyam bulunmamağla ; "şeyh-i mezbûr şeyh-i ekfer ki, kitablarını tercümeğe mukayyed olan kâfir ü mülhid siz misiz, deyü ta'n ü setimlerini bize nakl eyledikde, ya size bir gazab 'arız oldu mı, deyü sûal eylediğimizde, "ce-mi' mezahirde zuhur Hakk'ın idüğün 'ilimden sonra kime gazab olunur", buyurdılar.

Ve dahi, "talib kendi iradetine olmakdan bir karınca iradetine olmak evladır", kelâmı taifenin mahalline göre latîf kelâmdır", buyurdılar.

Ve dahi, " bir şeyh-i ümmi meclisinde hazır idik.. 'Ulema-dan biri selefde geçen evliyaullah'ın halini nakl eyleyüb; "halla anların mertebesinde velî var mı ola", deyü söyledikde şeyh-i mezbûr "ene veliyyullah" deyüb mezbûr 'alim dahi hazretin " اولیای تحت قبای لا يعرفهم غیرى " (2) didi. Siz kendinizi 'ayan ü beyan eylediniz, nice olursunuz didikde, "cünki sizin ikrâr ü i'tirafınız olmadı. Hazretin mübarek kelâmları yine yerinde oldu" deyü cevap virdiler ".

1- 'Abdi Efendi 01.1054/1644)

2- "Evliyalarım kubbelerimin altındadır. Onları benden başkası bilmez".

Ve dahi, " münkere ve nâ-mahreme göre keşf-i zamâir ve keşf-i suri zuhur eylememden hala zamane meşayihinde keşf-i keramet olmak lazım gelmez. Kemâliyle muhabbet ve iradetine olanlara hasıl olmak câiz değil mi ?," buyurdılar.

Ve dahi," dânenin esrardan iddi'â suretinde ba'zı vakitte sadır olan kelimatı, bir memlekete varmağa muhtac ü mustak olan talibe ol memleketi gören ve yolın bilen ademin o memleketi ve yolını ve ba'zı ahvalini nefyen ve isbaten vasf ü beyan eylemek gibidir", buyurdılar.

Ve dahi, " Mansurun "ene'l-Hak" da'vası ademin mazhar-ı zât u sıfat idüğü mestûr olub talibler mahcub u mahrum kalmasunlar için 'uşşaka şefkaten canını feda eyleyüb vakt iktizasıyla ifşasına me'mur olmuşlardır", buyurdılar.

Ve dahi, "er odur ki, erin hakkını yitürmeye",buyurdılar.

Ve dahi, " talibe dâne cemâl-i kitabın, mütala'adan gayri kütübe mutala'a ana mürşid olmak lazım gelür.. Talibin kârı da-ima dâneya teveccühden gayriyle hasıl olmaz ", buyurdılar.

Ve dahi, taifenin; "kalem kalem olalı zevke mütea'llık bir nesne yazmamışdır", kelâmı latîfdir. Zira zevkiyyât keyfiyyatdandır. Keyfiyyât ise kaleme gelmez", buyurdılar.

Ve dahi, "dâneya kendi idrakiyle bakan kendi idraki suretin dâne ayinesinde müşahede eylerde, noksan buldum zann ider. Ma'a-haza noksan ma'nen yine kendüye 'aiddir. Nitekim bir 'Arab ayineye bakub kendinin rûy-i siyahın ayinede gödükde kaldırub ayineyi yere urur. Bir 'arif dahi dir ki; "niçün bu ayineyi şikest eyledin" ?. 'Arab dir ki; "beni siyah ve çirkin gösterdi, anıncün". Ol 'arif dir ki; "var yüzünü beyaz ve hüsündâr

eylemeğe sa'y eyle.. Yohsa ayinede bahane yoktur. Belki ayi-
nede kemâl oldur ki, her ne ki, suret ana mukabil olur, anın
'aksini nümâyan eylemekdir", buyurdılar.

Ve dahi, "riyazat-ı şakka ve mücahedat-ı bedeniyyenin fa-
idesi talibe rifk ü mülâyemet bağışlamaktır. Ma'a-haza devri-
mizde olan riyaziyyunun ekserine 'acîbdır ki, huşûnet ve ena-
niyyet bağışlar", buyurdılar.

Ve dahi, "Hazret-i Cüneyd murakabeyi kediden öğrendik",
buyurmuşlar.

Ve dahi, "mazharsız ruh görülmek mümkün değildir ki, tai-
fe "maddeden mücerred Hak idrak olunmaz", buyurmuş buyurmuşlar.

Ve dahi, "dânânın kelâmı ikiden hâli değildir; Ya perde
Ya bî-perde.. Eğer talibe şeri'at perdesiyle söylerse hakîkat-
den âgâh olamaz, bî-behre kalur. Amma ekseriya inkâra düşer.
Eğer bî-perde söylerse gün be-gün hicabın ref' idüb hakikat-
den behre-dâr ve haber-dâr olur. Veyahud bir ecnebiye dür ide
deyü ekseri sohbet-i has olmadıkca bî-perde söylemezler. İmdi
talibe lâzımdır ki, sohbet-i 'umumda kendüyi tehî komayub ma-
lâ-büdd olmayan kelâmı ısga eylemeye", buyurdılar.

Ve dahi, "inkâr olur ki, 'ayn-ı ikrardır. Ve ikrar var ki,
'aynı inkârdır".

Ve dahi, " talibin lu'b ü lehv ü şatrancı mesela evladır,
tasavvuf kitablarına meşgul olmadan.. Zira evvelki, fena îras
ider. Kitablara nazar vücûd i'ta ider. Amma yolın toğruldu
rah-ı hakîkat ne idügün idrak eyleyen talib-i kabile tasavvuf
kitablarından gayrı 'ulüm-i resmiyyede kütübe ahyanen istira-
hat tab' için mütala'a caizdir" , buyurdılar.

Ve dahi, "puhte adem ham söz söylemez".

Ve dahi, "Şibli bir gün bir ademe ma'rifetden bir söz söylemiş. Ol adem dahi anlayamadım demiş. Söz o midir ki, anı sen anlayasın", buyurmuşlar.

Ve dahi, " 'ariflerden birine fûlan kimse öldi demişler. Ol diri miydi ki, hala öldi diyorsun", buyurmuşlar.

Ve dahi, "ehl-i vahdet kendüyi diri tutan hakikatine nail olub bi-kemâlihi idrâk u balığ olub anınla zinde olmayan ademe ne adem itlak iderler ve ne zinde 'add iderler", buyurdılar.

Ve dahi, taife "rûh ü zülf" zikr iderler, cemâl ü celâl murad iderler".

Ve dahi, "taife, adem zikreyleseler muradları adem-i ma' nadır ki, lisan-ı şer 'de hakikat-ı Muhammediye ve ebü'l-ervah dirler", buyurdılar.

Ve dahi, " kemâl-i 'aciz ü fakr zuhur itmedikce hakikat-ı emr mekşûf olmaz" / اذام التصوف فهو النفاق "(1) budur buyurdılar.

Ve dahi, "söz odur ki, talibe ateş-i 'aşk bağışlaya".

Ve dahi, "ma'den ma'deniyyetin salıvirüb nebat olmadıkca, nebat dahi nebatıyyetin koyuvirüb hayvan olmadıkca, hayvan dahi hayvaniyyetin bırakmadıkca, insaniyyetin bilmediği gibi insan dahi kendi varlığını salıvirüb insan-ı kâmil varlığıyla var olmadıkca kendinin insaniyyetin fehm eylemez.. Varlığı terkden murad kendinin muradın istediği ve dilediği kalkub cümle dilek ve cemi' istek dânenin olmakdan 'ibaretdir " , buyurdılar.

Ve dahi, " bir müdebber 'abdin mevlasına deyninden bir 'akce kalsa hür olub azâdiyyet mertebesine nâil olmadığı gibi kezalik talibin dahi varlıktan bir kıl miktarı enaniyyetden ba-

1- "Fakr tamam olunca Allah bilinir".

ki kalsa âzâd-ı hakîki rütbesine vâsıl olamaz. Beyt;

"Kalursa sende senlikden ser-i mû
Seninle toptoludur yedi tamu", didikleri budur buyurdılar.

Ve dahi, "lisan-ı şer'de 'ibadullah ki, lisan-ı vahdetde
mezahir-i ilahiyyeden 'ibaretdir.. İki den hali degildir: Ya
kabza-i hadîde.. Ya kabza-i mudildedir", buyurdılar.

Ve dahi, " esma vü riyâzât ve mücahede-i bedeniyye ve sair
a'mal-i zahire ile Hakk'a vuslat, bir mür-i za'ife binüb küh-i
Kaf'a 'azimet eyleyüb 'ankayı bulmağa benzer.. Amma muhabbet-i
fena ile Hüda'ya talibiyyet, bir 'ankaya rakib olub Kaf'a te-
veccühe benzer. " ابن التريا من التريا " (1) buyurdılar.

Ve dahi, " vahdet-i vücud meselesi tavr-ı 'aklın verasında
idüğü meşayih-i muhakkikin ittifak eylemişler ", buyurdılar.

Ve dahi, " ba'zı dānānın ba'de'l-intikal buruzı halka nis-
bet zahir olmadan 'akim olmak lazım gelmez.. Zira zatın cemi'
mezahirde zuhuru mukarrerdir. 'Akim merfu'dur ", buyurdılar.

Ve dahi, " Halvetiyye bi'at-ı resmi, haric ü dahil ma'lum
olsun içündür. Yohsa fi'l-hakika bi'at talibin dānāya muhab-
bet-i kāmilesinden 'ibaretdir " , buyurdılar.

Ve dahi, " müteşeyyiha meclislerine hazır oldukda hüddama
dühan getürün emelim efendiler: 'Arif o'dur ki, 'aybını izhar
hünerin ihfa eyleye " , buyurdılar.

Ve dahi, " zata muhabbetden murad insan-ı kamile muhab-
betdir " , buyurdılar.

Ve dahi, " ehilullah katında iman-ı hakiki muhabbetdir " ,
buyurdılar.

Ve dahi, " erenler söz söyleyen bizdendir söz söylettiren

1- "Yer nerede göğün en yüksek noktası nerede".

bizden değildir, buyurmuşlar" , buyurdılar.

Ve dahi, "Nurbahşlar(1) hakikat-ı emirden gafillerdir", buyurdılar.

Ve dahi, "Hareti Mevlâ Hüsameddin ayinemizin inkisarından üç sene mikdârı Mesnevinin tahrîrinden te'hir olundu,"buyurmuş.

Ve dahi,"Kur'an-ı Sâmit Kur'an-ı Nâtıkı şerh u beyan için nazil olmuştur. İmdi mushaf-ı sâmiti bilâ-tahare mes caiz olmadığı gibi mushaf-ı nâtık sohbetine dahil olan talibe dahi taharet-i sûri ve ma'nevi lâzımdır", buyurdılar.

Ve dahi, hakikat-ı ümerâyla aşinalık tarîkatın evveli istirabıdır. Amma ba'de'l-meleke ihtiyarîdir", buyurdılar.

Ve dahi, "cemî' turukdan akreb ü ahrâ olan râh tâlibi kendi zât-ı hakîkatinin dâne ayinesinde müşahede eylemektir. Buraya nazil olanları bilin. Ekseri nâs kenardadır. Amma bunun şerhi kendi hakîkatine yol bulanlardır. Anınla bilişin", buyurdılar.

Ve dahi, "Müellefe-i kulubla ehl-i muhabbeti ve sâhib-i dili fark eyleyin. Rind ü zarîf olun. Onlar sizin kuyruğunuzu dövmezden mukaddem siz onların kuyruğunu dövmek evladır", buyurdılar.

Ve dahi "bir mangırı hıfz nâ-merde muhtaç olmadan evladır" buyurdılar.

Ve dahi, "kaza vü kader sırrına vakıf bi'l-fi'il cennetde müsterihlerdir", buyurdılar.

Ve dahi," 'Abdî Efendi ekmele sâal eyledim. Berzahiden Ümmi Sinan (2) Hazretlerine hiç makule yakın kelâmın istima' ey-

1- "Nurbahşiyye, Kübreviyyenin koludur".

2- Ümmi Sinan (öl.958/1551)

lemek oldu mı didim". Buyurdular ki; Şeyh İbrahim Gülşenî(1) Hazretleri ile mu'âsır olmağla mâ-beyinlerinde ahyanen sureti munâkaşada bazen nesne zuhura gelürdi. Ümmi Sinan sufilerinden bir kimesne Gülşenî Hazretleri'nin "bazı mertebe kadehinde mah-zuzdur", i'tikadiyla bir gün Ümmi Sinan huzurunda Gülşenî Hazretleri'ni bazı evsafın taklid ü zemîme şurû' eyledikde, Ümmi Sinan Hazretleri ol sufiye azar idüb, "zebandırazlığı ko, zamanımızda ancak bir er vardır bizim anınla beynimizde olan münakaşa-i suriyye değildir. Belki anınla ma'nen çekişürüz", buyurdıkları ma'kule yakın kelâmıdır, deyü buyurdular.

Ve dahi, "talib-i müste'iddin dānā kabulüne musa'adesi talibin rü'ya-yı sadıkasına, ya arz-ı havatırına ya dānānın keşf-i zamirine mevkufdur." buyurdular.

Ve dahi, " dānānın da'veti seni sanadır " , buyurdular.

Ve dahi, dānā oldır ki, "anı görmen Hakkı görsem gamından azad eyleye", buyurdular.

Ve dahi, "insan-ı kâmil hüvviyetdedir. Talib-i kâbil defter-i dānādır ki, "cem'i-i alemde her ne zuhura gelecek ise ana münkeşif olur. Ol dahi dānāya arz ider. Nitekim padişah saltanatında müstagrakdır. Ahval-i memalikten haber-dār vezîr-i nâmdarıdır. Ba'dehu anın i'lamıyla padişah alim-i penah hazretin dahi ma'lûmı olur", buyurdular.

Ve dahi, " talibde, dānānın cemal-i hayali, sol hadde muntehi olmak gerek ki, dānā suretinden gayrı suret-i hayaline tekellüfle getüre", buyurdular.

Ve dahi, Bayezid'in, "hatta hayırdan kaçmak ile demekdir. Yohsa nefse'l-emirde hayır olandan değildir", buyurdular.

1- İbrahim Gülşenî (öl.940/1533)

Ve dahi, "dānānın kelāmını fehimde her kim kavi ise sair-
lerden anın hıcebi az olur. Letafeti galib olduğu çün dānāya
anın zātı cümleden akrebdir", buyurdılar.

Ve dahi, "silsile-i suriyyemiz Halvetiyye'de Şeyh Osman
Hakîkî(1) Zāde'ye ve silsile-i ma'neviyyemiz Ceddim Şah 'Ali'-
ye müntehidür", buyurdılar.

Ve dahi, " ma'dende, ademe yakın mercan ve nebatda ademe
yakın hurma ve hayvanda ademe yakın fil ve nesnas ve fers ve
maymun ve tuyurda tütüdir", buyurdılar.

Ve dahi, " talib-i sâdık olana hemîşe sezâ vü layık budur
ki; 'âcilen ve acilen vücûhdan bir vecihle bir ümniyyede olma-
yub heman mahza kendi zâtıyla âşinâlık ve kendi hakikatinden
haber-dârlık derd ü kaydında ola. Zira bu mertebe tarîk-i 'ak-
reb ü esheldir. Ve kendi zâtıyla âşinâlık tahsîl eylemiş dānāyı
mir'at-ı Hüdâ, belki zât-ı Hüdâ farz eyleyüb gönlünü halk-ı
mevhüm, Hakk'ı mevhumdan tecrîd belki vücûdunda ene diyenden
tefrîd eyleyüb dānānın gönli ayinesinde tecellî zuhur idince
bir an dîde-i dilini ol mir'ât-ı tecelli-yi mutlakdan cüdâ ey-
lemeye. Ve bir iki def'a eylemekle bir hal bana olmadı deyü e-
lem-nâk dahi olmaya. Zira ki, bu kadar zamandan berü rûy-i e-
hadiyyetini hıceb-i galîz ihata eylemişdir. Anen fe-anen pasi-
ban-ı dil olmağla tasfiyye bulsa gerekdir. Salığın evâil-i hali
cezbe zuhurına intizar ve evahiri, şeref-i bî-ho diyyet ve ze-
vk-i zübaniyle müşerref olub ehl-i dîdar olmakdır", buyurdılar.

Ve dahi, "lisan-ı şer'de Hakk'ın vâlidinden eşfak ü erham

1- Hakiki Zade Osman Efendi (01.1038/1628)

olmasından murad talibe dānānın şetkāti ve re'fetidir", buyurdılar.

Ve dahi, " dānā evail-i halde tekellüm buyurdukları kelimat-ı varidatlarından ve evahirde zuhura gelen varidat-ı ilahiyatlarına ziyadece maillerdir. Hikmeti budur ki, zāta karibü'l-ahiddir. Talib-i Hak' a lazım olan oldur ki, evailde gelen erbab-ı hakayıkın kelimatından sahib-i vakt olan hadinin kelimat-ı tayyibesine ziyadece ragbet göstere ki, dānā-yı vaktiden sadır olan nezahet-i asliyye ve taharet-i fitriyyesi üzerinedir. Kelimat-ı ehl-i hicab gibi dahi renge boyanmamıştır " , buyurdılar.

Ve dahi, " bir talib ki, teşvik olunan hakikat-ı emirle zinde olmaya. Erbab-ı hakikat katında mürde mesabesinde", buyurdılar.

Ve dahi, " lisan-ı şer' de 'arif-i kainatın istiğfarından murad, her ne zaman ki, kendilere kibel-i Hak'dan bir varid nazil olsa anda karar eylerim sanub ba'de tecelliyat-ı ilahiyyeye gayet ve füyüzat-ı rabbanıyyeye nihayet olmamağla mebde-i feyzazdan gūna-gūn tecelliler ve vahiyler cilveger oldukda mertebeyi ülada karar eylediğine nedāmet ü istiğfar buyururlar idi", buyurdılar.

Ve dahi, "vücūd-ı mutlak merātibinden mertebeyi letafet ki, insaniyyetdir. Ana 'urüc eylemedikce ehl-i Hak Hak itlak eylemezler Şeyh-i Ekber hazretlerinin " سبحان من تطفئ نسي نفسه حقاً

" سبحان من تكلف نسي نفسه خلقاً" (1) buyurdukları bunu müş'irdir", buyurdılar.

1- "Kendisini, latif olduğunda Hak, kesif olduğunda da halk olarak niteleyeni tesbih ederim".

Ve dahi, "Hüsam, Hasan Kabadüz'a ; "Hasan, kutunun kapagın açdıktan sonra, yine kapamak olur sandım. Meğer ol kapanmaz imiş buyurmuşlar", buyurdılar.

Ve dahi, " dānā nefes-i ahirde mufarakatı kendinin iradeti ta'alluk ider.. Zira mazhar-ı aharde bürûzuna iştiyâk ve arzusu düşer", buyurdılar

Ve dahi, " dānânın ba'zısında cezbeler görünür. Ba'zısında görünmediği gâh zuhur gâh butun vaktine müsadif olduğındandır", buyurdılar.

Ve dahi, "dānânın birisi dānâ-yı ahâra hitab idüb, "haka-yıktan söyleyin istima' eyleyelim", buyurdıklarında, "nice söyleyelim carmıhlara gerilmeden, deriler yüzülmeden, ber-dâr olmadan kanlar dökmeden usandık. Bir mikdar da istirahat eyleyelim", deyü sükûtle cevap virmişler", buyurdılar.

Ve dahi, "cümle esya senin ismindir", buyurdılar.

Ve dahi, "libas-ı Hak vech-i insandır", buyurdılar

Ve dahi, "lisan ile dānâdan alub gönüle viresin. Ta ki, gönül dānâiyet kesb eyleye", buyurdılar

Ve dahi, "eğer nebî vü eğer velî duyudan nefret iderler. Zira, kesîf latîfe gâlibdir", buyurdılar.

Ve dahi, " maksud 'aleme gelmekden , kişi ha b-ı gafletden bî-dâr olub kendüye gelmekdir. Bu bî-dâriyyetin ise miftahı, cemi' havatırdan gönlünü ta'ciz eyleyüb dānânın vech-i hassına ve sûret-i Rahman olan cemâl-i bâ-kemâline nazardan gayrı değildir", buyurdılar.

Ve dahi, "dānâdan iddi'a-yı ulûhiyyet suretinde görünen kelimât-ı kudsiyyelerinden murad, hakîkat üzerine değildir.

Belki dānā " عالم همه اوست " (1) dur. Nihayete'l-emr, evliya istilahında kutub ibtidada muhabbet-i dānā ve nihayetde her bir zerreyi mürşid-i kāmil ve 'ārif-i dānā bilmekten 'ibaretdir. Ve gavs ki, dinilür. Şol kevn-i cami'den 'ibaretdir ki, cemi' ha-kayık hazır, vuku'unda cami' ve cümle esrar ü dekayık anda la-mi' olan mazhar-ı ekmele ve masdar-ı esmeldir ki, anın fevkinde bir kāmil dahi bulunmak mümteni'u'l-ihtimaldir", buyurdılar.

Ve dahi, "şerayi'-i münzel tıbb-ı ilāhidir ki, hikmet ü esrarını ancak dānā fehm ider", buyurdılar.

Ve dahi, " talib-i kâbilin batınen kârı, " mazhar-ı zat u sıfat olan dānânın sûret-i şehadisini hazine-i hayalde hıfz ve ana derunundan kemâl-i muhabbetle teveccüh ü nazar ve zahiren girdârı halk ve Hüdâ'nın yetmiş iki millet ve binbir ümmetle hüsn-i zinde-gânı ve hüsn-i hulki mu'amele vü müdâra eyleyüb, bed-nazardan hazerdir", buyurdılar.

Ve dahi, "talib, dānā ile şol mertebe 'aşk-bazlık eyleye kim gayb ü şehadet anı mülâhaza ve ayine-i ekdarında anın müşa-hedesinden asli ve elezz bir nesne dahi olmaya", buyurdılar.

Ve dahi, " bizim yanımızda bir vecihden fasıl mahbubdur ", buyurdılar.

Ve dahi, " dānā kendi idrakinde baliğ olmadan mahzûz oldu-ğu, Hakk'ın kendi zühurına muhabbeti iktizasındandır ", buyurdılar.

Ve dahi, " cezbe-i süriyye 'anasır sıkındısıdır. Ekmele ka-tında cezbe-i ma'neviyye makbul ü mergubdur. 'Arife idrak-i has ve ma'rifet-i 'amm bağıslaya", buyurdılar.

1- "Alem O'dur"

Ve dahi, "dânâdan biri Hakk'ın hiç ismi yoktur", didikde dâñâ-yı ahir dahi, "hiç" lafzı dahi isimlerindendir" deyü cevap vermişler", buyurdılar.

Ve dahi, " talib kevn-i cami'a müteveccih ü murakib olmağla on sekizbin 'alemi seyran ve cemi'-i mezahiri tavaf ü cevlân idüb ehl-i se'âdetin mütemennası olan zâta mahrem ve ol zât-ı bî-hemtâ ile hem-renk ü hem-dem olur", buyurdılar.

Ve dahi, " Üsküdari Mahmud Efendi'ye (1), "adem, mir'at-ı Hak'dır", buyurursuz, "kağı kitabda gördünüz", bunu deyü ta'n eylediklerinde, "sizin görmediğiniz kitabda gördüm deyü cevap vermişler", buyurdılar.

Ve dahi, "bir kimseyi kabul itmeziz ve kabul itdiğimizizi red itmeziz", buyurdılar.

Ve dahi, " talib cemi' zamanda dâñâya müteveccih ü müterakkib gerek, bir nesne zuhur eylesün tariki ile değil. Belki, cemi' havatırdan hane-i kalbini tehî ve hali eylemek vechi i-ledir", buyurdılar.

Ve dahi, "من عرف نفسه فقد عرف ربه" (2) da feth-i fa ile dem ma'nasınadır " , buyurdılar.

Ve dahi, Bayezîd'e halk size, "mülhid ü dehri dirler imiş dimişler". "Ahyar dimez, eşrar bilmez. Ne halva yerlerse yesünler", dimişler.

Ve dahi, taifenin, "mahluk-ı Hüdâ fena bulur. Mahluk-ı 'arif fena bulmaz", kelâmından murad oldur ki; "mahluk-ı Hüdâ ki, mevâlidenden ve fi'l-cümle mezahirden 'ibaretdir. Daima fena üzrelerdir. Amma mahluk-ı 'arif ki, müste'idden 'ibaretdir. Dâñâya teveccüh vasıtasıyla fena-ender fenadan sonra beka en-

1- Üsküdarî Mahmud Efendi (Aziz Mahmud Hüdaî) (öl.1038/1628)
2- "Nefsini bilen Rabbini bilir". Aclunî, II, 262

der bekaya vasıl olub kendi hakikatiyle mütehakkik olduktan sonra artık fena bulmayub lisan-ı şer 'de cennete ve lisan-ı vahdetde 'alem-i beka vü sebata ki, fi'l-hakîka mazhar-ı ahirde burûzdan kinâyedir. Ana dahil olub hemîşe daim ü bâki olur", buyurdılar

Ve dahi, " devam-ı zikirde murad berzahiyeye ayininde kalbden zikrullah sadası gelmek ve hazırlar anı istima' eylemekdir. Ve vahdetiye katında 'ale'd-devam hatırdan muhabbet-i dâne gitmeyüb lisaniyle anı zakir olmaktadır. Nitekim, 'Aşık Paşa(1)nın bu kelâmı bu ma'nayı musarrahdır. Beyt:

" Şeyh adı için bu dünya dadını
Terk idevirin. Tuta şeyh adını", buyurmuşlar.

Ve dahi, "mahbuba 'arz-ı niyaz u iftikârdan ha b 'ibadet ü ta'at yokdur", buyurdılar.

Ve dahi, "hıyn-ı kasemde sohbetimiz hakkıçün. Zira sohbetimizin hürmeti vardır", buyurdılar.

Ve dahi, " bir 'ilmin mevzû'ı ki, cemi' ma'lûmat ve cümle nukuş-ı kâinatdan kalbin bi-kemâlihi tecridine menüt ve merbut ola. Sair 'ulûm-i resmiye ana nice kıyas olunır. Medar-ı bahs ve kıl ü kâl ola", buyurdılar.

Ve dahi, " enbiya vahiyleriyle 'amel eyledikleri gibi biz dahi ilhamımızla 'amilüz", buyurdılar.

Ve dahi, " her nefesde hazır bulunub nefesinden âgâh isen cümle zikir olur. Her ne dersen de. Eğer nefesinden bî-haber isen zakir değilsin. Gerek Hayy di, ve gerek Hu di", buyurdılar.

Ve dahi, " zekâ ol zaman memduh olur ki, hakikat-ı emre

1-'Aşık Paşa, (Ö.730/1329)

âşinâlık olunca meratibden hiç bir mertebede sahibine kana'at gelmeyüb ve i'tina bahş itmeye " , buyurdılar.

Ve dahi, "talib-i müsrte'idd her vadîden âgâh olmayıcak bir ho b vadîdir", buyurdılar.

Ve dahi, " Cüneyd bu taife içinde asıldır. Ve hem gayet rinddir " , buyurdılar.

Ve dahi, " 'arif-i kâinatın vird-i haffîsi, Ya Dihir Ya Di-hür idi, deyü ba'zı meşayih zahib olmuşlardır", buyurdılar.

Ve dahi, " Hakkı işitmelidir, işitmeli değil. Belki görme-lidir görmeli değil. Belki olmalıdır görmeli değil. Beyt;

" Var ol olmak dilersen olmak oldur
Yok ol, bulmak dilersen bulmak oldur".

Ve dahi, " küşûfat-ı kevnîyye hayvaniyyete tenezzüle mev-kufdur ki; her hayvanda ol hassa vardır deyü taife tasrî' ey-lemişlerdir " , buyurdılar.

Ve dahi, " اكرموا الضعيف ولو كان كافرا " (1) hadis-i şerifinde bi-zim katımızda zayıfıdan murad şol talib-i Hak'dır ki, meclis-i şerif-i dâniyaya müsafir ola. Ana ikram-ı ehadiyyeti vechini sa-ir olan hıceb-i ta'ayyünatından halasa imdad iden kelimat-ı ru-haniyyedir", buyurdılar.

Ve dahi, " hakîkatde, peygamber Hak'dan haber virendir".

Ve dahi, " ma'nen evliya dahi enbiyadır " , buyurdılar.

Ve dahi, " taife katında ehl-i tasarruf oldur ki, seni senden ala " , buyurdılar

Ve dahi, " hal didikleri nutuktur, 'inde't-tahkîk", bu-yurdılar.

Ve dahi, "bir şahs-ı nâ-kâbil gelüb Cüneyd'den ism-i a'zam

1-"Kâfirde olsa zayıflara ikram edin". Sadreddin Konevi, 40 Hadis (30.hadis) S.93.

ta'limini rica eylemiş. Ba'de'l-ilhah Cüneyd naçar kalub bir kuti içine bir mûş koyub var bunu Rûveym'e(1) götür, amma sakın kutuyu açma deyü tenbih eylemiş. Şahs-ı mezbûr dahi tahammül idemeyüb kutuyu açdıkdâ mûş firar eylemiş. Ba'd, Rûveym'e varub kıssadan haber virdiği gibi senin nâ-kabil idüğün bilüb seni imtihan eylemiş ki, bir mûşın sırrını hıfz itmeyen ism-i a-'zam sırrına mahrem olmak mümkün değildir, buyurmuşlar", buyurdılar.

Ve dahi, bir kimse gelüb Cüneyd'e, "bana Hak'dan haber vir" didikde, "beli senin vehmin her ne minval üzre hükm iderse ve gönlünde muhabbetin her ne ise senin ilâhın o dur. Nitekim Rasulullah Sallallahü 'Aleyhi Ve Sellem " اعظم الایهه

الموی افرايت من اتخذ اليه هويه " (2) buyurulduğu bundandır", buyurdılar

Ve dahi, " talibin ef'ali ef'al-i Hak'da fena bulmayınca fi'l-i Hak bulunmaz.. Ve sıfatı sıfat-ı Hak'da muzmahil olmayınca sıfat-ı Hak ki, hayat u kudret ve iradet u 'ilim ve sem' u basar u tekvin ve kelâmdır bulunmaz. Ve zâtı, zât-ı Hak'da mahv olmayınca zat-ı Hak bulunmaz. İmdi bir talib ki, üç halde mertebe-i fenaya nail ve me'âric-i selaseye vâsıl ola. Anda devr ve takdîrin hilafı iktiza zuhur eylemez. Belki, 'ala tariki'l-ilham andan bir kelâm sadır olsa dehre muvafık bulunub 'ala tariki'l-'aks anda bürüz eylemiş olur", buyurdılar.

Ve dahi, "bir zahid dânenin birinin meclisinde hazır olub hakikatden istifsar eyledikde buyurmuşlar ki, siz nefse'l-emr ademîsi değilsiz ma'yubsuz. Zahid dahi sultanım 'acaba 'aybımız

1- Rûveym (81.330/941)

2- "ilâhın en azamı hevadır. "Heva ve hevesini Tanrı edineni gödün mü". "Casiye Suresi 45/23" Bu hadis-i şerife "Allah'ı yer yüzün de en çok kızdıran put kendisine tapılan heva ve hevestir" olarak bk. Ebu Hacer Bisyunî "Mevzuatü Etrafi'l-hadis" c.I s.40

ne yüzden ola didikde cevabında katı müslümansız", buyurmuşlar.

Ve dahi, " gayet tasavvuf nef-yi vücüd eyleyüb ahlak-ı hamîde evsaf-ı cemile ile mütehallik u muttasıf olmaktadır".

Ve dahi, " bir şecerden " inni ene'llah " sadası zahir olsa i'timad iderler. Bir kevn-i cami'-i mazhar-ı zat-ı pāk-i dānādan " ene'l-Hak " sadır olsa i'timaddan kat'-ı nazar-ı katli-ne sa'y iderler. İşte halk teşhis-i insan ve cemad u hayvan eylemede böyle hayvanlardır " , buyurdılar.

Ve dahi, " edna mertebe gafletden intibah hasıl olan talib-i āgāha hakikat-ı hali ve merci'-i me'ali bu beyitler müş'irdir.

" Her kim adem kim idüğünü bile
Len terani gussasından kurtula".

Tilavet kılmaga kadir isen mushaf duru adem
Felek harf, varak arz oldu ana çarh-ı a'zam

Meratib süreleridir ayet-i nazil beni adem
Hüda ma'nisidir ben bildim durur ki, Hakk-ı a'lem".

Ve dahi, " dānādan biri cariyesine bi-kaderi ma-yecüzü bi-hi's-salat-ı fatiha ve mu'avvezeteyn ta'lim eyleyüb ba'de't--ta'lim cariye dahi, kıraat lazım geldikde kendi lisanı üzre kıraata şurü' eyledikde dānā dahi azar idüb niçün benim ta'lim eylediğim gibi kıraat eylemezsin ! didikde cariye dahi; ya Allah kafirce bilmez mi ! deyü cevap virmiş " , buyurdılar.

Ve dahi, " kerāmet mertebe-i hayvaniyyeden naşidir. Amma dānādan sudurı dānānın sair kemālatına nisbet fazladır. Cemi' hayvan 'urüş-ı ilahiyyelerinde kerāmete mazharlardır. Havada uçmak deryada yürimek ve gicelerde görmek gibi " , buyurdılar.

Ve dahi, " da'vet ve irşad ism-i mudilden ism-i hadiye ve ism-i batından ism-i zahiredir. Yohsa 'inde't-tahkik cemi' mevcüdat Hak vücüdiyla mevcüdlar ve nihayet'l-emr meratib yüzün-

den " قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ " (1) dinilmesi mukarrerdir", buyurdılar.

Ve dahi, " 'urefa, sohbet-i 'ulemayı su'übetde şîşe içre zekerlik itmeğe teşbih buyurmuşlar. Zira her söze burhan taleb iderler ".

Ve dahi, "bir talib dānādan birine talib-i Hak idüğün iş- 'ar ve ednādan Hakk'a, sırat-ı müstakim ne idüğün izhar murad itdikde dānā buyurmuşlar ki; "sen vücûda gelmeden kim var idi?. "Hüda var idi". "El-an sen varsan senliğin kaldır, yine Hüda kalsun" buyurmuş", buyurdılar.

Ve dahi, Mirsad sahibinin(2), "feleklere uğradığım bilü- rem" buyurdıkları, "'inde't-tahkîk, sabit ü muhakkaktır. Meb- de-i me'adlarında bir mahfî nesne yokdur. Belki 'ilimlerinde mu'ayyen ve müşahededir", buyurdılar.

Ve dahi "zâtım hakkıçün murad itsem nazarım her kime ta- 'alluk ider ise fi'l-hal anı meczub u bî-ho d eylemek mümkün- dür. Lâkin izhar-ı cezbeden mahzûz değilim. Kendi fukaramızda olursa hakikatde cezbe-i suriyye ki, la-yu'kal olub, öf pöf di- mekdir, ana i'tibar yokdur. Belki cezbe oldur ki, 'ilimle ve kudretle ve iradetele zuhur idüb zevk ü zübāni ve şuhud-ı ruha- nî ile seni senden alub keyfiyyetsiz Hak ile şol mertebe müte- hakkık olası ki; 'alem seni ol zevkden ayırmağa kadir olmaya", buyurdılar.

Ve dahi, " Cüneyd ki, معرفة الولي اصعب من معرفة الله (3) kelâmında "velîden murad, 'akl-ı evvel-i hasdır ki ; "i'tibar hasebiyle dahi adı çokdur", buyurdılar.

1-"Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?.(Zümer S.45/23)

2- Mirsad Sahibi, Necmeddin Razi (Daye) (Öl.628/1230)

3- "Veliyi bilmek Allah-ı bilmekten zordur".

Ve dahi, " edna mertebe bir Yahudi yanında bir maslahatımız ola. Anınla mülayemetle mu'amele ideriz. Yine bu 'ilm-i tevhide dahildir. Zira mezahirden bir mazhardır", buyurdılar.

Ve dahi, " talibin mücahede-i ma'neviyyesinin neticesi yine bihi-ba'de'l-mufaraka bu göz ile görmek ve bu kulağla işitmek içündür", buyurdılar.

Ve dahi, "Hacı Bektaş Veli'ye demişler ki, Fatıma Bacı (1) nâmında bir veliye zahir oldu, nice kerâmetlerinden ma'ada havada dahi uçarmış, didiklerinde; ko uçsun, uça uça yine gelüb konacağı Hacı Bektaş'ın zekeri budığı demiş " .

Ve dahi, " meşayih hala killet üzredir. Evâile nisbet. 'Acaba hikmet ne ola, deyü istifsar eylediklerinde ; "sır. Kâh müntesir, kâh müctemi' olur. Elan müctemî'dir".

Ve dahi, " bir talibin ki, dâñâ ile zat ü sıfat ü ef'al ü ahval mertebede münasebet-i zatiyyesi olmasa bir sa'at sohbetinde karar eyleyemez. Beyt;

" Derd-i Hak'dan bilmeyenler gelmesün bu meclise
Aşınayı aşınan-ı can olan gelsün beri", buyurdılar.

Ve dahi, "Sünbülî Efendi'ye devran idersiz. Ol hiynde 'akıl mısız la-yu'kal mısız, didiler. Anlar dahi buyururlar, "'âkılız "ya vecd veya cezbeye idd'ânız nice rast gelür", demişler. Buyurmuşlar ki ; sizi humma tutar mı", anlarda, "beli" dirler. "Ya siz ol hiynde kendinizde 'arız olan lertzeyi def'a kadir mısüz, "Me'a-haza 'aklınız dahi yerindedir", deyü cevap virdikleri bedaheten hoşca cevabdır", buyurdılar.

Ve dahi, " bir hakim padişah zuhur eyleyüb kendi zamanında cemi' taht-ı yedinde olan memalike adamlar gönderüb bir vakt-i

1- Fatıma Bacı(Ö.669/1271'den sonra)

mu'ayyende cümle gözlerinizden birini yumub birisiyle güneşe nazar eylesünler, deyü ferman eyleyüb hadd-ı zatında halk dahi yevm-i ma'hudda, vakt-i mu'yyende, gözlerinin birini yumub birisiyle güneşe nazar eylediklerinde görürler ki, güneşin nisfına küsüf vaki' olmuş. Bu kissadan hisse 'arife hafi degildir", buyurdılar.

Ve dahi, " muvafâkat kerîmdendir " , buyurdılar.

Ve dahi, Havariyyun Ruhü'llah'a süâl eylemişler ki, "siz bu suretten mukaddem kanda idiniz"? Cevabında buyurmuşlar ki, "iliğimde idim". "Ya iliğiniz kanda idi"? Dimişler ki; "bana bakın iliğimi görün iliğime bakın beni görün", buyurmuş", buyurdılar.

Ve dahi, " insan-ı kâmil Hakk'a daldır ", buyurdılar.

Ve dahi, " her ma'rifetden haber-dâr behre-dâr degildir. Bu taife katında anıncün idrakden ve zekâdan hasıl olan ma'rifet müntec degildir. Muhabbetden hasıl olan ma'rifet müntecedir. Nitekim Seyyid Kasım (1)'ın bu ruba'isi bu ma'nayı ohsar.

.. (2) ..
هر که ارعاشق نشد پس جاهلسب
کر همه علم جهانس حاصلست
از محبت حاصل ابد معرفت
راند انکس که باشد این صفت

Temsilen iki sahhaka 'avratın biri birinden iltizazı mukarrer, amma ricalle olan vika'da, hem lezzet vardır, hem tevlîd-i misle sebebdır", buyurdılar.

Ve dahi, "dânânın kemâli eşya-yı hariciyye nefse'l-emirde 'ilmi Hak'dır. Her ne minval üzre ise o minval üzre bilmedir,

-
- 1- Seyyid Kasım (01.835/1431)
 - 2- "Aşık olmayan kişi çok cahil
Cihanın ilmini tahsil etse de
Marifet mahabbetten hasıl olur
Bu sıfatı olmayan bunu anlamaz".

buyurdılar..

Ve dahi, " Cüneyd buyurmuşlar ki, Zünnûn-ı Mısri(1)' nin da'veti bu'udden kurbe imiş. Amma bizim da'vetimiz kurbdan kurbadır. Ol ki bizde ne kurb var ne bu'd", buyurdılar.

Ve dahi, " Şeyhü'l-İslam, bir bed hilkat şahıs ile hem tarik olmuşlar.. Kırk gün mikdarı 'azim cefaların çekmiş.. Ahirü'l-emr şahs-ı mezbûr semtine gitmeğe veda'a geldikde şeyh ağlamış. Şahs-ı mezbûr dahi " bizim mufarakatımıza mı ağlarsın ! didikde şeyh dahi; yok ana ağlarım ki; ol bed hilkat ki, sendedir, biz ve kervan halkı bu kadar ızdırab çekdik ve halas olduk.. Amma senin 'akıbetin anınla kalursa sana ol ne çekdirse gerek.. Sana ağlarım buyurmuşlar ", buyurdılar.

Ve dahi, " bir başımız var bin adımız var. Bir kühistanda sakin oluruz ki, enva'-ı hayvanat u esnaf-ı 'acayib ü garayib ü vuhuş u tuyur-ı arziyyât anda mevcûddür.. İmdi zamanenin Süleymanıyuz. Her bir cins ve nev' ve sınıfın lisanından haber-dâr olmağla anlar ki, hem-zübân olub anlardan mahalline göre celb-i menfa'at ve def-i mazarrat her ne vecihle olursa anınla meşğale-i vakt eyleyüb bilmezlenürüz", buyurdılar.

Ve dahi, " insan-ı kâmilin vasfı bî-vasıflıktır", buyurdılar

Ve dahi, " 'arif-i kainatın getürdüğü, kuran-ı mu'cizi beyan olduğu gibi verese-i Muhammediyye'nin ekmelinin dahi tekellüm buyurdukları güftâr-ı mu'ciz-i reftârdır ki; zamanenin halkı anın mislini getürmede 'acizlerdir", buyurdılar.

Ve dahi, "dânâ-yı kâmil oldur ki; anen fe-anen, yevmen fe-yevmen, mürîdi hıceb-i ta'ayyünatından tahlîs eyleyüb, kendi hakikatine vakf eyleye. Yohsa tizye cezbeğe düşürüb 'uryan u

1- Zünnûn-ı Mısri (Öl.245/859)

giryân eylemek dānānın noksanına daldır. Kemal-i i'tidalde ni-
te ki, güneş pertevi bir dirahda i'tidalden ziyade tokinsa ha-
raretten yanar, müsmir olmaz. Helakine sebep olur", buyurdılar.

Ve dahi, " muhabbet isti'dadın cilâsıdır ", buyurdılar.

Ve dahi, "bir mazhardan ki, kutbiyyet murad oluna. Lisan-ı
ser'de melâike ve lisan-ı vahdetde kuva-yı felekiyye, ba'dehü
ma'aden, ba'dehu nebat, ba'dehu hayvan, ba'de zümre-i insan,
gerek dānâ gerek nādān, cümle ol kutubdan bi'at iderler. Ya'ni
andan dirilik bulub ana arzu u muhabbet iderler ki, fi'l-cümle
bi'at ol muhabbetden 'ibâretdir", buyurdılar.

Ve dahi, " 'arif-i kâinat bize Hak'dan her ne gelürse ayi-
nemiz 'Ali mazharında dahi ol mevcuddur", buyurdılar.

Ve dahi, " كنت كزائحفيا فاحييت ان اعرف فخلقت الخلق لا اعرف (1) hadis-i şerifin
de mecâziden bir meczub " " sıgasını ma'lûmiyyet üzre
okur. Ol ma'nanın hüsnü 'arife hafi değıldir", buyurdılar.

Ve dahi, " dühan-ı mәнend-i devran, mel'abecikdir. İktiza-
yı devirde var imiş, zuhur eyledi. Caiz ki, ba'zı nesne dahi ol
'ilimden ayrılıb 'ayna gelür " , buyurdılar.

Ve dahi, " nakşibendi dinilmeden murad Hadi'nin sûret-i
şehadisini hazine-i hayalde bend itdükleri için " , buyurdılar.

Ve dahi, " Nureddinzâde(2) Şeyh-i Ekmel'e(3) ziyarete ge-
lüb mu'tebiratdan neye meşgulsüz, buyurduklarında, Şeyh-i Ekmel
dahi, mu'tebirat buyurduğınız nedür?. Anlar dahi, ya'ni kütüb-i
mütedavileden" dirler. Ekmel Hazretleri dahi, mu'tebirat buyur-
duğunuzda Hazretin " الناس نيام " (4) buyurduğu dahil mi, ola

1- Gizli bir hazine idim. Bilinmeyi sevdim. Bilineyim
diye de halkı yarattım". Aclunî, II s.132.

2- Nureddinzâde (öl.981/1573)

3- Şeyh-i Ekmel(öl.985/1577)

4- "İnsanlar uykudadır..." Aclunî II, 432

dirler. Anlar dahi, "zahir budur ki dahil ola". Ekmel Hazretleri, "yine ya bir alay uykuda olan taifenin sayıklamasından suret bağlayan nesneye 'arif meşgul olmak bî-dâr hali midir", buyurdılar.

Ve dahi, "taife mabeyninde hayret-i kübra tesmiye olunan hayretten murad hayret-i ıztırab ü tereddüd değildir. Belki bir hayretidir ki, lisana gelüb ta'bir ve talib-i Hak olanlara kemâ-yenbâgi tefhim ü takrîr mümkün olmayub sükût ifade eylemekle hayret tesmiye eylemişlerdir. Yohsa ne anki, hakikat-i emirden gafil ü hayrette olalar. Öyle değildir", buyurdılar.

Ve dahi, "talib-i müste'idden birisi meclis-i dâñadan gelür imiş. "Kandan gelürsün deyü" sūal eylediklerinde, "mi'racdan gelürem deyü cevap virmiş", buyurdılar.

Ve dahi, "bir meczub var idi. Tanrı sağ olsunda her ne olursa olsun dir idi pirine", buyurdılar.

Ve dahi, İdris Efendi(1) "resm-i 'alemden geçmeyen muhabbet lezzetini istişman eyleyemez deyü", buyurdılar.

Ve dahi, "Mimşad Dineveri(2) Cüneyd hizmetine geldikte "ne yersin derviş", dimişler, "ne virirseniz dimiş". Ne giyersin dimişler, "her ne virirseniz dimiş". "Ne işlersin dimişler", "her ne emr iderseniz dimiş", buyurdılar.

Ve dahi, "beyne't-taife devr eyleyen 'amadan murad ebr sıfatıdır ki; hakikatde süret-i insandan 'ibaretdir", buyurdılar.

Ve dahi, "ehl-i vahdet katında tevhid talbin hadiyle zâten ve sıfâten ve fi'len ve rizaen vahdetinde yeksan olmasından 'ibârettdir", buyurdılar.

1- İdris Efendi (öl.1024/1615) İdris-i Muhtefî

2- Mimşad-ı Dineverî (öl.299/911)

Ve dahi, " 'arif-i kâinatın hıyn-ı seyahatinde Yemene varub 'İsam Yemeni (?) nin kapusun çaldıkda kim didiler "Muhammedim didi. Bu kapuya M H M D sığmaz. Var kendi haline didiler. Ahire'l-emr üveysi delil ittihaz idinüb, bir def'a dahi gelüb kapuyı çaldıkda kimsin deyü sülal olundukda, ta'lim-i Üveysî bir 'abd-i fâniyim deyü cevap virdiklerinde kabul eylediler. Anuncün kâh" انى لا جد نفس الرحان من قبل اليمن "(1) dir idi", buyurdılar.

Ve dahi, " isteyene virmezler istediklerine virirler", buyurdılar.

Ve dahi, " lisan-ı ehlüllahda " şeyhim Hızır idi " didiklerinden murad kendilerin bakdıkları ademdir. Nitekim M Hazretleri kutb-ı zamandır her zaman içre ", buyurmuşlar.

Ve dahi, " Sems-i Tebrizi(1) Şamda Muhyiddin 'Arabiyle sohbet eyleyüb hıyn-ı musahabetde münasebetle. Şeyh buyururlar ki, "Muhammed benim nikabımdır". "Ya'ni nübüvvet velayetin nikâbıdır, demek olur", buyurdılar.

Ve dahi, " bir kimse meclislerinde ah ehl-i cennet olsam didikde 'aziz dahi ya cenneti neylersin, buyurduklarında didâr-ı Hakk'a bakmak isterim didiğinde kişi ferdâya ne bakarsın.

Beyt, " Hakikat 'aşıksan sen muhakkak
Eline ayine alda sen sana bak " , buyurdılar.

Ve dahi, " mürşidin irşadı kendinden âgâh olmayana kendinden âgâhiyyet bağışlamaktır. Beyt,

" Sana kendini bildirir olmuş iken diri görür
Seni maksuda irdürür. Aldayub yabanda komaz", buyurdılar.

Ve dahi, "Üsküdari Mahmud Efendi, "dânâ oldur ki, ne dünyaya aldana ve ne dünyayı aldada", buyurdılar.

1-"Rahmanın nefesini Yemen tarafından alıyorum" Tezkire, 101
2- Sems-i Tebrîzî (Öl.645/1249)

Ve dahi, " kediye ri'ayet eyle. Kedi idüğün bildikden sonra " حب المرأة من الايمان " (1) odur", buyurdılar.

Ve dahi, " kâh olur ki, bir vakihte bir harf vasıtasıyla cemi' 'ulûm-ı evvelin ve âhirin zikr olunur. Sohbetden gafil olan bî-behre vü mahrûm kalur. İmdi sohbetde sûret ve ma'na ile kişi hazır u taharet-i asliyye üzre olan, kelm-ı ilahiyyeye nazır gerekdir " , buyurdılar.

Ve dahi, " 'alemden ademe gelen dem ve nefese lisan-ı eh-lullahda 'ilimden 'ayna geldi, deyü ta'bîr olunur", buyurdılar.

Ve dahi, " 'arif-i kainatın risaletinden mukaddem kavm-i ka'be " الطبع هو اخی والدهر هو المنى (2) ya'ni Hak ictima'ı 'anasırdan 'ibaretdir, dirler idi ", buyurdılar.

Ve dahi, "musibetde 'ilac-ı teselliye, eşedd-i musibeti tahayyul ile olur " , buyurdılar.

Ve dahi, " tecelli-yi Hakkın kemâliyle mezahirden bir mazharda kemâl zuhûr ve vuzuhundan 'ibaretdir.. Gerçe cümle mezahirde zuhur mukarrerdir. Amma cami'iyet ü külliyyet ile zuhur yokdur. Cilâ mevcûd ve isticla ma'dumdur. Bi'l- kuvve olan hal bi'i-fi'ile gelmemişdir. Hamirde bir kuvvet vardır ki, bin mahalle vaz' eylesen ol sarhoşluk keyfiyyeti olmaz. İlla ademde kezalik Hakkın tecellisinin keyfiyyeti mezahirden bir mazharda zuhur itmez. İlla a'zam-ı mücella ve mirat-ı mücella olan hadi-i devran ve mehdi-i zamanda ", buyurdılar.

Ve dahi, " bir sarhoş ve bir tiryaki ve bir bengi hırsızlığa gitmişler. Sarhoş nârâ urmağa ağaz itmiş. Tiryaki na'rayı ko keyfimiz uçurdun dimiş. Bengi tiryakiye birader biz sinelim

1- "Kedi sevgisi imandandır" Aclunî, I. 41 Tezkire 110

2- "Tabiat ihya, zaman da ifana edicidir".

ko sarhoş eşirra gitsün dimiş. İmdi kıssadan hisse ki; kibar-ı evliya ki, mertebe-i 'irfanda üç pervazlardır. Bengî misal na'ra zenan nev-hevesan-ı ene'l-Hak güyan ve sermestan-ı ba'de-i ilâhiyyan olan zümre-i müddeiyandan 'ale'd-devam tehasi üzre olub sohbetlerinden girizan olmuşlardır", buyurdılar.

Ve dahi, " Ümmi Sinan Zade (1) Şeyh-i Ekber Tecelliyât nam kitabında, "Halvetiyye'nin sülûkü berzahıyedir", buyurmuş. Bundan muradları ne, fehmedemedik", deyü istifsar eylediklerinde, berzah ki, iki şey arasında fasıla olan nesneden 'ibaret-dir. Şeri'at-ı mutahhara ile hakikat-ı münevvere ma-beyninde olan sülûk-i berzahi olur. Ne sırf fark olur ki, müctehiddinin ictihadiyla mukarrer olan mesaildir. Ve ne sırf cem' olur ki, makam-ı Mansurîdir. 'Inde'l-muhakkikîn ise fark ba'de'l-cem'-dir", buyurdılar.

Ve dahi, "'arif, katında efendi , "'arif hizmetinde olanlardır. 'Arif ise bile", buyurdılar.

Ve dahi, " bu latîf ma'nayı bir kaba ta'bir ile çıkarırız. Ve diriz ki ; "biz her ne isek oyuz, gerek dâñâ ve gerek nâdan gerek sahi ve gerek bahil", buyurdılar.

Ve dahi, " kâh kâh meclisde geç fehm ve nâ-kabil kimesnelere ta'zîm-i hakâyık eyleyüb tefhimden 'aciz oldukda Hazret-i Mevlan'nın, M. " مردم اندر حسرت فهم درست " (2) ve taifenin, M " وفاة من ألهم السقيم " (3) misra'ları 'aceb rast ve dürüstler, buyurdılar.

Ve dahi, " ehadiyyetde tecelli memnû' ve 'inde't-takîk kendi zât-ı, "min haysü'z-zât", idrak olunmak muhal olub zat sı-

1- Ümmi Sinanzâde (öl.936/1551)

2- "İnsanlar doğru anlama özlemi içindedir".

3- Yanlış anlamadan kaynaklanan bir beladır".

fatsız görünmediği mukarrer olduğunu tebeyyün sadedinde bu mısra'ı yâd buyururlardı. M."Can görünmez tensiz ey canım benim".

Ve dahi, " keşf-i kubur 'arif katında mekabire varub mevtanın ahvali ki, 'azab mı ve razı mı, anın keşfi değildir.Belki her bir mazhar bir makberedir. 'Arif ol makbere sahibi mu'azzez mi, ya mu'azzeb mi anı mükâşifdir, dimekdir",buyurdılar.

Ve dahi, " Kovazade (1) ; "isti'dad u geliş 'aşıkıyuz dirlər idi", buyurdılar.

Ve dahi, "Kulak ağa(?) ; "pîre muhabbeti bizden ziyade olanın bendesiyüz", dirlərdir", buyurdılar.

Ve dahi, " kezâlik, pîrin bana muhabbeti benden muabbetin olmadığından bilürem dirdi", buyurdılar.

Ve dahi, "Sultan Murad (2) "Hak nedür", deyü Nev'î Efendi'ye (3) sūal buyurduklarında böyle cevap virdiler ki, bir kaide-i müselleme cevabdır ki, "Hak nedir zımın mukayyede vücūd-ı mutlak", buyurdılar.

Ve dahi, " bizim kelâmımızı fehme Şeyh-i Ekber ya Mevlâna kulağıyla istima' lâzımdır", buyurdılar.

Ve dahi, bir talib ziyarete gelür gider oldukda ; "setminizde nefsi ile âşinâ olan ihvana ism-i selâmdan ve selâmdan selâm eyleyin", buyururladı.

Ve dahi, "Lema'at (4) sahibinin, "bir adı da hiçdir" kelâmından ma'kul kelâmı yokdur", buyurdılar.

1- Kovazâde (öl.1026/1617)

2- Sultan Murad (öl.1049/1640)

3- Nev'î Efendi (öl.1045/1635)

4- Lemeât sahibi, Fahreddin Irakî (öl.688/1289)

fatsız görünmediği mukarrer olduğunu tebeyyün sadedinde bu mısra'ı yâd buyururlardı. M."Can görünmez tensiz ey canım benim".

Ve dahi, " keşf-i kubur 'arif katında mekabire varub mevtanın ahvali ki, 'azab mı ve razı mı, anın keşfi değildir. Belki her bir mazhar bir makberedir. 'Arif ol makbere sahibi mu'azzez mi, ya mu'azzeb mi anı mükâşifdir, demekdir", buyurdılar.

Ve dahi, " Kovazade (1) ; "isti'dad u gelis 'aşığıuz dirler idi", buyurdılar.

Ve dahi, "Kulak ağa(?) ; "pîre muhabbeti bizden ziyade olanın bendesiyüz", dirlerdi", buyurdılar.

Ve dahi, " kezâlik, pîrin bana muhabbeti benden muabbetin olmadığından bilürem dirdi", buyurdılar.

Ve dahi, "Sultan Murad (2) "Hak nedür", deyü Nev'î Efendi'ye (3) sual buyurduklarında böyle cevap virdiler ki, bir kaide-i müselleme cevabdır ki, "Hak nedir zimmin mukayyede vücûd-ı mutlak", buyurdılar.

Ve dahi, " bizim kelâmımızı fehme Şeyh-i Ekber ya Mevlâna kulağıyla istima' lâzımdır", buyurdılar.

Ve dahi, bir talib ziyarete gelür gider oldukda ; "setminizde nefsi ile âşinâ olan ihvana ism-i selâmdan ve selâmdan selâm eyleyin", buyururladı.

Ve dahi, "Lema'at (4) sahibinin, "bir adı da hiçdir" kelâmından ma'kul kelâmı yokdur", buyurdılar.

1- Kovazâde (öl.1026/1617)

2- Sultan Murad (öl.1049/1640)

3- Nev'î Efendi (öl.1045/1635)

4- Lemeât sahibi, Fahreddin Irakî (öl.688/1289)

Ve dahi, " kemâl-i adem budur ki, sende bir idrak-i tam hasıl ola ki, mebbe' ü me'adda zemîn ü âsumanda bir mahfî vü müşkil kalmayub sen senliğinden halas olub cümle varlık anın idügüne şübhe vü şekk kalmaya. "Sair halkdan imtiyaz nedir" ? dinilürse " هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون " (1) denile. Yohsa kudrete çare yokdur. Belki ma'rifet ziyade oldukca 'aciz ziyade olur. Kendüyi fâni Hakk'ı bâki bilüb eyü sıfatlarla mevsûf olub halkla sulh üzre mu'âmele eyleyüb bir nesne bulursa âgâh idüb bulmazsa kendi 'aleminde zinde-gâni ider. Bu makamdan 'aliye pervaza mecâl yokdur. Beyhude kendüye zahmet virmeye", buyurdılar.

Ve dahi, " bir kaç dânâ bir meclisde cem' olmuşlar. Ağlaşur ağlaşurlar, ba'dehü tağılurlar. Zira birbirnin 'ilmini bilürler. Biri birine ne söylesünler hikmeti budur", buyurdılar.

Ve dahi, " bir meclisde, vekil-i saltanatı medh eylediler. O takrible buyurdılar ki; "vezir veya padişah oldur ki, üçlere ve yedilere ve kırklara ve rical-i gaybe rahat irişdire. Ta ehl-i Hak gönüle girüb işleri asan ola. Hala bunlar ehl-i Hakkın 'adüvvi canlarıdır. Anunçün Pir 'Ali Aksarayı (2) Hazretleri du'asında " ey zât-i pak ! padişahlar ayağın üzengiden çıkarma. Vükelâ-yı saltanat olanların elleriyle başını kaşımağa mecâl virme. Ta ehl-i Hak huzur u rahatda olub kendi 'alemlerinde olalar", buyurdılar.

Ve dahi, "'inde't-taife "fenâ" ki, denilür andan murad ; "suret fenâsı degildir. Belki 'inde't-tahkîk, fenâ fi'l-'irfan- dir ki, ahlak-ı hamîde ve evsâf-ı pesendîde ile mütehallik olub

1- "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu !" Zümer 39/9

2- Pir Ali Aksarayî (öl.945/1538)

ahlak-ı zemîme ve evsaf-ı gayr-i müstahseneden 'ârî olub kendin için benlik ve vücüd isbatından kurtulub ser-i pâ kendini vücüd-ı Hak'la bâki ve bilâ-hak kendini câmid ü fâni mûlahaza eylemekden 'ibaretdir", buyurdılar.

Ve dahi, " Vahyî Efendi'ye(1), "Mesayih-ı Halvetiyye'den fûlan 'azîze vardın mı", diseler, "kûfre da'vet eyleyen zümre-i mahcûbana varmakda nef' nedir dirlerdi", buyurdılar.

Ve dahi, "lisan-ı dehrî bilenler lûtf u kahırda ve bey'ü şirada hasılı her umurda dehrin tecellisine muvafık hareket iderler", buyurdılar.

Ve dahi, "berzahiyeden şeyh-i 'azîmü's-şân meclisimize dahil olub saded-i sohbetde, "da'vetiniz vü irşadınız neyedir", dinildikde, cevabında buyurdılar ki, "lahüte". "Ya andan sonra", "ceberüte". "Ya andan sonra", "'amaya". "Ya andan sonra" "vahidiyyete" . "Ya andan sonra", "ehadiyyete" . "Ya andan sonra", dinildikde "sülûki tamam olub vâsıl-ı billah olur", didikde, "ya efendi salık, Hak'dan munfasıl oldu mı ki, hatta vuslata muhtac ola dinildikde", "mehbût oldu", buyurdılar.

Ve dahi, "rindan-ı Hüdâ'nın kârı talib-i kabil'in levh-i müdrikesinden hıceb-ı ta'ayyunatı silmekdir. Ta ki, eşya-yı hariciyye hakikat-i emrde nice ise 'arif u âgâh ola. Bu minvâl üzre 'irfan ise fenâ ki, mevt-i iradiden 'ibaretdir, ansız müyesser degildir", buyurdular.

Ve dahi, " her ne vakit kim hakayık-ı tevhidde tahkîk ve esrar-ı vahdetde tedkîk eyleseler bu tenzîhi beyitle itmam buyururlardı ki, beyt;

"Bu sözlerden münezzehtir zâtı bi-çün
Te'ala şanühü 'anma yakülün".

1- Vahyî Efendi, Hayatı için bk. Şakaik Zeyli s.598

Ve dahi, " Hazret-i 'Ali Radıyallahü 'Anh, ümîd bu idi ki, sizin hilafetizde olan emn ü emanet ve rahat ü 'adalet hulefa-i sülefanızdan ziyadece ola. Ma'a-haza emir bir 'aks oldu. Hikmeti ne ola deyü kibâr-ı sahabeden ba'zıları sual eyledikde, "sırrı budur ki, bizim selefimiz olan hulefaya biz kafadar idik bizim kafadarımız siz ve sizin emsalinizdir. Anın çün bu minval üzere oldu", buyurdılar.

Ve dahi, " taife lisanında an-ı dâim ki, dirler dem ü nefesden 'ibaretdir", buyurdılar.

Ve dahi, " lisanımızda cereyan iden kelâmın lutfı ne mer-tebe idüğün yine biz fehm ideriz. Şol mahbub gibi ki, hüsnünün şanından âgâhdır", buyurdılar.

Ve dahi, "bir nesne hacetim değil nefesden gayri", buyurdılar.

Ve dahi, " 'inde't-taife adem odur ki, zât-ı Hakkı, zâtında ve sıfat-ı Hakkı sıfatında isbat eyleye". علی وجه العیان والشهود لاعلی الظنون والتقليد " (1) buyurdılar.

Ve dahi, " ehl-i mansıbın 'azl ü nasbından mükedder olduğu halde bu mısra'ı okurlardı.M."Mansıbım var ki, mansıbım yokdur"

Ve dahi, "talibden ba'zısı, hal-i sultanım hakkında, "ehl-i hal değildir. Belki heman mücerred kıl ü kâl sahibidir", dirler didikde, "mevlâna ol kimse Hak sözüyle zahirdir. Bî-haber imiş anın lisanından Hak şanında ehl-i kal kelâmı sadır olmuş ol kelâmı dahi biz Hak'dan bilürüz", buyurdılar.

Ve dahi, " Sadrın Mehdi (?) hakkında olan tahrir u takri-ri insan-ı kâmilin evsaf u ahvali idüğü 'inde'l-'arif muhakkakdır", buyurdılar.

1- "Müşahede ve muayene ile zan ve taklid ile değil".

Ve dahi, " evailde 'ilim az idi 'amel çok idi. Hala 'ilim çokdur 'amel az. Maksud u netice ise 'ilimdir", buyurdılar

Ve dahi, "'inde'l-hakîka sülûk oldur ki, 'avalimden güzâr idüb suret-i insana isti'dad-ı tamla gelüb, kendi hakîkatinden âgâh olub nefsine zafer bulmuşlardan olasin. Yohsa sülûk-i sūrî ki, mücahede-i bedeniyye ile hasıl olur. Devri tamam olmayan kimse ol kadar faide-mend olmaz. Heman her ne medh idersen isti'dadına gelişden 'ibaretdir. Anı medh eyle. Ve sülûk-i hakîki ki, isti'daddan 'ibaretdir. Anınla gelmeyen sülûk-i sūrî ile devirden halasa mecal rütbe-i mahalde idüğü 'ayandır", buyurdılar.

Ve dahi, "Harkani'yi(1) zamane padişahı istemiş gitmemiş. Ba'zı talib " اطيعوا الله واطيعوا الرسول والوال امر منكم " (2) değil midir. Dimişler ki " اطيعوا الرسول " ayetine şol denlü müstagrak olmuşam ki," takat u hacetim yokdur. Kande kaldı ki, ülü'l-emre", buyurdılar.

Ve dahi, " dānādan Deli Nesîmi (?) namına 'arif Halvetiy-yeden Cahidi Efendi(3)'nin ve Eşrefzāde(4)'nin nazmı.

" Bunda geldim Eşref Oğlu Rûmî didiler bana
Dahi bundan özge benim ad u sânim andadır
Ve Hakk'ı görmek ister isen andadır anda".

Dekişāni ve emsalin işitdikde dahi bu kimseler bunda idüğinden haber-dār olamamışlar", buyurdılar

Ve dahi, "ancak andadır, bedeli bunda gerek idi, buyurulmuş", buyurdılar.

Ve dahi, " lisan-ı kadîm üzre ma'na icra eylemiş er, Yu-

1- Harakanî (öl.425/1033)

2- "Allah'a, Peygambere ve sizden olan ülü'l-emre itaat edin". Nisa suresi 4/164

3- Cahid Efendi (Cahidi Ahmed Efendi) Hayatı için bk. OM c.I s.53

4- Eşrefzāde (öl.874/1469)

nus Hazretleri ki, bu siyakda bizim sualimize ki, nazm :

" Derviş dilinde söyleyen kimdiğin bilür misin
Ya kulağında dinleyen kimdiğin bilür misin",

kelamıdır ki, anların nazmı,

" Bu dilimde söyleyen kendisidir vallahi
Kulağında dinleyen kendisidir vallahi
Gördüm iki adam der, biri sen ve biri ben
Hakikatde sen ü ben yok kendisidir vallahi", kelâmı

muvafık cevap düşmüşdür", buyurdılar.(1)

Ve dahi, "tecellî kalbe mi tabi'dir kalb, tecellîye mi tabi'dir ?. 'Inde't-taife mesele-i 'azîmdir. Amma 'inde't-tahkîk kalb tecellîye tabi'dir ki, kadîmin hadise tabe'iyetinden 'i-baretdir. Zira hadis kadîme mukarin olsa, hadîsin eseri bâki kalmaz", buyurdılar.

Ve dahi, " mevali-yi 'izamdan Zeynü'l-'Arab,(?) haddim ü haşmiyle dershanesinden se'adethanesine giderken yolda Ümmi Sinan Hazretlerine rast gelüb ; "sufi şeytanı bilür misin", deyü sual buyururlar. Seyh-i mezbur dahi, "bilürem dirler". "Ya kimdir didiklerinde" ; "cenabınızdır deyü" cevap virirler. "Ya bu söze burhan nedir" didikde ; buyururlar ki, "biz Rabbimizle me'nüs olub hatırımızdan cemi' havatırı nefy idüb anın zevk ü muhabbeti ile safa üzre iken müzekkir-i şeytan oldun. " الكلام

" (2) fehvasınca bizi Rabbimiz zikrinden ba'id eylemeğe ba'is olmakla biz şeytaniyyeti size isnad ideriz dirler. Ba'de-hü monla, "siz bize şeytandan sual eylediniz biz size " من عرف نفسه فقد عرف ربه (3) hadis-i şerifi mucibince, size 'akreb olan

1- Bu şiirin tamamı için bk.İbrahim Efendi "Divan" agm 100a

2- "Kelâm mütekellimin sıfatıdır".

3- "Kendisini bilen Rabbini bilir". Acluni, II 262

nesne ki, nefsinizdir. Andan sal eyleyelim nice bilürsüz dir. Mevlna-yı mezbur dahi, "bizim nefsimiz bir kpekdir", deyü cevap virdikde, Şeyh-i mezbur yanında olan danıŐmendana ya kelbe mütaba'at idüb kanda gidersz" deyü cevap virirler", buyurdılar

Ve dahi, " vech-i mbregine işaret idüb hayır aslına rc' da'vet idüb bahr-i ehadiyyetde mstaŐrak olmakdan 'iba-retdir", buyurdılar.

Ve dahi, " Nri (1) meclis-i Cüneyd'de bulunsa sakit olur-dı. "Bizden a'refdir" deyü mstemi'inden olurdu", buyurdılar.

Ve dahi, " tarık-ı Hak'da kendinin mcahedeleri ve erbab-ı me'rifin sohbet  müŐahedeleri zikr-i cem'inde ekseri bu eb-yatı okurlardı. Nazm;

"Bir yer mi kaldı varmadım
Bir er mi kaldı sormadım

Hak'dan haber virenlere
Yüzümü eyildim trab

Arayarak buldum eri
Gerçek ere sorardım yari

Didi yeter eyle zri
Hak sendedir sen sana bak".

Ve dahi, " nefes-i ahir, ma'lum olmadıŐından talib-i Hak, Hakk'ı cmi'-i cem'i'-i ef'al  sıfat olan kevn-i cmi'ada isbat ve ol veche perestiŐ  nzır olmak ve devam  isbat bulmak gerek ki, ta ki, nefes-i hirde huzur u ghiyyet üzre bulunub mazhar-ı külde tecell'i v buruzuna b'is ola. Lisan-ı Şer' ve kalb-i sel'i üzre makbz olmak bu ma'nayı mŐ'irdir", buyurdılar

Ve dahi, "Şeyh-i Ekber mahlukatın ğidası Hüda'dır. Muham-med, 'ibadullah'a ğıda suretinde zahir olduŐu kat'i zahirdir", buyurdılar.

Ve dahi, " Mahmud Efendiye, (1) Sultan Murad Han Tepesinde define var dirlere, 'acaba vaki' mi ola Efendi, ne buyurursun didikde "begim defn iden kâfire sor. Evliyauallahın kârı talib-i Hakk'ın vücûdî tepesinde medfun olan ma'rifetullah hazinesin mü kâşif olmaktadır. Yohsa define-i suriyye degil", deyüb cevap virmiş", buyurdılar.

Ve dahi, " bir talib-i surî talib-i hakîki, suretinde gösterüb iddi'â-yı muhabbet eyledikde, "mevlâna, gerçe talebde görünürsüz, amma gönül ki, dîvan-ı Hak'dır. Hiç sizi anda göremeziz", buyurdılar.

Ve dahi, "sa'd u nahs-i eyyam sadedinde hakikat-ı sa'd ol gündür ki, se'âdet anda sana mahsus ola. Yohsa bir gün belki bir sa'at var mı ki, anda ba'za göre nuhûset olmaya", buyurdılar.

Ve dahi, " bir talib gün begün, min haysü'l-idrak ve'l-- 'irfan terakki eyleyüb " لا موجود الا الله " (2) mertebesine 'urûc ü cevelan idüb kendi zâtıyla münasebet ve kendi hakîkatiyle muvaneset tahsîl eyleyüb vücûd-i tavrında " و كلم الله موسى تكليما " (3) mîsdakinca mükâleme-i Hakkâniye nail olub Hak'dan alub halka virmek pâyesine vasıl olsa o makûle talibe irşad ü rehberlik latîfdir", buyurdılar.

Ve dahi, " adem-i hakîkiden birini zikr sadedinde adem demekden müberra filan 'arif söylece buyurmuş", buyurdılar.

Ve dahi, "Zünnün'in Mısır'da(4) dişi ağrımış. Bağdat'da Necmüddin (5)'nin dahi ağrımış. Kemâl-i ittihatdan anda feragat itmeyince bunda dahi feragat itmemiş", buyurdılar.

1- Mahmud Efendi (Aziz) (öl.1038/1628)

2- Allah'tan başka mevcut yoktur".

3- "Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu". Nisa 4/164

4- Zünnün-ı Mısırî (öl.245/859)

5- Necmeddin-i Kübra (öl.618/1221)

Ve dahi, " 'ışk ta'birin evvel Hacı Bektaş vaz' eylemiş. Hakikatinden haberi olmayanlar zulmetde ve özünden âgâh olanlar nur-ı Hak'la aydınlıkda ve 'ışıklıkda olmak münasebetiyle", buyurdılar.

Ve dahi, " hal nedir diye sūal eyleseler cevabında ;

" Kamu zerrat-ı 'alemden işit inni enellahi
Ki her zerre ene'l-Hak nağmesi cengin çalar bir bir",

okuruz", buyurdılar.

Ve dahi, " ağdiyenin eltafı, sebep-i hayat, belki 'ayn-ı hayattır. Hayat-ı melekütiyyatdır. Öyle 'inde't-tahkik melekütiyyat nebatdır", buyurdılar.

Ve dahi, " mecazibden biri birine dir ki, cemi' eşyada hayat ve can isbat idersiniz necasetin canı nedir dir. Ol meczub dahi hiyn-i yestehde çıkan buğ anın canıdır deyü cevab virmiş".

Ve dahi, " tevhid-i ef'âle hayalbâz gayet ho b misaldir", buyurdılar.

Ve dahi, " 'inde't-taife hıceb-i zulmaniden hıceb-i nurânî eşedir. Zira 'ibadet ü ta'at suretinde olan resm ü 'adet hicabından halas, az talib-i kâbilin kârıdır", buyurdılar.

Ve dahi, " taife sükutlarında işrâkîlik vechi üzre söyleşürler. Ya'ni hayallerinden mir'at-ı cemâl-i mutlak olan suret-i dâniya batın gözüyle nazır olub mushaf-ı hakikî olan cemâl-i bâ-kemâlinde seb'u'l-mesâni ki, yed-i kudretle yazılmış kitab-ı ilâhîdir. Lisan-ı hal ile bî-lafz u bî-zeban anınla mükâleme iderler", buyurdılar.

Ve dahi, " halkın ma'la ya'niyle iştigalleri sohbet kadrin bilmediklerindendir", buyurdılar.

Ve dahi, " her nefesimiz nefes-i ahir bilürüz", buyurdılar.

DER BEYAN-I AHVAL-I VAKI'AT

Taife katında rü'ya vü vakı'a ve düş deyü ta'bir eylemezler. Belki her talibin melekütiyyatı ol 'alemde müşahede oldığı çün müşahede ta'bîr iderler", buyurdılar.

Ve dahi, "rü'ya-yı enfüse te'vîl Halvetiyyenindir. Tarîk-ı Bayramî'de te'vîl ve ta'bîr yokdur, âfâkîdir", buyurdılar.

Ve dahi, " kendi hakikatine 'arif olan kimsenin rü'yası âfâki olub keşf-i surî kabilinden olur. Enbiyanın vü kümmel evliyanın rü'yaları bu kabilden idüğü meşhurdur ki, Kur'an-ı 'Azîmü's-Şanda mezkûr olan afaki olduğına hikmet dahi budur".

Ve dahi, "ruh her gice berzahda, ya'ni 'alem-i misal u hayalde kendinin suver-i a'malini hayran ve şerren seyr ider. Müteyakkız olub yine beden hisarına girer", buyurdılar.

Ve dahi, " rü'yaya i'tibar idenler üç nesneye binaen iderler. Talibin terakki vü tenezzülü ma'lûm olmak için. Ve talibin hakikati onsekizbin 'alemin nümü-dârı idüğüne tadrîcle müdrîk olsun için. Ve talibin dâniyya ta'bir-i rü'ya itdirdikce me'arif-i ilâhiyye ve esrar-ı rabbanîyye feth ü keşfine bâis olmağ için", buyurdılar. Amma rü'yaya i'tibar eylemeyenler kendi hakikatine nâil ve sırrı vahdete vasıl olanlardır ki ; "

(1) bu- " ان الحق في اى صورة تجلى في الخيال اوفى الحس لا يغيرها العارف المحقق ولا يؤلفها لانه
yurulmuşdur deyü vahdet-i sırfa zahib olub birden gayrı nesne bilmezler ve görmezler ve ta'biri isneyniyet rayihası vardır

1- Hak hangi suretle tecelli ederse etsin, arif-i muhakkik, o sureti tağyir ve tevil etmez. Çünkü arif her suretde Hakk-ı müşahede eder O'nu ve hiç bir suretten tenzih etmez".

dirler. Zeynü'l-Hafî(1).nin " ان الواقعات اكثرها حيايات يرى بها اطفال "

buyurduğu ve Seyh-i Ekmel (3)'in " وجميع ما يدرکه الانسان في النوم هو مما ضبطه الحيايل في حال اليقظة " buyurduğu ve Mevlananın, " نه شبم نه شب پرستم همه زانتاب کويم " buyurduğu ve ba'zıları; "düşü koyalım düş olalım, vakı'ayı koyalım vakı'i görelim", didikleri ve kibarın " ليس الرؤيا كالعيان (6) buyurdıkları bu makamdır" buyurdılar.

Ve dahi, " reh-i mahcübünde ma-bihi'l-i'timad rü'yadır. Anın dahi hakikati işte bu mezkûr üzredir", buyurdılar.

Ve dahi, " ta'bîr-i rü'yada kâide-i icmâliyye budur ki, talibin rü'yası ya 'ulvî ya süflîdir. Eger 'ulvî görülürse ruhun 'ulviyyât evsafıyla muttasıf olduğunun şerhidir. Eger süflî görülürse nefsin süfliyyat evsafıyla muttasıf olduğunun şerhidir. Gerçe ifrad-ı ta'birata nihayet yokdur. Amma ikiden hâlî değildir", buyurdılar.

Ve dahi, " ehl-i vahdet katında rü'ya hayal u endişeden düşer. Hatta bir talib cemi' havatırdan azad olsa kuvve-i mütehayyilesin asla a'mal eylemese rü'yadan kalur.. İmdi ra'î her ne tahayyül eyleyse kuvve-i hafıza anı hazîne-i hayalde hifz ider. Kâh olur ki, der-akeb ol tahayyül eylediği rü'yada suret bağlar. Ve kâh olur ki, kendi ol tahayyül eylediği nesneyi unudur. Amma kuvve-i hafıza hifz itmek sebebiyle bir kaç günden

1- Zeynü'l-Hafî (öl.838/1434)

2- "Vakiatin ekserisi hayalattır. Onunla etvâl-i tarîk terbiye edilir. Kemâli kavî olan ise, buna iltifat etmez".

3- Seyh-i Ekmel (öl.985/1577)

4- "İnsanın rüyada idarak ettiği her şey, hâl-i yakazada iken hayalinde zabdettiklerindendir".

5- "Ne geceyim ne de gece perest. Hep Güneşten bahsediyorum".

6- "Rüya gözle görmek gibi değildir".

sonra ol tahayyülat ü mevhumat dahi 'alem-i rü'yada suret bağ-
lar. Beyt;

"Senin fikrinde vehmin her neyi eyler ise icad
Odur rü'yada süret bağlayan ey kamil er bir bir".

Ve dahi, " rü'yanın kemâli talibin hayali neyle devr ider
ve mesagil-i dünyeviyye vü 'ukbeviyyeden neye mesguldür, anı
iş'âr ider", buyurdılar.

Ve dahi, "'alem-i şehadetde endişesi ho b olanın 'alem-i
gaybda rü'yası ahsen suretde temessül eyler. Endişe-i ho b ol-
dur ki, cemî' mezahirde zuhur iden semekden semmake ve sinek-
den file varınca Hak'dır. Hakkın gayrı mevcüd değildir. Hatta
zuhur böyle deyü tefekkürdür", buyurdılar.

Ve dahi, " talibin gördüğü rü'ya kendinin nakd-i halidür",
buyurdılar.

Ve dahi, " ehl-i vahdet katında, hakikat-ı emir ki, zat u
sıfatından âgâhiyyetdir. Ana vusül müyesser olmadıktan sonra
talibin cemî' ahvali eğer nevmde ve eğer yakazada " أضفك احلام " (1
mertebesinde olub mahz-ı hayalat ve mücerred mütevehhimat 'add
olunur", buyurdılar.

Ve dahi, " enbiya vü evliyada rü'yaya i'tibar itmemiş yok-
dur. Nihayete'l-emr, künhiyle ve hakîkatiyle vekayi'-i gaybiy-
yeyi temyîz eyleyüb nefse'l-emre muvafık te'vîl ü ta'bîr eyle-
yen ile 'ala vechi't-taklîd ta'bîr eyleyenin ma-beyninde fark
çokdur. Zamañe mu'abbirlerinin ekseri mukalliddir", buyurdılar.

Ve dahi, " yedi sene pire hizmet itdim 'alem-i rü'yada pir-
den gayri ile çokluk mu'amele eylediğim yoğ idi", buyurdılar.

Ve dahi, " ekser temessülatımızda bir kimse manzum nesne

1- "Karmaşık düşler" Yusuf suresi 12/44

okuyub ba'dehü anı 'alem-i şehadetde anı kendimizde bi-'aynihi bulduğumuzda, "kâil-i ruhânî şöylece didi" deyü ta'bîr eyle-
riz", buyurdılar.

Ve dahi, " zamane müteşeyyihasında muvattan rü'yaya 'arif ve nefse'l-emre mutabık ta'bîr ile temyîzi rü'ya eyler az bu-
lunur", buyurdılar.

Ve dahi," Seyyid Nizamoğlu (1) rü'yasında kendini serapa nür-ı mahz görür Seyhi Ümmi Sinan Hazretlerine 'arz ider. "Mev-
lâna kişi kendini nur-ı mahz görmekte hoşdur amma sıfat-ı red-
diyesinden birisinin fenası suretini görmek dahi hoşdur. Zira
evvelkide enaniyyet ve sonrakinde mahv-ı isneyniyyet vardır",
buyurmuş", buyurdılar.

Ve dahi, " müşahedemizde ; " 'alem bir adem olmuş, ol adem
dahi Hazret-i Pîr imiş". 'Arz olunub, ta'bîri iltimas olundık-
da ; "kevn-i camî' 'alemin 'aynı. 'Alem-i cism ve adem-i hakîkî
canı idüğü 'ilimden 'ayna geldiğinin şerhidür, bir kaide-i
sülûk-i ho bdur", buyurdılar.

Ve yine, 'alem-i müşahedemizde ; zekerimizden kan cereyan
ider imiş. Çeşmeden akar gibi. Ta'biri taleb olundukda " الشيطان
يجرى في العروق مجرى الدم " (2) fehvasınca, Hazreti Risaletde Cibrîl-i Emîn
sîne-i mübârekini şerh idüb, bir legence kanı çıkarub şeytandan
halas eyledikleri işaretin beyanı üzre, "sülûkünüzde sırrınız-
dan bi'l-küllîye vehm-i tabi'at-ı şeytanı hurûc ve hakîkat-ı
emre ve 'alemi melekiyyete vülûcunuzun şerhidür", buyurdılar.

1- Seyyid Nizamoğlu (01.1010/1601)

2- "Şeytan, kişinin damarlarında kanının akması gibi akar"
Buharî Ahkam, 31

Ve yine, " 'alem-i misalde bir cāmi'-i 'azîmde, Pîr ve vezîr-i a'zam Dervîş Mehmed Paşa (1) ve Seyhu'l-İslâm 'Abdurrahim Efendi(2) ve dahi nice âşinâ vü nâ-ma'lûm olan kimesnelerle mâlen mâl imiş. Cum'a namazını eda ideriz. Ba'dehü Hazret-i Pîr mihraba istikbal idüb zikre ibtida itmek sadedinde iken vezîr-i a'zam ve şeyhü'l-İslâm gelüb, Hazret-i Pîrin mübarek elini bûs idüb Pîr dahi anlara ta'zîmen cāmi'in ortasına varınca bile göndermek esnasında bir mahbub civan zahir ü nema-yan olub fakire iki dane Fütûhat kit'ası virir. Fakir dahi birinin miklebin açub nazar iderim. Altun hatla bir daire çizilmiş üstüne "fî-beyân-ı dâire-i bûdelâi's-seb'ati" yazmışlar. Ana nazar iderken ol mahbub-ı ma'hûd sol küreğim üzerine bir kalem alub bu kitabda olan hattı yazar imiş. Hazret-i Pîre 'arz olundukda ; "vücûdun cāmi'inde vezîr-i a'zam ki ; hilafet-i kübra ile tahakkuk suretidir. Ve şeyhü'l-İslâm, şeri'at-ı mutahhere ile tahakkuk suretidir. Ve sair eşhas cemî'-i kuvay-ı ruhaniniz cem'iiyetidir. "

رأيت ربي في صورة امرئ شاب

"(3) hadisi mucibince ol mahbub-ı rûhânî tecellî eyleyüb bûdela-yı seb'a makamında idüğünüzü tebsîr eylediklerinin şerhidir. Amma ki, kırklar ve yediler ve üçler şeyhin ve ana mütaba'at idenler takrîr eyledikleri gibi değildir. 'Ale't-tahkîk üçler ve yediler ve kırklar mazhar-ı zât-ı Hak ve mirat-ı cemâl-i mutlak olan kevn-i cāmi'- hazretlerini bi-kemâlihi üç adem idrak iderse üçler ve yedi adem idrak iderse yediler ve kırk adem idrak iderse

1- Dervîş Mehmed Paşa (öl.1058/1648)

2- Seyhu'l-İslâm Abdurrahim Efendi (öl.1066/1656)

3-"Rabbimi bıyığı ve sakalı çıkmamış bir surette gördüm". Aclunî, II 436

kırklar ta'bîr olunur. Gayri vehme mütaba'attır. Tahkîk ve nefse'l-emr budur", buyurdılar.

Ve yine, " bir cami'de halk halka olmuşlar. Fakîr dahi ol halka içinde bile imişiz. Hazret-i Fîr dahi bile imiş. Fakîre işaret eyleyüb yanına gel buyurmuşlar. Fakir dahi sağ tarafa oturmak murad itdiğimde tekrar yine işaret eyleyüb sol tarafına oturdukda, habibullah Allah yanında yaraşır. Zikre başlar ve ba'dehü zakirsiz olun buyururlar. Bu müşahedemiz dahi 'arz olundukda ta'bîrinde, "makam-ı imâmâne nail olduğınızı telmihdir Sol tarafa işaret olındığı kalb sol tarafda olub ve imâmânın kutb-ı makamına kâim olanı sol tarafda olan idüğün şerh u beyan", buyurdılar.

Ve yine, müşahedemizde görülür ki, Hazret-i Fîr ağızından üfürür imiş. Anlar üfürdükce cismime nazar iderim. Benim bednimle Fîrin bedeni bir olub 'azimü'l-cüsse olurum. Ol halde bana bir halet ve bir zevk-i zübâni olur ki, ta'bîre gelmez. Sahib-i se'adete 'arz olundukda ol nefh " نفعته فيه من روحي " (1) tabkınca nefes-i ilahinin nefhidir ki, hakîkatde ruh-ı ilâhîyi kabulüne isti'daddan nâşidir. Bizim lisanımızdan hakayık-ı ilâhiyyeye muvafık me'ârif-i rabbâniye ki, istima' olunur. Can u dilden kabulünüzün şerhidir", buyurdılar.

Ve yine, "müşahedemizde 'alem serapa ho b avaz ile def'a-i vahidede ene'l-Hak dirler. Fakîr dahi me'an ene'l-Hak deyü bu sadanın zevkinden mest ü bî-ho d olurmuşum. Ta'bir taleb olundukda; "tevhidi haliye vasıl olub, nazm;

" Kamu zerrât-ı 'alemden işit innî enellahı .
Ki her zerre ene'l-Hak nevbeti cengin çalar bir bir",

1- "Ona ruhumdan üflediğim zaman.." Hicr suresi 15/29

mazmunu hem haliniz olduğunun serhidür", buyurdılar.(1)

Ve dahi, " ehl-i vahdet meyanında keşf-i zamair ve işrak-ı serair ve küşûfat-ı kevniyye ve kerâmat-ı 'ayaniyye zuhur eylememden zamane meşayihinde keşf ü kerâmet olmamak lazım gelmez. Taht-ı iradetinde ve kemâl-i muhabbetinde olanlara hasıl olmak caiz degil mi. Keşf ü keramet mukarrer ve muhakkaktır. Nihayette'l-emr keyfiyyeti mahcubun mu'tekidi üzre degildir. Niteki, Hasan Kabâdüz'a sual eylemişler ki, keşf ü keramet-i suriyyeye müte'allık Hüsam Mükemmil'den ne gördünüz ve ne işitdiniz?. Buyurmuşlar ki ; "ol ufk-ı 'akl-ı hasdan 'akl-ı hasın hilafı bir nesne görmedim ve işitmedim".

Ve dahi, Pîrin keşf-i zamâirlerindendir ki ; "kütüb-i tasavvuf mütala'asına mübtela olub, meşrebime nâ-mülayim ba'zı mahalle musadif oldukca, kalbe nev'an inkâr 'âriz olurdu ki, nice günler teveccühümden kalub bana 'azîm helecan virirdi. Ahir bu halden 'aciz olub Pîre teveccüh-i tam ile derünümünden tazarru' u niyaz eyledim ki, bu vartadan halas bulam.. Ol gün bir cüzî nesneyi bahane eyleyüb beyne'l-ahbab fakîri kemâl mer-tebe azar idüb ; "asla kütüb-i tasavvufa mutala'a eyledigine rızam yokdur", deyü men' ile inkârımızı def'", buyurdılar.

Ve dahi, " keşf-i zamâirlerindendir ki, Çelebi bir gün fakîrle otururken halk fehm itdiği keramet yokdur deyü mahallinde inkâr iderler. Ve yine bir mahal olur ki, kendilere nice keramet isnad eyleyüb fûlan kimse beddu'aya mazhar oldu da gitdirler, deyüb vakt-i gurubda ta'n eyleyüb iftar mahallinde me'an Pîrin meclisine dahil olduğumuzda bir hizmetkârı bahane eyleyüb gazab yüzünden nice azar arasında keramet olmadığı fena--

1- Bu beyit için bk. İbrahim Efendi, "Divan" agm 60b

yı mutlaka vasıl olmayub sahib-i vücüd olan kimseye göredür. Yohsa evliyaullah ki, fenâ fillah ve bekâ billah mertebesine nail ola. Serapa keramet sahibleridür.. İmdi bir vakitte ki, mazlum bulunalar. Anların lisanından, Hak bizim felekden civan-merk ol, didiği gibi merd olur. Çünkü bir yüz sana bakmağa ve bir söz sana işitmeğe yaramadı. Safa geldin deyü telmih eyleyüb mertebe-i inkâr ü ta'nını tasrih", buyurdılar.

Ve dahi keşf-i zamâirlerindendir ki, derunumda helecan virirdi ki, dehhalin valid-i merhum Kuddise Sirruhu hakkında nice sezavar değil ta'anlar iderler, 'acaba hakikat-ı emir ne ola deyü zamirinden istifsar eylediğimde fi'l-hakîka, "bak a çelebi ehl-i ta'n ne halva yerse yesün..Lisan-ı şer' üzre ol a'la-yı 'illiyine vasıl oldu. Nazm;

" Derviş İbrahimde kendini gizledi
Ehl olanlar geldi anı izledi ", buyurdılar

Ve dahi, "keşf-i zamâirlerindendir ki, bir gün kalbime bir cüzice şübhe gelmiş idi. Ba'de't-ta'am el yurken suyu bahane idüb 'ala tarıkı'l-lutf, "çelebi gel sana 'itab idelüm" deyü bizi huzuruna çağırdık da, Hazret-i Cüneyd'in ademlerinden biri sizin gibi el yaykamakda mübalâğa itmişler. Cüneyd, Mevlâna ! biz suyumuz sakınmazız, amma bu kadar dikkat gönül yaykamakda lazımdır, var gönlün yaykayub şübheden pak eyle deyü telmih", buyurdılar.

Ve dahi, "Pîr buyururlar idi ki ; Halvetiyyeden Şeyh Osman Efendi(1) hizmetinde iken benim derunumda cevelan eyleyen ma'nadan bana haber vir, deyü ilhah eyledikte bizim ol mertebe iktidarımız yokdur. 'Acaba kalbinizde olan hala şu 'ma'na mı ki, deyü haber virdiğimizde ferahından bizi tutub bûs iderdi".

1- Hakîkizâde Osman Efendi (öl.1038/1628)

DER BEYAN-I ME'AD

Ha b ayinedir her ne görilürse kendi sıfatındır. Ol hıynde mevt-i tabi'î zuhur eylese me'adin dahi oldur", buyurdılar.

Ve dahi, "bir kimsenin gıdası bedelü ma-yetehallelü olduğu gibi her kesin mercî'i, hıyn-i nezi'de kağı sıfat ise ol sıfat-ı galibesinin 'aynı üzre mahşur olur", buyurdılar.

Ve dahi, " dānā kendi hakikatine āgāhiyyet tahsil eyleyüb berahdan bir berzahda 'alaka komayub kevnle kevn olmak mertebesine nail olub mazhar-ı aharda bürüz idüb dānā gider dānā gelir. " المؤمنون لاموتون بل ينقلون من دارالى دار " (1) ma'nasına kati zahirdir. Pes lisan-ı vahdet neşe-yi ülaya dünyadan ve ba'de'l-mufaraka her kağı mazharda bulunursa ahiret ta'bir iderler", buyurdılar

Ve dahi, " ceza-yı a'mal isbat iden taifenin cümle mu'tekidi Şeyh 'Attar(2)'ın Kuddise Sirrühü Esrarnâme'sinde buyurduğu beyt-i ra'nanın mazmunı ve ma'nasıdır ki, buyurmuşlardır,

beyt;

"Şular kim bil bu 'ilmin hamilidir
Tenasühle ittihadın kailidir".

Ve dahi, " ahfiya tenasüh makamında teeddüben lisan-ı işaretle Hak ta'bîr eyleyüb, bir zât-ı kümmel deyü tekellüm buyurmuşlardır", buyurdılar.

Ve dahi, " zât-ı Hak'la mütehakkık olmayan ba'de'l-mufaraka hulûl ü tenasühsüz kendüyi, sıfat-ı galibesine 'aynın 'aynı bulur. Nitekim bir kimse rü'yasında bir esb yahud bir har görse anda hulûl ü tenasüh bulunur mı ?. Ol mer'i olanlar kendinin sıfat-ı galibesine münasib suretler, rā'inin 'aynidir", buyurdılar.

1- Müminler ölmezler. Bir yerden başka bir yere intikal ederler.

2- Attar (Feridettin) (öl.618/1221)

Ve dahi, " nefes-i ahirde her ne sıfat galib ise ol sıfat
süret vütun olub anınla mahşür olur. Cemi'an kaillerdir.

مامن مذهب الاوفيه قدم راسخ من التناسخ (1) didikleri budur", buyurdılar.

Ve dahi, " kemâl-i adem oldur ki, hakîkatin idrak idüb de-
hirde fâni olub ba'de'l-mufaraka nüfûs-ı galibe ve seb'-i sema-
vata güzer eylemek hakikatinde 'ala tariki'l-bürüz evliyaullah-
da zuhur eylemekden 'ibaretdir. Mahcûbîn gibi, meniden meniye
devirden halas bulur hayat-ı cavidanıyla " لم يزل ولا يزال (2) mera-
kib-i bâkîye süvârî olub bâki vü müeyyed olmaktadır", buyurdılar.

Ve dahi, "dânânın, "seb'-i semavata güzer ider", kelâmın-
dan murad, "ruh ba'de'l-mufaraka eflaka gider demek değildir.
Belki maksud anın cemî'-i 'ulviyyat ü süfliyyatı, gönül yüzün-
den muhîr olub eflâke münasebet-i zâtiyyesi olduğunu iş'ardır.
Nitekim, "zir-i felekde devr ider", kelâmından garaz, "ihata
bulunmayub havatır-ı reddiye ile devr olunmak olduğu gibi",
buyurdılar.

Ve dahi, " insan-ı kâmil muhabbetinde mahv-ı vücûd idüb
ittihad-ı ma'nevi rütbesine tabi' olan kabil-i dâñadan mukad-
dem intikal eylese anın bürûzı kevn-i câmi'dedir. Faraza binde
olursa, anın vücûd-ı beşerîsi sureta ittihad-ı ma'nevisine ma'-
nî idi. Ol mani'in def'i muhakkak olduk da, ittihad-ı ma'nevîsi
mazhar ile müttehid olurlar. Cemî' ehl-i keşf ü 'ayan şahudun-
da bu mukarre'dir. Nihayete'l-emr kevnen kevn 'ibarat ile be-
yan buyurmuşlar. Ta ecnebî vakıf olub ta'nla tasdî' eylemeye-
ler", buyurdılar.

Ve dahi, " ehl-i vahdet katında mevcûd ma'dum olmaz. Ma'-

1- "Her mezhepte tenasuhdan köklü izler vardır".

2- "O sürekli olmuş ve sürekli olacaktır".

dum mevcüd olmaz. İmdi her kesin mebd'e'ine 'ilmi olmadığı eha-
diyyeti vech-i hıceb-i ta'ayyünatını mahcub eylediğinden heman
ki, hıceb-i ta'ayyünatını def' eyledi. Mebd'e' ü me'âdını 'arif
oldı", buyurdılar.

Ve dahi, " Hacı Bayram Velî'ye, nefes-i ahirde, ihtizarı
halinde yanında hazır olan 'aşıklar Sultanım !, siz dar-ı be-
kâya irtihal iderseniz, biz kime bakalım, deyu sual eylemişler.
Anlar dahi bu suretten istima' eylediğiniz me'ârif-i ilâhiyye
ve letâif-i rabbaniyye ve esrâr-ı vahdet ve asar-ı ma'rifet her
kağı suretde nemayan olub cemî' esma vü sıfatıyla ve cümle ke-
mâlatıyla mütecellî vü 'ayan olursa âşina vü bî-gâne dimeyüb ol
suretten tecellî eyleyen nutka Hak deyüb, ol nutkın sahibine
nazır ve anın sohbetine hazır olasız buyurmuşlar", buyurdılar

VE DAHI DER BEYAN-I RÛTBE-I PİR

Sakızlı Hüseyin Hazretleri (1) bu fakîre nakil eyledi ki,
Sârih-i Fusus 'Abdî Efendi Hazretleri'ne, Aksarayı İbrahim E-
fendi Hazretleri'ni nice bilürsüz deyü sual eyledim. Buyurdılar
ki, "uzama-ı meşayihdan 'asrının feridi ve kibar-ı evliyadan
vaktinin vahîdi bir adem bilürüz. Sultanım ya bu halk arasında
zendeka vü ilhadla ma'rüfdur, ana ne buyurursuz didim. Siddık-
lardan yetmiş adem, "fülan kimse mülhîd ü zındıkdır", dimedikce
mertebe-i velayate kadem basılmaz. Anların 'ulüvv-i şanına ve
gayet kemâline ve bizim sözüimizin sadakatine halkın ol töhmeti
şahid ü kâfidir", buyurdılar.

Ve dahi, Hazret-i Pîr buyurdılar. Sinnimiz altı ve sekizde
iken Ceddimiz Pîri, Mektebdar (2) Hazretleri'nin ilâhiyyatın-

1- Sakızlı Hüseyin Efendi (öl.1075/1664)

2- Bu beyitler Sarban Ahmed'e(öl.952/1545) aittir. Bk. La-
lizâde Abdul Baki, "Sergüzeşt" s. 31, 32

dan hıfz itdirirdi. Hatta bir gün, "varımı ol Hakk'a virdim han ü manım kalmadı", mısra'ın hıfz iderken, "dedeciğim bu dahi Pîrin ilâhisi midir didim". Dahı, "beli oğlancığım "didikde", 'acaba kendilerinin varı var mı idi, hatta vire", deyü söylediğimizde, ceddım ; "bu oğlancık şeyhdür", deyü ohşar idi. Oğlan şeyhi tesmiyesine bâdi ü bâ'is budur " , buyurdılar.

DER BEYAN-I VELADET Ü VEFAT-I PİR

Hazret-i Pîr, Kuddise Sırrühü buyurdılar ki, "Ceddım Tab Tab Şah 'Ali Hazretleri viladetimize bu beyitle işaret eylemişler.

" Toğdığı bin tarihidir Hazret-i İbrahim'in
Intikal itdi cihandan bil o gün kutb-ı zaman " .

Ve dahı," buyururlar idi ki, Ğazanfer Sultan Ceddım Piri-dir.(1) Valideme ben senden bürüz idüb mecma'ü'l-bahreynde yedi yol kavuşdığı mahalde ismim semiyi Halilullah olub hala keşf-i 'ayan eylediğim esrardan nice esrar-ı ilâhiyye ve hakayık-ı rabbanıyye izhar ü 'ayan eylesem gerekdir", buyurdıkları diyarımız halkı içre tevatüre karıbdır " , buyurdılar.

Ve dahı," mükâşifinden bir talib-i Hak Hazret-i Pîr 'alem-i bakaya pervaz itmezden beş gün mukaddem halet-i müşahede-lerinde görür ki, 'İsa-yı vakt dünyadan gitmek üzredir, ziyaretine var dırlar. Ol kimse dahı Sultanım ; 'İsa 'Aleyhi's-Selam dünyada mıydı, didikde, "Aksaray'da Hazreti İbrahim Efendi 'İsa-yı vakt ve mehdî-yi devran değil midir, dinildikde mükâşif-i mezbur âğâh olub ziyaretine mübarek hak-i payine yüz sürüb...

Bin altmış beş senesinin mah-i rabi'ü'l-ahirinin yirmi ikinci çarşamba günü vakt-i sabahda âfitab-ı hakikatleri, burc-ı cisimlerinden gurub eyledi.

Kale'l-müellifü vaka'a'l-ferâğ min beyazi'r-risale fi sene seb'a-sittin ve elf. Va'llahü a'lem.

SONUÇ :

Ahmed Yesevî ile Orta Asya'da doğan, Yunus Emre ile Anadolu'da filizlenen, Aşık Paşa, Eşrefoğlu Rumî, Ümmi Sinan ve Seyyid Nizamoğlu ile büyüyüp gelişen Türk Tasavvufu ve Edebiyatı'nın özellikle Yunus Emre tarzının XVII. yüzyıldaki büyük temsilcilerinden birisi Kütahyalı Sunullah Gaybî'dir. Hayatı, eserleri, tasavvufî görüşleri ve Sohbetnâme'sinin konu edinildiği bu çalışmada görüldü ki; O'nun hayatı hakkında, İstanbul'da Şeyhi İbrahim Efendi'nin yanında kalmış olduğu altı yıllık döneme kadar hiçbir bilgi yoktur. Bu dönemden sonra ise Sohbetnâme adlı eserinde vermiş olduğu bilgilerden başka ve daha sonra Kütahya'daki hayatı hakkında kendi eserleri ve mahalli olarak bilinen bir kaç menkıbeden başka tatmin edici bilgi mevcut değildir. Bu konuda daha sonra yazılanlarda da farklı bir durumu görmek mümkün olmamıştır.

Kütahya'da hem kırsal kesimde hem de şehir merkezinde yaşayan halk arasında saygın bir yeri olan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın, başlı başına tetkik edile(c)ek yüksek ve mütefekkir bir şahsiyet olarak tanıttığı Sunullah Gaybî'nin hayatını tanıtabilmek için, mümkün mertebe hakkında yazılmış olan kitap ve makalelere, ondan söz eden kaynaklara, aynı zamanda kendi eserlerinin mukaddime ve ilgili bölümlerine müracaat edilmiştir.

Bir şahsın düşünce ve kanaatlerinin tanınmasının, eserlerinin tanınmasına bağlı olduğu düşüncesinden hareketle O'nun eserleri ve eserleri hakkında verilen bilgiler araştırılmıştır. Neticede, daha önce kısmen bilinen eserlerinin tam bir listesi verilerek geniş olarak tanıtılmıştır.

Bu çalışma ile Gaybî'nin kaynaklarda ismi geçen veya hiç bahsedilmemiş olan eserlerinden onüç tanesinin yazma ve matbu olanları tesbit edilmiş, nushalarının en az birer kütüphane numarası verilmiştir. Kütahya'da yaygın olan Hüda Rabbim Manzumesi'nin ona ait olduğuna dair kuvvetli deliller tesbit edilmiştir. Kaynaklarda tercüme ettiği belirtilen Makasıd-ı Ayniyye adlı tercüme eserine rastlanılmadığı için tanıtımı eksik kalmıştır.

Gaybî'nin tasavvufî görüşlerini tesbit konusunda esas alınan eserlerinin kaynakları tesbit edilmiş ve bunlarda kaynak göstererek yapmış olduğu nakillerle, kaynak belirtmeden yapmış olduğu iktibaslar açıklanarak böylece onun fikirlerinin ve görüşlerinin dayanakları ortaya çıkartılmıştır.

Bilinen veya bilinmeyen sufilerin ortaklaşa meydana getirmiş olduğu bir ilim ve hayat tarzı olan tasavvufî hareke-

tin gelişmesi ve müesseseseleşmesi konusunda sufîlerin bu alandaki hizmetleri birbirinden farklı olmuştur. Bunlardan pek çoğu kurulu bir tarikatı devam ettirme gayreti içinde olmuştur. Bayramî ve Halvetîlik arasında bir yol tutan Gaybî'de bu guruba dahil edilebilir. Fakat o sıradan bir tarikat şeyhi değildir. Şerî ilimleri bilen, Yunus Emre tarzında düşüncesini şiirlerinde sade ve akıcı bir üslubla yansıtabilecek şiirler yazabilmiştir. Bunun yanında Arapça ve Farsça yazılmış olan şiirleri de eserlerinde kullanabilecek kadar bu iki dile de vakıftır.

Şeyhi İbrahim Efendi'yi konu aldığı "Sohbetnâme"si ile şeyhinin fikirlerini kalıcı hale getirmiştir. Bu gün Melâmî ve Halvetî cemaatleri arasında özellikle "Divan" ve "Sohbetnâme"sinin hala okunup bilinmesi de bunu doğrulamaktadır.

Sunullah Gaybî'nin tasavvufî görüşleri üzerinde başta Şeyhi İbrahim Efendi ve özellikle de, XVII. yüzyılda Melâmîler arasında değişmez bir otorite olarak kabul edilen İbn Arabî'nin açık etkisinin yanında, Bayramî meşayihinin fikirlerinden de istifade ettiği görülür. Ayrıca Kütahya Balıklı Tekkesi'nin kurucu şeyhi olan Muslihiddin Efendi'den de istifade etmiştir.

O, gerek tarikat ve gerekse şeriat meselelerini izah ederken islâmî geleneğe uyarak, öncelikle o konudaki ayet ve hadislerle yer vermiştir. Konuları anlatırken anlatımın hemen her metodunu kullanmıştır. Basit anlatımı, şiir ve nesirde büyük bir başarı ile uygulayabilmiştir.

Gaybî, zühd ve takvanın yanında aşk ve muhabbet anlayışını benimsemiştir. Tarikat anlayışında farz ve nafil ibadetleri birlikte mutalaa etmiştir. Sema ve raksı marifet hasıl etmesi şartıyla kabul etmiştir. Kur'an-ı Kerim ve sünneti temel almayan seyr ü sülûk anlayışında olanlara en sert ifadelerle karşı çıkmıştır.

İbadetlerin şekil itibarıyla yapılış tarzına hayatının sonuna kadar bağlı kalmış, ancak ibadetlerdeki, manevi derinlikleri de mütemadiyen izah etmiştir. O, Hakk'ın müşahede edilmesi suretiyle kılınıp Hakk ile devamlı vuslat mahalli olarak gördüğü namazın, her türlü alakalardan koparak tutulabilen orucun, şartlarına uygun olarak ifa edilen haccın yanında gönül kâbesine doğru yapılan bir haccın, malum zekata ilâveten can dahil Hak yoluna her şeyin ortaya konulabilmesi manasında bir zekâtın savunucusu olmuştur.

Zikri; kendini bilmek, kendini bilerek de Hakk'ın bilinmesi, seyr ü sülûkü; kendi varlığından Hak varlığına sefer, tarikatı; Hakk'a giden bu seferde makamları geçmek, hakikattı; kendini bilmek ve marifeti de Allah'ın bilinmesi olarak tarif etmiştir. Ameli; ilme bir vasıta sayarak, gereğini önemle belirtmiştir. Sohbeti; ilm-i ilâhînin yegâne vasıta-

sı, aşk ve mahabbeti de, şirk ve cehaleti silen bir mürşit olarak değerlendirmiştir.

İnsanın Allah'ın halifesi ve ilâhi ahlakın hepsini cem edebilecek bir yaratılışa sahip olduğunu önemle belirtmiş kalbi ve gönlü de arş olarak nitelemiştir. İlâhi ahlak ile ahlaklanmanın yolu olarak da seyr ü sülûk, seyr ü sülûkde de şeriati önemle tavsiye etmiştir. Alemi, Allah'ın sıfatlarının, insanı da Allah'ın zâtının tecelligâhı olarak nitelemiş, mütekeliminin Allah'ın sıfatları için kullanmış olduğu, ne aynı ne de gayri, ifadesine benzer bir tarzla şeyhinin, Hakk'-ın aleme muttasıl ve alemde munfasıl başka vücûd-ı müstakili yoktur, tarzında anlamıştır.

Gaybî, vahdet-i vücûd düşüncesinin en önemli konularında fikirlerini bütün açıklığıyla dile getirmekten çekinmemiş, ehl-i kitaptan Allah'a şirk koşmayanlarının imanlarının sahil olacağını ifade edebilmiştir. Bu ise hayatının sıkıntı ve ithamlarla içiçe geçmesinin nedeni olmuştur. Bir çok konuda benzerlikleri olan aynı yıllarda yaşayan Niyazî-i Mısırî'nin ;

Zât-ı Hak'da mahrem-i irfan olan anlar bizi
İlim-i sırda bahr-i bî- payan olan anlar bizi.

Seyhi İbrahim Efendi'nin; "bizim kelâmımızı fehme ya İbn Arabi ya da Mevlâna kulağı lazım", gibi kendisine bir yol tutmuştur.

Hayattayken geniş bir kitle tarafından hüsn-i kabul görmediği anlaşılan, ancak fikirlerinin, özellikle eserleri vasıtasıyla bu güne kadar taşınmış bir sufi olan Gaybî hakkındaki bu çalışmanın derli toplu olmasına özen gösterilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

A- Yazma Eserler:

- İbrahim Efendi, Divan. BEEK Genel 978
Müfid ü Muhtasar. İÜ Ktp Ty 698 16a-b
Esrar-ı Tarikat-ı Aliyye. Atatürk Ktp
Osman Ergin Bl. 292
Dil-i Dana Kasidesi BEEK Genel 678
- Sunullah Gaybî, Akâidnâme. BEEK Genel 854/4
- Sunullah Gaybî, Biatnâme. BEEK Genel 854/5
- Sunullah Gaybî, Divan Mustafa Yeşil Ktp. 438, 320
Naşiri belli olmayan Divan Ank. 1963
- Sunullah Gaybî, Hüdâ Rabbim Manzûmesi. BEEK Genel 2287
- Sunullah Gaybî, Keşfü'l-âita BEEK Genel 1441/6
- Sunullah Gaybî, Mekârim-i Ahlâk Fî-Tarîkı'l-Uşşak. BEEK
Genel 1441/2
- Sunullah Gaybî, Risâle-i Esmâ. BEEK Genel 1441/4
- Sunullah Gaybi, Risale-i İlim ve Amel. BEEK 1441/3
- Sunullah Gaybî, Ruhü'l-Hakîka. BEEK Genel 854/4
- Sunullah Gaybî, Sohbetnâme. BEEK Genel 4240/3
- Sunullah Gaybî, Sohbetnâme. Konya Mevlana Müze Ktp. 931
- Sunullah Gaybî, Tarîku'l-Hak fî-Teveccühi Mutlak. Atatürk
Ktp. Osman Ergin Kit. 292 Süleymaniye,
Ktp. Halet Efendi Bl. 3137/3
- Sunullah Gaybî, Tarîkat-ı Halvetiyye-i Bayramiyye. BEEK
Genel 1441/1
- Fir Ahmed Efendi, Burhanü'l-Elhan fî-hukmi't-teğannî
ve'd-Deveran. İÜ Ktp. Halis Efendi Bl.
n. 5148

B- Basma Eserler

- Acıünî, İsmâîl. Keşfü'l-Hafa. Beyrut 1351
- Altın, Ara. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya. 1981-1982 (Makale)
- Altıntaş, Hayrani. İbrahim Hakkı Erzurumi, İstanbul 1992
- Alparslan, Ali. Abdülbaki Gölpınarlı. Ankara, 1996
- Aslanapa, Oktay. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya. 1981-1982 (Makale)
- Atman, Mehmed Baha. Öğlanlar Tekkesi İstanbul Ansiklopedisi cilt 6. İst. 1995
- Ayni Mehmet Ali. Şeyhi Ekberi Niçin Severim Hazırlayan İsmail Kara İst. 1992
- Azamat, Nihat. Sohbetname (basılmamış çalışma)
- Azizüddin Nesefi. Tasavvufta İnsan Meselesi Türkçesi Mehmet Kanar. İst. 1990
- Barkan, Ömer Lütfi. Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. I. İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri. Vakıflar Dergisi Sayı, II İstanbul. 1974
- Bisyünî Ebû Hacer Muhammed Saîd. Mevsûa Etrafi'l-Hadisî'n-Nebeviyyi's-Şerif. Beyrut 1989
- Ekrem, Işın. Melâmîlik, İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul 1994 5.cilt
- Gölpınarlı, Abdülbaki. Melâmîlik ve Melâmîler İst. 1932
100 Soruda Tasavvuf. İstanbul 1985
Basılmamış Kütüphane Katoloğu (Konya Mevlana Müzesi Ktp. Gölpınarlı bl.)
- Güler, Kadir. Sunullah Gaybî ve Hüda Rabbim Manzumesi Yedi İklim Dergisi. C.10 Sayı 68, Kasım 1995
- Güner, Hamza. Kütahya Camileri, İstanbul. 1964
Kütahyalı Şairler İstanbul. 1967
- Hulvî, Mahmud Celâleddin, Lemazat-ı Hulviyye ez-Lemazat-ı Ulviyye nşr. M.Serhan Taysî İst. 1993

- Kara, Mustafa, Niyazî-i Mısırî, Ankara 1994
Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler Bursa
1990 II cilt.
Tasavvuf ve Tarikatlar. Bursa 1992
- Katip Çelebi. Mizanü'l-Hak Fi-İhtiyar-i Ehakk
Nşr. Süleyman Uludağ. Bursa 1989
- Köprülü, Mehmed Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara 1991
- Sadreddin Konevi, Kırk Hadis Tercüme Harun Ünal
İstanbul 1984
- Kumanlıoğlu, Hasan Fehmi. Hazret-i Pir Seyyid Muhammed
Nuru'l-Arabî ; Hayatı, Şahsiyeti ve Tasavvufî Görüşleri. İzmir 1995
- Lalızâde Abdülbaki, Sergüzeşt, İstanbul. 1281
- Levent, Agah sırrı. Türk Edebiyatı Dersleri İstanbul 1938
- Sevim, Ali, Yücel, Yaşar, Türkiye Tarihi. Ankara 1991
- Tahir, Mehmet Osmanlı Müellifleri I. İstanbul 1933
- Tarlan, Adnan Siyadet. Ali Nihat Tarlan'ın Hayatı ve
Eserleri. Ankara. 1985
- Uludağ, Süleyman. Bayezîd-i Bistami. Ankara 1994
Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İst.1991
- Uçman, Abdullah, Rıza Tefvik'in Tekke ve Halk Edebiyatı
ile ilgili Makaleleri. İstanbul. 1992
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Kütahya Şehri. İstanbul 1932
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi. Ankara 1949
Cilt, II
- Varlık, Mustafa Çetin, Evliya Çelebi'ye Göre Kütahya ve
bu Bilgilerin Arşiv Belgeleriyle Karşılaştırılması
Türklük Araştırması Dergisi sayı 4. İstanbul 1988
- Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili İst. 1971
- Yıldız, Hakkı Dursun. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına
Armağan Kütahya. (Makale)
- Ziya, Mehmed, Bursa'dan Konya'ya Seyahat, İstanbul. 1328
nşr. Atlansoy, Kadir, Yedi İklim, Kasım
1995 c.10

Gaybî'nin ahfadından Gaybî Bey

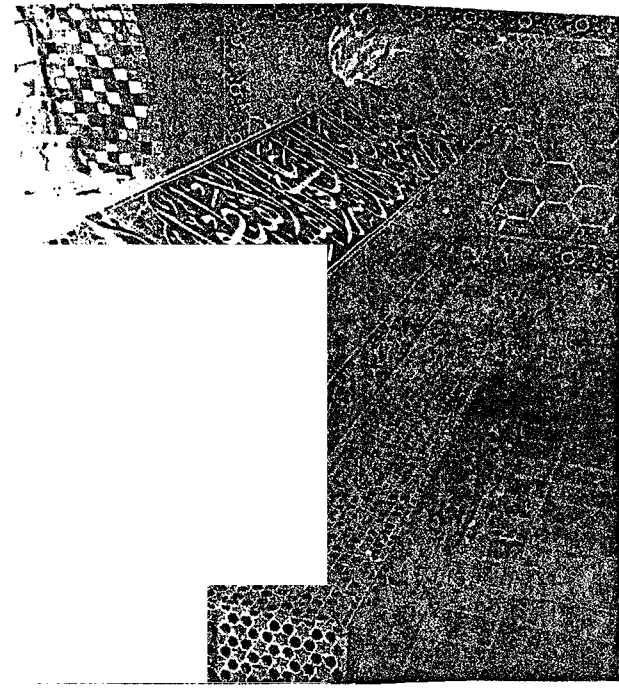
Ahmed Yakupoglu'nun Firçasından
Gaybî'nin Büyük Dedesi Fir Ahmet
Efendi. (Mezarından çıkan naaşı
ve diğer bilgilerine göre)

Ahmed Efendi'nin sonradan
yapılan türbesi

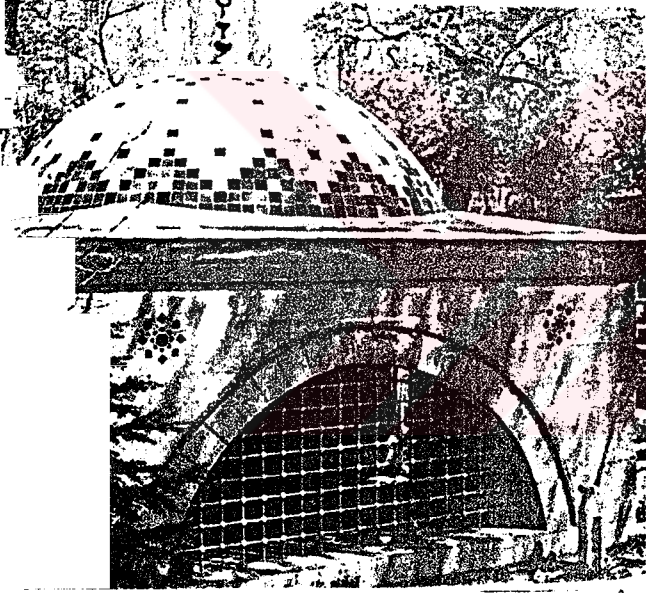

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

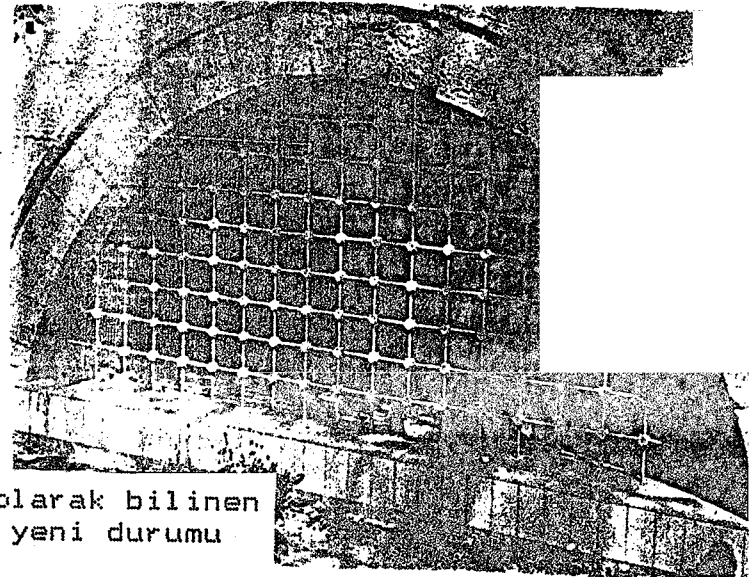
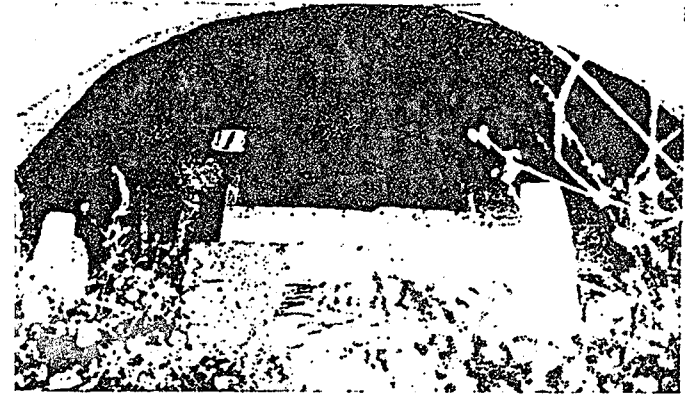
Ahmed Yakupoğlu'nun fırçasından
Gaybî'nin Türbesi

Gaybî'nin çini kaplamalı sandukası

Türbenin tamir aşamalarından
bir kesit

Gaybî'nin türbesinin son durumu

Hacet penceresi olarak bilinen
bölümün eski ve yeni durumu